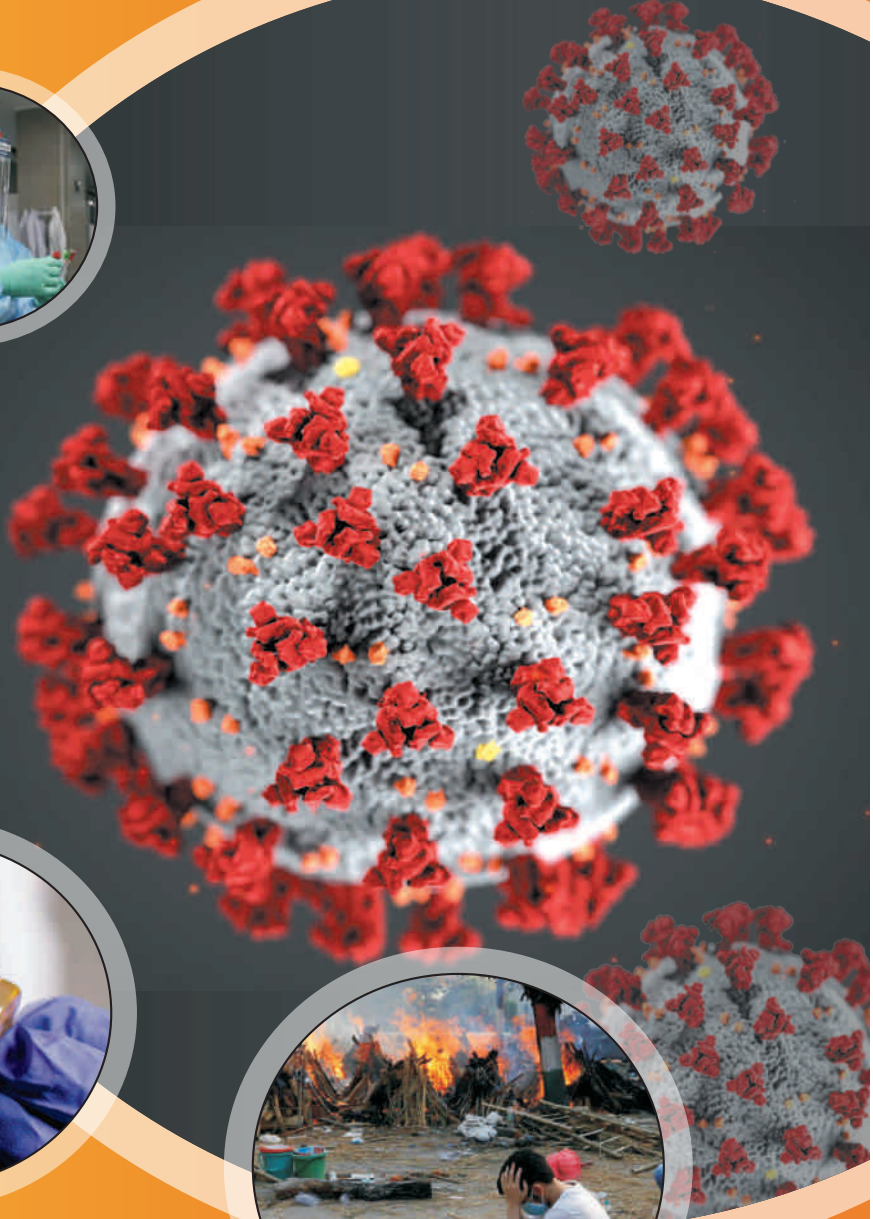

ज्ञानज्यात

२०२०-२१

‘कोविड-१९’

विशेषांक

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे
श्री ठोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ठोकेश्वर

ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

☎ ०२४८८-२९५३९५

Website : www.shridhokeshwarcollege.org ■ Email : tdcollege@gmail.com

महाविद्यालय प्राध्यापक, शिक्षकेतर कर्मचारी मा.प्राचार्यासमवेत

‘ज्ञानज्योत’ २०२०-२०२१
संपादक मंडळ

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

ज्ञानज्योत

‘कोविड-१९’ विशेषांक

२०२०-२१

■ संपादक ■

प्राचार्य डॉ.श्री.लक्ष्मणराव श्रीधर मतकर

■ कार्यकारी संपादक ■

प्रा.श्री.लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे

■ संपादक मंडळ ■

प्रा. डॉ.विजय सुरोशी

प्रा. नामदेव वालहेकर

प्रा. अनिल काळे

प्रा. दुर्गा रायकर

प्रा. एकनाथ जाधव

प्रा. दादाभाऊ लोखंडे

प्रा. अंजली पांडुळे

प्रा. श्रीकांत आल्हाट

श्री. बाळासाहेब गिरी

वार्षिक नियतकालिक शैक्षणिक वर्ष २०२०-२१

दि प्रेस रजिस्ट्रेशन ऑफ बुक्स नियम, ८ फॉर्म ४ प्रमाणे आवश्यक माहिती

प्रकाशन स्थळ	:	अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे श्री ढोकेश्वर कॉलेज, ढाकळी ढोकेश्वर ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४३०४ (महाराष्ट्र)
प्रकाशन काळ	:	वार्षिक
प्रकाशक व संपादक	:	प्राचार्य डॉ.श्री.लक्ष्मणराव श्रीधर मतकर श्री ढोकेश्वर कॉलेज, ढाकळी ढोकेश्वर ता.पारनेर, जि. अहमदनगर फोन / फॅक्स : ०२४८८ - २९५३९५ ईमेल : tdcollege@gmail.com
कार्यकारी संपादक	:	प्रा.श्री.लक्ष्मण भिकाजी कोटावळे
राष्ट्रीयत्व	:	भारतीय
मालकी	:	श्री ढोकेश्वर कॉलेज, ढाकळी ढोकेश्वर ता.पारनेर, जि. अहमदनगर
मुद्रक	:	प्रतीक प्रिंटर्स, अहमदनगर
फोटो सेटिंग	:	एस.पी.क्रीएशन्स / ९५२७५८५९३०
मुखपृष्ठ	:	संपादक मंडळ निर्मित

मी प्राचार्य डॉ.लक्ष्मणराव श्रीधर मतकर असे जाहीर करतो की,
वर दिलेली माहिती माझ्या समजूतीप्रमाणे बरोबर आहे.

सदर अंकात व्यक्त करण्यात आलेल्या साहित्यातील मतांशी संपादक मंडळ व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाज, अहमदनगर.

- पदाधिकारी -

(०१ एप्रिल २०१८ ते ३१ मार्च २०२१)

मा.आ.श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पा.
अध्यक्ष

मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे
उपाध्यक्ष

मा. श्री. गेणूजी दगडुजी खानदेशे
सचिव

मा.अॅड.श्री. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे पा.
सहसचिव

मा.डॉ.श्री. विवेक प्रभाकर भापकर
खजिनदार

- विश्वस्त -

मा.डॉ.श्री. मोहनराव गंगाराम हापसे
विश्वस्त

मा.अॅड. दिपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे
विश्वस्त

मा.श्री. सीताराम वि.खिलारी
विश्वस्त

मा.डॉ.श्री. चंद्रकांत कृष्णराव मोरे
विश्वस्त

मा.श्री. मुकेशदादा मुळे
विश्वस्त

मा.श्री. जयंत रामनाथ वाघ
विश्वस्त

भावपूर्ण श्रद्धांजली

या शैक्षणिक वर्षात मायभूमीच्या रक्षणार्थ धारातीर्थी पडलेले शूरवीर,
साहित्यिक, विचारवंत, राजकारणी, शास्त्रज्ञ, गायक, संगीतकार,
नाट्य-चित्र अभिनेते, संस्थेतील व महाविद्यालयातील शिक्षक,
सेवक, विद्यार्थी आणि त्यांचे आप्तेष्ट, संस्थेवर प्रेम करणारे स्नेही
आणि कोविड-१९ या वैश्विक आपत्तीत मृत्युमुखी पडलेले सामान्य नागरिक,
समाज बांधव या सर्वांना

'ज्ञानज्योत' ची

॥ भावपूर्ण श्रद्धांजली ॥

प्राचार्यांचे मनोगत ...

सर्वांना सविनय नमस्कार ...

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२१ या वर्षातील कोविड-१९ हा मुख्य विषय घेऊन साकार झालेला 'ज्ञानज्योत विशेषांक' आपल्या हाती देताना अंतःकरणामध्ये दुखाच्या वेदना होत आहेत. या वेदनांचे कारण असे की गेल्या एक वर्षाहून अधिक काळ भारत देशातच नव्हे तर संपूर्ण जग कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे ठप्प झालेले आहे. ही महामारी आटोक्यात आणण्यासाठी सर्व स्तरांतून प्रयत्न चालू आहेत. ग्रामीण भागामध्ये या वैश्विक महामारीमुळे भीतीपोटी माणसे प्राणाला मुक्त आहेत. हे करुण चित्र लक्षात घेऊन महाविद्यातील विद्यार्थ्यांनी प्राण गमाविलेल्या कुटुंबाच्या घरी जाऊन मास्क वापरा, हातपाय स्वच्छ धुवा, आजारी पडल्यास डॉक्टरांचा सल्ला घ्या, विनाकारण घराबाहेर पडू नका, शासनाच्या निर्धारित नियमांचे काटेकोरपणे पालन करा 'नियम पाळा - कोरोना टाळा' अशा प्रकारचे प्रबोधन करित आहेत.

कोविड-१९ या महामारीचा शेती, उद्योग, अर्थव्यवस्था, ग्रामीण व शहरी भागांवर देखील महाभयंकर परिणाम झाले आहेत. शिक्षणक्षेत्रात झालेले नुकसान कधीही भरून निघणार नाही अशा स्वरूपाचे आहे. बालकांपासून तरुणाई पर्यंत सर्व विद्यार्थी चार भिंतीमध्ये बंद आहेत. ऑनलाईन शिक्षण शाळा व महाविद्यालयांमधून चालू आहे पण त्यामध्ये म्हणावा इतका जिवंतपणा दिसून येत नाही. शाळा, महाविद्यालये कधी सुरु होतील याकडे सर्व पालक वर्ग, शिक्षक, विद्यार्थी आणि शैक्षणिक संस्थांचालकांचे लक्ष लागून आहे.

या शैक्षणिक वर्षात म्हणूनच कोविड-१९ हा मुख्य विषय घेऊन या वर्षाच्या 'ज्ञानज्योत' विशेषांकाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. या अंकामध्ये भुतकाळातील कोरोनाचे स्वरूप काय होते. वर्तमान काळात या महामारीचा सामना करण्यासाठी आपल्या जबाबदाऱ्या कोणत्या आहेत. त्याचप्रमाणे कोरोनाच्या निर्मुलनासाठी कार्यरत असलेले डॉक्टर्स, नर्सस, पोलीस, सैनिक, शासन, समाजसेवक, सामाजिक, शैक्षणिक आणि सांस्कृतिक सेवाभावी संस्था यांचे कार्य आणि या विषाणूमुळे भविष्यकाळात शिक्षणक्षेत्रासमोर येणारी आव्हाने आणि उपाय याबद्दल विद्यार्थ्यांनी अभ्यासपूर्ण लेख लिहिलेले आहेत. विद्यार्थ्यांचे हे विचार ग्रामीण भागातील जनतेच्या मनातील भीती घालविण्यासाठी नक्कीच मार्गदर्शक ठरतील अशी माझी खात्री आहे.

सदर कोविड-१९ हा ज्ञानज्योतचा विशेषांक आकारास येण्यासाठी कार्यकारी संपादक प्रा.लक्ष्मण कोठावळे, संपादक मंडळातील सर्व सदस्य, प्राध्यापक आणि विद्यार्थी या सर्वांचे मी मनापासून अभिनंदन करतो.

डॉ. लक्ष्मणराव श्री.मतकर

प्राचार्य,

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

ता.पारनेर, जि.अहमदनगर.

संपादकीय ...

प्रिय विद्यार्थी मित्रांनो,

आपल्या महाविद्यालयाचा २०२०-२०२१ या शैक्षणिक वर्षाचा 'ज्ञानज्योत' हा कोविड-१९ या एकाच विषयाला वाहिलेला विशेषांक आपल्या हाती देताना दरवर्षी प्रमाणे मनस्वी आनंद न होता मनस्वी दुःख होत आहे. याचे कारण म्हणजे कोविड-१९ या वैश्विक महामारीने आपल्या भारत देशातील आणि जगातील लाखो निराधार बांधवांचे बळी घेतलेले आहेत. अजूनही हा कोरोनारुपी राक्षस आपल्या निष्पाप बांधवांचे भक्षणच करीत आहे. अशा या कोरोनारुपी राक्षसाला मारण्यासाठी सुरक्षित अंतराची लक्षमणरेषा आपण आपल्या शरीररुपी पर्णकुटीभोवती ओढण्याची आवश्यकता आहे.

ज्याप्रमाणे रामायणामध्ये लक्ष्मणाने सीतामातेला सांगितले होते की, मी आता तुमच्या आज्ञेवरून प्रभूरामचंद्राच्या मदतीसाठी जातो. पण तुम्ही आता मी पर्णकुटीबाहेर जी रेषा ओढली आहे ती ओलांडू नका अन्यथा अघटित घडेल परंतु सीतामातेने ही रेषा ओलांडली आणि संकटामध्ये पडली. त्यावेळी श्रीरामचंद्रांनी रावणाचा वध करून सीतामातेची सुटका केली. परंतु आता मात्र आपणही शरीररुपी पर्णकुटीभोवती सरकार व डॉक्टररुपी लक्ष्मणाने जी सुरक्षित अंतराची रेषा आखून दिली आहे. ती न ओलांडण्याची खबरदारी घेतली पाहिजे. म्हणजे कोरोनारुपी रावण आपले अपहरण करणार नाही, असो.

विद्यार्थ्यांच्या मनामध्ये हीच सुरक्षिततेची भावना रुजवावी. आपणाभोवती सुरक्षित अंतर ठेवावे, नियमित मास्क वापरावा, घरात जाण्यापूर्वी हात, पाय, तोंड स्वच्छ धुवावे, आरोग्याची काळजी घ्यावी. सर्दी, खोकला झाला तर कोरोना चाचणी करावी वयोवृद्ध माणसांची सेवा करावी समाजामध्ये जाऊन 'नियम पाळा-कोरोना टाळा' याविषयी जनजागृती करावी कोविड-१९ या वैश्विक महामारीच्या माहितीचे संकलन, संशोधन आणि अभ्यास करून लेखन करावे हीच भूमिका घेऊन यावर्षाच्या ज्ञानज्योत कोविड-१९ या विशेषांकाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे. अशा आपत्तीतून सावरण्यासाठी संताचे मार्गदर्शन आजही महत्त्वपूर्ण आहे.

संत महावैद्य भवरोग फेडिती । सांगेन ते गती ऐक त्यांची ॥१॥

अर्धमात्रा रस देऊनिया जीवा । रोग दुरी सर्व करिताती ॥२॥

विषयाचा त्याग सांगोनिया पथ्य । भावयथातथ्य सेवविती ॥

बहेणि म्हणे ऐसे जाणोनि अंतर । तैसाची प्रकार प्रेरिताती ॥

संतांनी देव कोठे पहावा, कोठे शोधावा हे सांगताना संत तुकाराम महाराज म्हणतात...

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ॥ तोचि साधू ओळखावा । देव तेथेचि जाणावा ॥

कोविड-१९ ची माहिती सांगणारा 'ज्ञानज्योत' चा हा ज्ञानयज्ञ पूर्ण करण्यासाठी मी केवळ निमित्तमात्र आहे. हे सारे आपल्यापर्यंत पोहचविण्यासाठी अनेकांचे सहकार्य आणि मार्गदर्शन लाभलेले आहे. यामध्ये माननीय संस्था पदाधिकारी, विश्वस्त, सभासद सदस्य, निमंत्रित महाविद्यालयाचे प्राचार्य, 'ज्ञानज्योत' अंकाचे संपादक मंडळ, शाखाप्रमुख, विभागप्रमुख, प्राध्यापक, शिक्षकेत्तर सेवकवृंद, विद्यार्थी, विद्यार्थीनी या सर्वांचे मी मनापासून आभार मानतो. सर्वांप्रती ऋण व कृतज्ञता व्यक्त करतो. प्रतिक प्रिंटर्स अहमदनगर यांनी वेळेत अंक तयार केला म्हणून त्यांचाही मी आभारी आहे.

माणूस असूनी माणसा तू माणूसकी न जपली ।

कशी बिचाऱ्या प्राण्या आज वेळ तुझ्यावर आली ।

स्वार्थापायी कपटी मानवा तू जात धर्म निर्मिले ।

करा होळ्या जातीच्या तुम्हा माणुसकी न कळली ।

मंत्र पुकारा माणुसकीचा विश्वात नांदो माणुस आणि माणुसकी

मग खरा सुवर्ण दिन येईल रात्रीच्या गर्भातूनी उद्या उषःकाली

जय माणूस ! जय माणुसकी !!

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे (विद्यापती)

कार्यकारी संपादक

अभिनंदनीय

प्रा. रोहिणी म्हसे
सेट उत्तीर्ण

प्रा. शैलजा टिंगरे
सेट उत्तीर्ण

यशवंत-गुणवंत

घोडेकर सुजय
तृतीय वर्ष विज्ञान - प्रथम

कु. पारधी कोमल
तृतीय वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. वाळुंज वृषाली
तृतीय वर्ष विज्ञान - तृतीय

कु. गोडसे छाया
तृतीय वर्ष वाणिज्य - प्रथम

कु. आहेर सुवर्णा
तृतीय वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

ढोमे अमोल
तृतीय वर्ष वाणिज्य - तृतीय

निमसे कोंडीभाऊ
तृतीय वर्ष कला - प्रथम

कु. गागरे सुरुची
तृतीय वर्ष कला - तृतीय

गडगे अमोल
तृतीय वर्ष कला - द्वितीय

चिकणे ज्ञानेश्वर
द्वितीय वर्ष विज्ञान - प्रथम

कु. आंधळे निता
द्वितीय वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. चेमटे प्रियंका
द्वितीय वर्ष विज्ञान - तृतीय

कु. ठाणगे प्रतिक्षा
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - प्रथम

कु. जगताप आरती
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

कु. दळवी सायली
द्वितीय वर्ष वाणिज्य - तृतीय

कु. गाडे वंदना
द्वितीय वर्ष कला - प्रथम

कु. आंबेकर योगिता
द्वितीय वर्ष कला - द्वितीय

कु. झावरे प्रणाली
द्वितीय वर्ष कला - तृतीय

कु. वाळुंज निकिता
प्रथम वर्ष विज्ञान - प्रथम

कु. मदने निकिता
प्रथम वर्ष विज्ञान - द्वितीय

कु. आहेर सोनाली
प्रथम वर्ष विज्ञान - तृतीय

बेलकर अंकुश
प्रथम वर्ष वाणिज्य - प्रथम

कु. माने काजल
प्रथम वर्ष वाणिज्य - द्वितीय

कु. गुंड निकिता
प्रथम वर्ष वाणिज्य - तृतीय

कु. खरमाले सोनाली
प्रथम वर्ष कला - प्रथम

कु. केदारी मयुरी
प्रथम वर्ष कला - द्वितीय

कु. भाईक पल्लवी
प्रथम वर्ष कला - तृतीय

विविध उपक्रम - क्षणचित्रे

महाविद्यालयाच्या भेटीप्रसंगी छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या प्रतिमेचे पुजन करताना संस्थेचे अध्यक्ष मा.नंदकुमार झावरे पा., सन्माननीय पदाधिकारी व प्राचार्य

मधुमक्षिका पालन सर्टिफिकेट कोर्सचे उद्घाटन करताना संस्थेचे उपाध्यक्ष मा.रामचंद्रजी देरे साहेब, संस्थापदाधिकारी व मान्यवर

मधुमक्षिका पालन सर्टिफिकेट कोर्सच्या उद्घाटन प्रसंगी प्रत्यक्ष निरीक्षण करताना संस्थापदाधिकारी, प्राचार्य, प्राध्यापक व विद्यार्थी

मधुमक्षिका पालन सर्टिफिकेट कोर्सच्या उद्घाटन प्रसंगी प्रात्यक्षिक दाखविताना प्रमुख पाहुणे संस्थापदाधिकारी, प्राचार्य, प्राध्यापक व विद्यार्थी

संस्थेचे सहसचिव मा.अॅड.विश्वासराव आठरे पा. यांनी महाविद्यालयास 'सायकस' झाड भेट दिले त्याचे जल अर्पण करताना समवेत प्राचार्य व विद्यार्थी

मधुमक्षिका पालन कार्यक्रमांतर्गत जल अर्पण करताना प्रमुख पाहुण्या श्रीमती अमृता देशमुख, प्राचार्य व मान्यवर

विविध उपक्रम - क्षणचित्रे

महाविद्यालयाच्या प्रांगणातील विकासकामांचे भूमिपूजन करताना संस्थेचे उपाध्यक्ष मा.रामचंद्रजी देरे साहेब व इतर मान्यवर

महाविद्यालयाच्या प्रांगणात वृक्षारोपण करताना प्राध्यापक

महाविद्यालयात 'संविधान दिन' साजरा करताना प्राध्यापक व विद्यार्थी

'आंतरराष्ट्रीय योग दिन' निमित्ताने योगासनाचे प्रात्यक्षिक करताना प्राध्यापक व शिक्षकेतर सेवकवृंद

पारनेर तालुका पत्रकार संघाचे नवनियुक्त अध्यक्ष मा.शरद झावरे यांचे स्वागत करताना प्राचार्य डॉ.लक्ष्मण मतकर, पत्रकार दादा भालेकर, केशव धुमाळ, सौरभ आवटे

'आंतरराष्ट्रीय गणित दिन' निमित्त विज्ञान विभागातील विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना गणित विभाग प्रमुख प्रा.संध्या वेलकर

विविध उपक्रम - क्षणचित्रे

रा.से.यो. च्या वतीने आयोजित 'राष्ट्रसंत गाडगे महाराज जयंती' निमित्त विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन करताना कार्यक्रम अधिकारी प्रा.नामदेव वाल्हेकर व मान्यवर

राष्ट्रीय सेवा योजनेचे स्वयंसेवक श्री ढोकेश्वर मंदिर परिसराची स्वच्छता करताना

राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या वतीने 'क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले' यांची जयंती साजरी करताना महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी

श्री ढोकेश्वर मंदिर परिसराची स्वच्छता झाल्यानंतर महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ.मतकर यांचा सत्कार करताना मंदिराचे पुजारी

रा.से.यो. च्या वतीने गणेश विसर्जनानंतर काळू तलावाची स्वच्छता करताना स्वयंसेविका व कार्यक्रम अधिकारी प्रा.नामदेव वाल्हेकर

विविध उपक्रम - क्षणचित्रे

‘भारतीय स्वातंत्र्य दिन’ निमित्त ध्वजारोहन प्रसंगी मा.प्राचार्य समवेत एन.सी.सी. कॅडेट व उपस्थित

कोरोना नंतरच्या प्रदिर्घ प्रतिक्षेनंतर महाविद्यालयात विद्यार्थ्यांचे गुलाबपुष्प देऊन स्वागत करताना विज्ञान विभागातील प्राध्यापक व विद्यार्थी

‘प्रजासत्ताक दिन’ निमित्त ध्वजारोहन प्रसंगी संचलन करताना एन.सी.सी.चे स्वयंसेवक

मधुमक्षिका पालनाचे प्रात्यक्षिक करताना महाविद्यालयातील विद्यार्थीनी

राष्ट्रीय सेवा योजनेतर्गत गणेश विसर्जनानंतर तलावाची स्वच्छता करताना महाविद्यालयाच्या रा.से.यो. स्वयंसेवक विद्यार्थीनी

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे

लालटाकी रोड, अहमदनगर - ४१४ ००१. फोन : (०२४१) २३२९६४९, २३२४८५०

— कार्यकारी मंडळ (गव्हर्निंग कौन्सिल) — (दि. ०१/०४/२०१८ ते ३१/०३/२०२१)

अ.नं.	नांव	हुद्दा
१.	मा.श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील	अध्यक्ष
२.	मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे	उपाध्यक्ष
३.	मा.श्री. गेणूजी दगडूजी खानदेशे	सेक्रेटरी
४.	मा.अॅड. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे	सहसेक्रेटरी
५.	मा.डॉ. विवेक प्रभाकर भापकर	खजिनदार
६.	मा.डॉ. मोहनराव गंगाराम हापसे	सदस्य
७.	मा.अॅड. दिपलक्ष्मी संभाजीराव म्हसे	सदस्या
८.	मा.श्री. सिताराम विठ्ठलराव खिलारी	सदस्य
९.	मा.डॉ. चंद्रकांत कृष्णराव मोरे	सदस्य
१०.	मा.श्री. मुकेश माधवराव मुळे	सदस्य
११.	मा.श्री. जयंत रामनाथ वाघ	सदस्य
१२.	मा.अॅड. माणिकराव नामदेवराव मोरे	सदस्य
१३.	मा.अॅड. वसंतराव शाहूराव कापरे	सदस्य
१४.	मा.प्रा.श्री. अर्जुनराव तात्याभाऊ पोकळे	सदस्य
१५.	मा.सौ. अरुणा अशोकराव काळे	सदस्या
१६.	मा.डॉ. अभय गेणूजी खानदेशे	सदस्य
१७.	मा.श्री. रावसाहेब मारुती शेळके	सदस्य
१८.	मा.श्री. राहुल नंदकुमार झावरे पाटील	सदस्य
१९.	मा.डॉ.बाळकृष्ण देवराव मरकड	सदस्य
२०.	रिक्त	रिक्त
२१.	प्राचार्य डॉ. रंगनाथ किसन आहेर	सेवक स्विकृत सदस्य
२२.	मा.श्री. बाळासाहेब खासेराव सुर्वे	सेवक स्विकृत सदस्य
२३.	मा.प्रा.श्री. उमाजी रमाजी तुबे	स्विकृत तज्ञ सदस्य

अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे
श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर
ता.पारनेर, जि. अहमदनगर ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

— महाविद्यालय विकास समिती —

(दि. ०१/०४/२०१८ ते ३१/०३/२०२१)
(College Development Committee)

अ.नं.	सदस्याचे नाव	पद
१.	मा.श्री. नंदकुमार भाऊसाहेब झावरे पाटील	अध्यक्ष
२.	मा.श्री. गेणुजी दगडूजी खानदेशे	सचिव
३.	मा.श्री. रामचंद्र हरिभाऊ दरे	सदस्य
४.	मा.अॅड. विश्वासराव दत्तात्रय आठरे	सदस्य
५.	मा.डॉ. विवेक प्रभाकर भापकर	सदस्य
६.	प्रा.डॉ. विजय निवृत्ती सुरोशी (विभाग प्रमुख)	सदस्य
७.	प्रा. अनिल चंद्रभान काळे (अध्यापक प्रतिनिधी)	सदस्य
८.	प्रा. प्रकाश महादु गावित (अध्यापक प्रतिनिधी)	सदस्य
९.	प्रा.श्रीमती शांता रंगनाथ गडगे (अध्यापक प्रतिनिधी)	सदस्या
१०.	श्री. मुरलीधर चिंधू खाडे (अध्यापकेतर कर्मचारी)	सदस्य
११.	प्रा. अनिल चंद्रभान काळे (समन्वयक महाविद्यालय अंतर्गत गुणवत्ता हमी समिती)	सदस्य
१२.	महाविद्यालय विद्यार्थी परिषदेचे सभापती	सदस्य
१३.	महाविद्यालय विद्यार्थी परिषदेचे सचिव	सदस्य
१४.	प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव श्री. मतकर	सदस्य सचिव

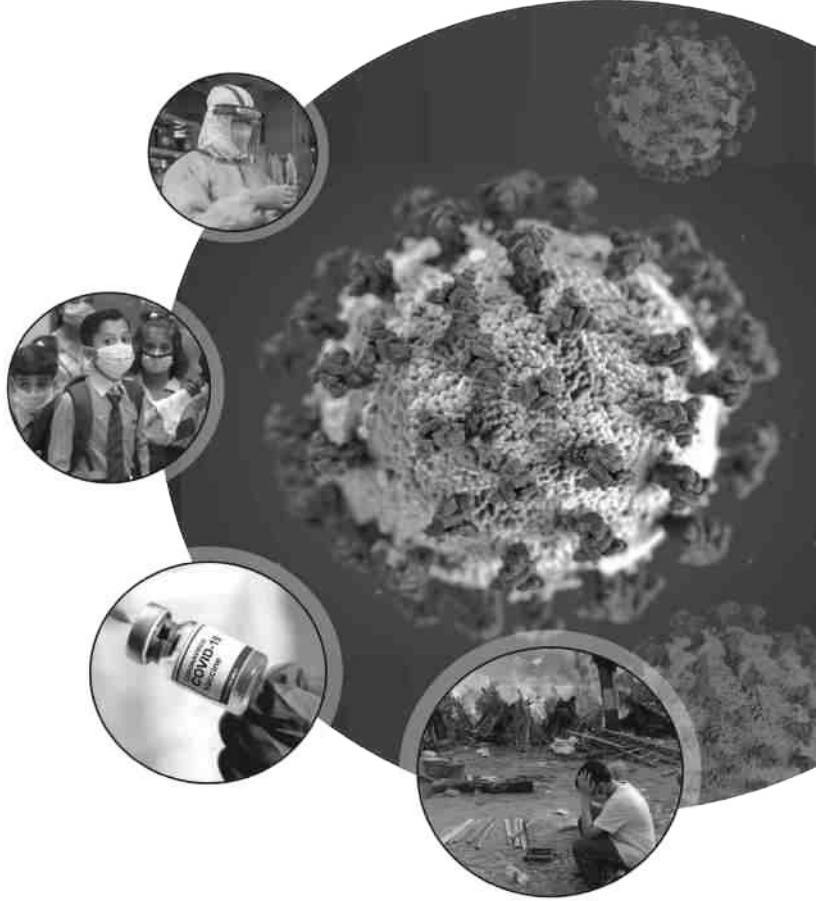
अहमदनगर जिल्हा मराठा विद्या प्रसारक समाजाचे
श्री ढोकेश्वर कॉलेज, ढाकली ढोकेश्वर

ता.पारनेर, जि. अहमदनगर - ४१४ ३०४ (महाराष्ट्र)

☎ ०२४८८-२८२४१४ ☎ ०२४८८ - २८२८००

ज्ञानज्यात
२०२०-२१

**'कोविड-१९'
विशेषांक**

www.shridhokeshwarcollege.org

tdcollege@gmail.com

अंतरंग ०००

मराठी विभाग ..

हिंदी विभाग ..

इंग्रजी विभाग ..

विभागीय अहवाल ..

● मराठी विभाग ●

संत महोवैद्य भवबोग फेडिती ।
सांगेन ते गती ऐक त्यांची ॥१॥
अर्धमात्रा वस देऊनिया जीव ।
बोग दुवी अर्थ करिताती ॥२॥
विषयाचा त्याग सांगोनिया पथ्य ।
भाव यथातथ्य श्लेषिती ॥३॥
अहेणि म्हणे ऐसे जाणोनि अंतरा ।
तैसाचि प्रकार प्रेरिताती ॥४॥

देहाची व्याधी अरी करतात त्यांना वैद्य म्हणतात
तव मनाची व्याधी अरी करतात त्यांना संत महावैद्य म्हणतात

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	विद्यार्थ्यांचे नाव
१.	पूर्वी संत महावैद्य प्रबोधनाची लस देत होते	कु. निवडुंगे तेजश्री उमाजी
२.	पूर्वीचे सुतक आत्ताचे Quarantine	कर्नावट प्रसाद संजयकुमार
३.	पूर्वीचा आहार सकस होता	कु. भांड मनिषा चिमाजी
४.	कोविडचा उगम	कु. राऊत शुभांगी बंडु
५.	कोरोना - आव्हाने व उपाय	कु. आहिरे रत्ना रघुनाथ
६.	कोविडचा उगम	कु. दाते प्रतिभा सुरेश
७.	पूर्वीही आषाढ श्रावणात Lockdown होते	कु. तुबे उर्मीला दत्तात्रय
८.	कोरोनामुळे वारी भगवतांची चुकली, भक्तांची नाही	प्रसाद भानुदास खिलारी
९.	नियम पाळा, कोरोना टाळा	कु. आंधळे सुप्रिया अशोक
१०.	कोरोनाने काय शिकविले	भगत चैतन्य पांडुरंग
११.	पेश्यांपैक्षा माणूस महत्त्वाचा	कु. फापाळे प्रियंका पोपट
१२.	कोरोनानंतरचे शिक्षण क्षेत्र	कु. शिंदे माधुरी आण्णासाहेब
१३.	काळाची गरज - योगाभ्यास	कु. आहेर सोनाली शांताराम
१४.	लॉकडाऊन व शेतकरी	कु. नरड मनाली धोंडीभाऊ
१५.	अख्ख्या जगात थैमान माजविणारा कोरोना	कु. काळे जयश्री दत्तात्रय
१६.	Online शिक्षण पध्दतीत जिवंतपणा नाही	कु. जगताप आरती बाळासाहेब
१७.	भारतीय लोक कोरोना विषाणूशी युध्द करण्यास सक्षम आहेत ?	बेलकर अंकुश राघू
१८.	कोविड-१९ शिक्षण व्यवस्थेवर झालेला परिणाम	कु. राहिज योगिता बाळासाहेब
१९.	कोरोना युध्दातील खरा देवदुत	कु. आहेर अश्विनी बाळासाहेब
२०.	शिक्षणव्यवस्थेवर झालेले परिणाम	कु. मदने निकिता भागाजी
२१.	Lockdown चा परिणाम	कु. देशमाने पुजा रामचंद्र
२२.	माझे कुटुंब माझी जबाबदारी	कु. शेळके सलोनी पांडुरंग
२३.	शेतकरी जगाचा पोशिंदा	राजदेव सूर्यकांत हरिभाऊ
२४.	कोरोना व्हायरस - एक संकट की संधी	कु. राजदेव सुरेखा हरिभाऊ
२५.	कोविडमुळे शिक्षण व्यवस्थेवर झालेला परिणाम	गायके तुषार गंगाधर
२६.	कोरोना संकट ही नव्या भविष्याची संधी	कु. वाळुंज निकिता शिवाजी
२७.	कोरोनाचे परिणाम	कु. धुमाळ सिध्दी भिकाजी
२८.	कोरोना नंतरचे जग	कु. नवले स्वप्नाली विष्णू
२९.	कोविड-१९ भविष्यातील आव्हाने	कु. सेजल मंगेश शिंदे
३०.	कोरोना नंतरचे शिक्षण क्षेत्र	कु. बर्वे भारती रावसाहेब

पूर्वी संत महावैद्य प्रबोधनाची लस देत होते

संत महावैद्य भवरोग फेडिती ।
सांगेन ते गती ऐक त्यांची ॥१॥
अर्धमाया रस देऊनिया जीव ।
रोग दुरी सर्व करिताती ॥२॥
विषयाचा त्याग सांगोनिया पथ्य ।
भाव यथातथ्य सेवविती ॥३॥
बहेणि म्हणे ऐसे जाणोनी अंतरा ।
तैसाची प्रकार प्रेरिताती ॥४॥

समाजाच्या शारीरिक आरोग्यासाठी सेवा करण्यांना वैद्य असे म्हणतात. तशी मानसिक आरोग्यासाठी सेवा करण्यांना महावैद्य असे म्हणतात. जगद्गुरु संत तुकाराम महाराजांच्या शिष्या संत बहेणा कुलकर्णी यांनी संत हे समाजाच्या शारीरिक, मानसिक, नैतिक आणि बौद्धिक आरोग्यासाठी सेवा करणारे महावैद्य आहेत असे वरील अभंगात म्हटले आहे. संसार सागराच्या भवरोगापासून संत आपणास सोडवितात. यासाठी ओंकार या मंत्राची अर्धमात्रा देतात. ही अर्धमात्रा म्हणजे रामबाण औषध आहे. हे औषध घेतले की सर्व रोग दूर निघून जातात. मानसिक आणि शारीरिक स्वास्थासाठी माणसाने विषयांचा त्याग केला पाहिजे निरोगी तन आणि मनासाठी हे पथ्य पाळणे आवश्यक आहे संत हे जसा रोग आहे तशी औषधाची मात्रा देऊन बरे करतात. कोरोना या महामारीमुळे आपला बचाव करण्यासाठी मनाची आणि शरीराची काळजी घ्या हे आज आपणास डॉक्टर सांगतात. कोरोना योद्धे प्रबोधन करतात. पूर्वी संत हे प्रबोधन करत होतेच फक्त आपणास त्यांचा अलिकडे विसर पडलेला आहे कोरोना या महामारीमुळे आपणास पुन्हा अशा प्रबोधनाची आवश्यकता आहे.

महावैद्यराज संत ज्ञानेश्वर – संत श्रेष्ठ ज्ञानेश्वर महाराज मानवाला शुध्द व अशुध्दतेचे महत्व सांगताना म्हणतात की, एन्ही तरी पांडुसूता । आत शुध्द नसता बाहेरी कर्म तो तत्वता । विटंबुगा ॥ (१३-४६७) कधी कधी देहाला आतुन रोग असतो तो बाहेरुन दिसत नाही डॉक्टर अशावेळी देहावर शस्त्रक्रिया करुन रोग बरा करतात. त्याचप्रमाणे माणसाच्या मनाला आतून विचाररूपी रोग झालेला असतो. परंतू तो बाहेरुन

दिसत नाही. अशा मनाचा रोग घालविण्यासाठी 'पहाटे मनी राम चिंतित जावा' हे पथ्य प्रत्येकाने पाळले तर सर्वांचे मन आतून शुध्द होईल. असा सद्सद् विवेकरूपी संदेश संतांनी दिलेला आहे.

महावैद्य संत नामदेव – परमेश्वराने या विश्वामध्ये प्रत्येकाला देह दिलेला आहे पण प्रत्येकालाच या देहाचे महत्व कळते असे नाही. प्राण्यांना सुध्दा परमेश्वराने देह दिला पण या देहाचे महत्व त्यांना देह मिळूनही कळत नाही. माणसांना हा नरदेह मिळालेला आहे पण त्याचे महत्व माणसांना कळतेच असे नाही हा नरदेह संतांना मिळाला आणि कळालेला आहे. म्हणून संत नामदेव महाराज म्हणतात की या मृत्यूलोकी सर्वश्रेष्ठ देह कोणता हे सांगताना ते म्हणतात,

नामा म्हणे नाम महाजप परम ।

तो देह उत्तम मृत्यूलोकी ॥

वारकरी संप्रदायामध्ये हाताने टाळी व मुखाने विठ्ठल हे भजन म्हटले की शास्त्रीयदृष्ट्या आरोग्य चांगले राहते हे संशोधन डॉक्टरांनीही मान्य केलेले आहे. म्हणून संत हे महावैद्य सर्वश्रेष्ठ प्रबोधनकार आहेत.

महावैद्य संत एकनाथ – लोकशिक्षण व लोकप्रबोधन करणारे संत एकनाथ महाराज हे मानवाने जीवनात नेहमी शांतपणे व संयमाने राहण्याचा सल्ला देतात. मानवी जीवाला जे काम क्रोधरूपी विंचू चावतात त्यावर तो सत्व गुणाचा उतारा एका भारुडातून सांगातात.

सूर्य उगवला, प्रकाश पडला

आडवा डोंगर, आडवा डोंगर

आडवा डोंगर, तयाला माझा नमस्कार

विंचू चावलार विंचू चावलार विंचू चावला हो ।

काम क्रोध विंचू चावला,

तव घाम अंगाशी आला,

त्याने माझा प्राण चालिला ।

सर्वांगाचा दाह झाला ॥धृ॥

मनुष्य इंगळी अति दारुन

मज नांगा मारिला तिन

सर्वांगी वेदना जाण त्या इंगळीने ॥धु॥

या विंचवाला उतारा
तमोगुण मागे सारा
सत्त्वगुण लावा अंगारा
विंचू इंगळी उतारे झरझरा ॥६॥
सत्त्व उतारा देऊन
अवघा सारिला तमोगुण
किंचीत राहिली फणफण
शांत केली जनार्दने ॥६॥

कोरोनारुपी विंचू माणसाच्या शरीराला चावतो त्यावर लसरुपी उतारा घेतला किंवा काळजी घेतली तर प्राण आपणास वाचविता येतो. त्याचप्रमाणे विकाररुपी विंचू मनाला चावतात. त्यावर सत्त्वगुण हा उतारा आहे असे प्रबोधन भारुडातून लोकशिक्षक महावैद्य संत एकनाथ महाराज करतात.

महावैद्य संत तुकाराम – वैराग्यमुर्ती जगद्गुरु संत तुकाराम महाराजांनी तत्कालीन भोंदू लोकांवर प्रहार केलेला आहे. ऐसे कैसे झाले भोंदू । कर्म करोनी म्हणती साधू ॥१॥
अंगा लावूनिया राख । डोळे झाकूनी करीती पाप ॥२॥
दाऊनी वैराग्याच्या कळा । भोगी विषयांचा सोहळा ॥३॥
तुका म्हणे सांगू कित्ती । जळो तयांची संगती ॥४॥

विज्ञानयुगातही सुशिक्षित लोक देवऋषींच्या नादी लागताना आपण पाहतो. खरे तर अशांची संगतही करू नये मानवाने कोणाची संगत केली पाहिजे याबाबत संत तुकाराम महाराज म्हणतात.

जे का रंजले गांजले । त्यासी म्हणे जो आपुले ॥१॥
तोचि साधू ओळखावा । देव तेथेची जाणावा ॥२॥

तनाचे व मनाचे संरक्षण करण्यासाठी संत तुकाराम महाराजांच्या विचारांची आज गरज आहे.

महावैद्य संत निळोबाराय – जगद्गुरु संत तुकाराम महाराजांचे निष्ठावंत शिष्य आणि थोर गुरुभक्त संत निळोबाराय महाराज यांनी स्पष्टपणे सांगितले आहे की, संत महावैद्य असून त्यांनी सांगितलेल्या मार्गानेच जावे.

मार्ग दाऊनी गेले आधी । दयानिधी संत पुढे ॥

तेणेची पंथे चालो जाता । न पडे गुंता कोठे काही ॥

संतांच्या मार्गाने काया, वाचा, मनाने चाललो की, कसल्याही प्रकारची व्याधी व मनाला बाधा होणार नाही.

निवडुंगे तेजश्री उमाजी

एस.वाय.बी.ए. (मराठी)

पूर्वीचे सुतक आताचे Quarantine

पिंडदान पिंडे ठेविले करुन ।
तिळी तिळवण मूळमयी ॥१॥
सारिले संकल्प एकाचि वचने ।
ब्रह्मी ब्रम्हार्पण शेवटीच्या ॥२॥
सख्य अपसख्य बुडाले हे कर्म
एक एक वर्म एक विष्णु ॥३॥
फिटले सुतक जन्म-मरणाचे ।
मी माझा संकोचे दुरी झालो ॥४॥
आहे तैसी पूजा पावली सकळ ।
सहज तो काळ साधियेला ॥५॥
तुका म्हणे केला अवघांच्या उध्दार ।
आता नमस्कार शेवटीचा ॥६॥

वरील अभंगामध्ये संत तुकाराम महाराजांनी जन्म-मरणाचे सुतक कसे फिटले याचे विवेचन केलेले आहे हे वर्णन आध्यात्मिक बाजूने मांडलेले आहे. माणसाने जीवनामध्ये आत्म्याने जे शरीर धारण केलेले आहे. त्याला पिंड असे म्हणतात या देहरुपी पिंडाने परमेश्वराचे नामस्मरण करावे, सर्वांचे उध्दार करावा व शेवटी सर्वांना नमस्कार करुन निजधामास जावे जन्म मरणाचे सूतक फेडावे.

मनुष्याच्या निधनानंतर १३ दिवस सुतक पाळण्याची परंपरा भारत देशामध्ये प्राचीन काळापासून प्रचलित आहे पण हे सुतक का पाळले जाते याचा शोध कोणी घेत नाही.

अनेक बुध्दीजीवी माणसांना वाटते की, मनुष्याच्या निधनानंतर सुतक धरण्याची काय आवश्यकता आहे. मनुष्य

मृत्यू पावला म्हणजे ते एक निर्जीव शव राहते. निर्जीव मृतदेहावर सर्व सोपस्कार करण्याची काय आवश्यकता आहे. परंतु जीवंत असताना त्या माणाने कुटुंबाचा सांभाळ केला, अनेकांचे कल्याण केले. त्या देहाचा सन्मान कुटुंबातील व्यक्तींनी कृतज्ञता म्हणून केलाच पाहिजे.

रामायणामध्ये रावणाचा अंत्येष्टी संस्कार सन्मानपूर्वक करावा असे प्रभू रामचंद्राने विभीषणाला सांगितले होते. म्हणून मानवी जीवनात अंत्येष्टी संस्काराला महत्व आहे.

सुतक धरण्याची कारणे - माणसाच्या मृत्यूनंतर सुतक धरण्याची विविध कारणे आहेत ती खालीलप्रमाणे.

१) जीवास शांती लाभावी - घरातील व्यक्तीचे निधन झाल्यानंतर देह सोडलेल्या जीवास सद्गती लाभावी म्हणून घरातील माणसांनी घराच्या बाहेर न पडता नामस्करण करावे. विश्वाच्या उत्पत्तीचे काम ब्रह्मदेव करतात भरन, पोषण, वाढ, विस्तार व सांभाळण्याचे काम विष्णु करतात. विश्वाची योग्य तऱ्हेने विल्हेवाट करण्याचे काम महेश म्हणजेच भगवान शंकर करतात म्हणून शेवटी कैलासनाथाकडे जावयाचे, जीवाने शिवाकडे जावयाचे आहे. तो जाण्याचा मार्ग म्हणजे स्मशान भूमी आहे.

शरीर हे रोगाचे भांडार आहे पण त्यामध्ये असणारा जीव जेव्हा देहाला चिकटतो तेव्हा त्याचे मन विकारी होते. परंतु हा जिव शिवतत्वाकडे गेला तर तो निर्विकारी होतो म्हणून देहातून जीव निघून गेल्यावर जे शिल्लक राहते त्याला शव किंवा प्रेत असे म्हणतात हे प्रेत मुळात नासके असते. त्यामुळे घरातील इतर लोकांना त्या शरीरातील जंतूंचा संसर्ग होऊ नये म्हणून दूर स्मशानभूमीमध्ये शवावर अंत्यसंस्कार केले जातात. देहावर अग्निसंस्कार केले जातात. देहावर अग्निसंस्कार केले तर रोगही भस्मसात होतो. स्मशानभूमी ही दूर असल्यामुळे संसर्ग होत नाही म्हणून शास्त्रीय दृष्टीने विविध रोगांचा फैलाव होऊ नये म्हणून अंत्यसंस्कार स्मशानभूमीतच करतात म्हणजे गेलेल्या जीवास चांगली सद्गती लाभेल. ही श्रद्धा या धार्मिक कारणामागे आहे.

२) रोगाचा प्रसार वाढू नये म्हणून सुतक - पूर्वी निधन झालेल्या व्यक्तिला बहुतेक वेळा कुष्ठरोग असावयाचा हातापायांना मोठ्या जखमा असायच्या या जखमांमध्ये जंतू

असायचे. या जंतूमुळे दुसऱ्या व्यक्तीना कुष्ठरोग होऊ नये म्हणून घरातील व्यक्ती दुसरीकडे जात नसत त्यामुळे आजार पसरू नये ही भूमिका या पाठीमागे महत्वाची आहे. यामागे जसा धार्मिक दृष्टिकोन होता. तसाच त्यामागे शास्त्रीय दृष्टीकोनही होता. आरोग्याची काळजी घेण्यात यावी हा सुध्दा हेतू यामागे होता.

३) अंत्यसंस्कार स्मशानभूमीतच का ? - भगवान शंकराचे निवासस्थान म्हणून स्मशानभूमीकडे श्रद्धेने पाहिले जाते.

कैलास राणा शिवचंद्र मौळी ।

फनिंद्र माथा मुकुटे झळाळी ॥

कारुण्य सिंधु भव दुःख हारी ।

तुजविण शंभो मज कोण तारी ॥

परमेश्वराने निर्माण केलेले विश्व अमर्याद आहे.

विश्वरचनेचे चक्र चालविण्यासाठी ब्रह्मा, विष्णु आणि महेश या देवता कार्यरत आहे.

समारोप - संत श्रेष्ठ ज्ञानेश्वर महाराजांनी ज्ञानेश्वरी ग्रंथाच्या १८ व्या अध्यायातील १०१ क्रमांकाच्या ओवीमध्ये म्हटलेले आहे की,

देहाचिया गावा आलिया ।

जन्म मृत्युचिया सोहळिया ।

न म्हणोनये धनंजया । जियापरी ॥

श्रीकृष्णाने अर्जुनाला सांगितले आहे की देहरूपी गावाला आल्यानंतर आपण त्या देहाला जपावे हेच शास्त्रीय भाषेत सांगावयाचे झाले तर या देहाला रोज स्नान घालावे देहाचे हातपाय नेहमी स्वच्छ ठेवावेत. देहाची काळजी घ्यावी विनाकारण देहाला अतिकष्ट देऊ नये म्हणजे देह सुरक्षित राहिल. या देहाने चांगली कामे केली तर देहाचा व जीवाचा प्रत्येकाला सोहळा करता येतो. थोडक्यात देह चांगला असेल तर मृत्युनंतर देहाजवळ जरूर बसावे. परंतु तो देह जर रोगाचे भांडार असेल तर अग्निसंस्कारानंतर सुतक पाळावे यालाच पूर्विचे सुतक व आताचे Quarantine असे म्हणतात.

कर्नावट प्रसाद संजयकुमार

टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

पूर्वीचा आहार सकस होता

तुम्ही खाता त्याप्रमाणे तुमचं व्यक्तिमत्व घडत. जसा माणसाचा आहार तसे त्याचे आचार, विचार आणि आरोग्य असतो. तुमच्या आहारावर तुमची बुद्धिमत्ता, तुमचा स्वभाव, तुमची शारीरिक क्षमता अवलंबून असते, शरीराचे पोषण किंवा शरीर रोगग्रस्त करणे या दोन्ही गोष्टी आहाराच्याच आधीन आहेत. पथ्याने राहिले, योग्य आहार घेतला तर औषधांची गरज कमी राहिल आणि कितीही औषधे घेतली पण पथ्य केले नाही तर त्या औषधांचा उपयोग हवा तसा होणार नाही. कोणताही रोग एका रात्रीत डोके काढत नाही. त्याच्या मुळाशी बऱ्याच वेळेपर्यंत होणारी अन्न घटकांची कमतरता असते औषधे ही रोगांच्या निदान करण्यासाठी असतात. महाराष्ट्रीयन आहार सर्वांत योग्य संतुलन आहार आहे हे सिध्द झालेले आहे. ऋतु, हवामान, सणवाराला अनुसरूनच आमच खाण पिन होत. वेगवेगळ्या रुढी, पध्दती पूजा पाठ यांना खाण्याचे नियम त्याकाळी जोडले गेले. म्हणून ते पाळले तरी जात होते. ऊन, पाऊस, थंडी, वारा यांना अनुसरून व शरीराला चालेल, आवडेल अशा पाककृती घरोघर होत असत म्हणजेच त्याला शास्त्रीय आधार होता.

आता यात आमूलाग्र बदल झालाय बारशापासून तेरवीपर्यंत केटरच्याच हाती सर्व सोपवलेलं असतं व मेनू पण तोच तो असतो त्यामुळे एकूण जनतेचेच स्वास्थ्य बिघडले आहे. निकृष्ट दर्जाचा भाजीपाला, फळे, दूध, तेल, अन्न, धान्य आपल्या पर्यंत पोचते. कीटकनाशके, जंतूनाशके, रासायनिक खतांचा अतोनात वापर वाढते. सर्वप्रकारचे प्रदुषण अधिकाधिक धकाधकीचे तणावपूर्व जीवन सर्वांच्या वाट्याला आले आहे. या मोठ्या प्रश्नावर मात करायला मोठ्या चळवळीची गरज आहे. याशिवाय व्यक्तिशः आपले आरोग्य आहाराद्वारे चांगले ठेवणे, आपली रोगप्रतिकारक शक्ती वाढवणे हे तर आपल्या हाती आहे.

आपल्या आहाराचे प्रमाण हवामान, वय, शारीरिक कष्ट आणि लिंग यावर अवलंबून असते. लहाणपणी, वाढीच्या

वयात अधिक तर पुढे कमी आहार हवा, शेतकरी, कामगार, खेळाडूंनी जास्त तर बैठे काम करणाऱ्यांनी, ज्येष्ठ नागरिकांनी कमी आहार घ्यावा. किशोरवयीन मुली, स्त्रीया, बाळंतिणी, नोकरी करणाऱ्या स्त्रीला कायमच प्रोटीन्स कॅल्शियम व लोहाने भरपूर अशा सत्वयुक्त संतुलित आहाराची गरज असते. महाराष्ट्रीयन खाद्य संस्कृतीतून ती बरीचशी पूर्ण होते.

वय, वजन, उंची यांचे अंदाज आरोग्याच्या दृष्टिकोनातून बांधलेले आहेत. योग्य वजन आणि उंची हे आरोग्याचे लक्षण आहे. पुरेसे पण आरोग्य खाणे हे वजनाचा अंदाज चुकवितात. आज ज्यांना खायला मिळत नाही तिथे आणि जास्त खायला मिळते तिथेही अन्य घटकांचे कुपोषण आहे. याचे खरे कारण म्हणजे जनतेचे विशेषकरून स्त्रीचे आहारविषयक अज्ञान, सकस, संतुलित आहार म्हणजे नेमक काय ? हे माहित नसतं. मोघमपणे डाळी, अंकुरित कडधान्य, फळे, नाचणी, ज्वारी, बाजरी डाळी (तूर, मुग, मसूर, हरभरा, उडीद, सोयाबीन वगैरे) भाजीपाला (फळभाज्या, हिरव्या पालेभाज्या, कंदमुळे) फळे (पेरु, बोर, सफरचंद, पपई, केळी वगैरे) दूध, दही, ताक व त्याचे पदार्थ तेल, तूप, लोणी एवढ्याच गोष्टी खातो. याच सहा खाद्य प्रकारातून मुख्य सहा पोषक तत्वे मिळतात. ज्यातूनच ४० तरी पोषक पोटघटके मिळतात.

मुख्य पोषकतत्वे - प्रोटीन्स, कार्बोहायड्रेट्स, स्निग्ध पदार्थ, जीवनसत्वे, एक आवश्यक फॅटी ॲसिड मिळते. हे सर्व शरीरात वेगवेगळ्या महत्वाच्या भूमिका पार पाडत असतात. परंतु केवळ एकमेकांच्या सहाय्यानेच ! ते सर्व रोजच्या जेवणाच्या थाळीतून मिळणे महत्वाचे. एक जरी नसले तर बाकीची तत्वे आपल कार्य नीट पूर्ण क्षमतेनुसार पार पाडू शकत नाहीत. हीच महत्वाची गोष्ट मराठी खाद्य संस्कृतीला उमजलेली आहे. लहान बालकाची थाळी पण जणू त्यांची कुंडली आहे. असही म्हटलं जात.

आपल्या थाळीत वरील सर्व घटक, पोषकतत्वे हजर असतात. पोळी, भात, वरण, भाजी, कोशिंबीर, दही व फळे हे सर्व वाटायच्या पध्दती मागेही चांगलाच विचार दडलेला आहे. ताटात उजवीकडे भाजी, वरण हवे कारण उजव्या हाताने सहसा व्यक्ती जेवतात. या गोष्टीचं प्रमाण अधिक हवे. डावीकडे ताटात, लिंबू, हिरवी चटणी कोशिंबीर हव्या. त्याचे प्रमाण थोडे कमी असते. ताटात या सर्व पदार्थाद्वारे नैसर्गिक रंग हजर हवेत,

शेवटी दहीभात, कोशिंबीरतही दही यामुळे सर्वच घटक आपसूक मिळतात. जेवण झाल्यावर फलाहार आणि नंतर विड्याचे पान, नोकरीवर, ड्यूटीवर पान खाऊ नये पण रात्रीच्या भोजनांतर अवश्य खावे ते पाचक असतात. शोप, ओवा पचनाला मदत करतात. (त्यात रेषा तंतूमय पदार्थ असतात)

चुन्यातून आवश्यक ते कॅल्शियम मिळते. विड्याच्या पानातून जीवनसत्त्वे, सुपारी ज्येष्ठ मधातून तुरट रसही मिळतो. खोबऱ्यातून थोडे स्निग्ध तेल मिळते. पान खाल्ल्यावर पुन्हा सतत खा, खा सुटत नाही. आपला आहार हा षडरसयुक्त असावा. गोड, तिखट, आंबट, खारट, कडू, तुरट रसांनी परिपूर्ण असावा. म्हणून कधी करवंदाची आमसुलाची चटणी हवी. तुरट रस सर्वात महत्वाचा तो यकृताला बळकट करतो. लग्न कार्यात केळीच्या पानावर किंवा पत्रावळीवर जेवतात, ही पाने विशिष्ट असतात. या पानांमध्ये ग्लुकोज टॉलरन्स फॅक्टर असतो. जो मधुमेह रोखण्यात मदतनीस असू शकतो.

जेवताना खाली पाटावर बसून जेवण्याची पूर्वी पध्दत होती. यामुळे आपोआपच पोटाला घडी पडते. जेवणावर नियंत्रण राहते, पायाच्या पोटच्या दबल्यामुळे रक्तसंचय चांगला होतो. जेवण वाढणारीला ही वाकण्याचा, पोटाचा व्यायाम होतो. अन्न उगाच वायाही जात नाही. जेवताना ताटाच्या सभोवतार पाणी व

चित्रावती टाकण्याची पध्दत थोडासा चमचाभर भात आधी किडा, मुंगी व इतर जीवांकरता तेही निसर्ग चक्रात आहेत याचे भान अन्नाच्या प्रत्येक घासासोबत आपल्याला मिळते. पूर्वी जे पहिल्या वाढीत ताटात येते. ते सर्व खाण्याचा नियम होता. त्यामुळे संतुलित भोजनाचा मूलाबाळांनाही फायदा होत असे. जेवणाआधी प्रार्थना महत्त्वाची असे.

मन एकाग्र करणे शांत करणे, राग-लोभ दूर सारणे आणि परमेश्वराचे जणू आभार मानणे. त्याच्याविषयी कृतज्ञता व्यक्त करणे ! या सगळ्यांच्या मुळाशी शस्त्र आहे. संस्काराची घडण इथून सुरु होते व हीच मराठी खाद्य संस्कृती. रोज साधेपण समतोल परिपूर्ण भोजन आणि मग सणासुदीला गोडधोड. तेही गुळापासून बनवलेले ! पावसाळ्यात उकडीचे पदार्थ तर हिवाळ्यात थोडे तळलेले पदार्थ, सुकामेवा, तुपाचे ! उन्हाळ्यात भरपूर पेयप्रकार. १२ महिन्यातून दर ऋतु बदलाबरोबर एकादशी. ज्यात कमी खाऊन उपवासाद्वारे स्वतःला संयमी बनण्याच प्रशिक्षण देणे ! रोजच्या जीवनात पदोपदी संयम हवा. तेव्हाच संसार सुखाचे होतात.

कु. मनिषा चिमाजी रोकडे

एस.वाय.बी.एस्सी.

कोविडचा उगम

कोरोना व्हायरस प्रथम १९६० च्या दरम्यान सापडला. सर्वात आधी सापडला तेव्हा तो कोंबड्यांमध्ये एक संसर्गजन्य म्हणून ब्रॉन्कायटीस विषाणू आणि सामान्य सर्दी असलेल्या दोन रुग्णांमध्ये तो सापडला. २०२० साली महाराष्ट्रात कोरोनाचा प्रसार झाला. महाराष्ट्रातील जनजीवनावर याचे फार मोठे परिणाम झाले. कोरोना विषाणुमुळे राज्यात लागू झालेल्या नियमानुसार अत्यावश्यक कामांशिवाय सर्वांनी घरी

बसणे सक्तीचे करण्यात आले होते. १५ जून २०२० पर्यंत १,१०,७४४ जणांना याची लागण झाली असून त्यापैकी ४,१२८ जणांचा मृत्यू झाला होता आणि ५६,०४९ जण पूर्णपणे बरे झाले होते. त्यामुळे महाराष्ट्रात अत्यावश्यक सेवा व सामग्री सोडून प्रथमच सर्व महत्त्वाची देवस्थाने बंद ठेवण्यात आली.

कोरोना व्हायरस हा आधीपासून अस्तित्वात होता. फक्त तो माणसापर्यंत आलेला नव्हता. वटावाळांमार्फत तो माणसांपर्यंत येऊन पोहोचला असा अंदाज आहे असे बरेच आजार आहेत जे प्राण्यांमध्ये होते आणि आता माणसांमध्ये आले आहे. याला मोठ्या प्रमाणात झालेले नागरीकरण कारणीभूत आहे. त्या प्राण्यांच्या भूमीवर माणसाने अतिक्रमण केलं त्यामुळे या प्राण्यांशी माणसाचा जास्त संपर्क आला याची लागण सर्वप्रथम चीनमध्ये झाली. चीनी लोकांनी

वटवाघळासारख्या एखाद्या प्राण्यांचे मांस खाल्यामुळे तो मानवी शरीरात दाखल झाला. या विषाणूचा संसर्ग श्वसन मार्गातून होतो. सर्वप्रथम विषाणू नाकात, घशात आणि फुफ्फुसात जातो. त्यानंतर तो संपूर्ण शरीरात पसरतो. याची लागण झालेल्याला खोकला येतो. ज्याला लागण झाली ती व्यक्ती आपल्या आजूबाजूला खोकली, शिंक आली तर त्याचा आपल्यालाही संसर्ग होऊ शकण्याची शक्यता असते. किंवा ज्या व्यक्तीला झालेला आहे तो व्यक्ती खोकल्यानंतर हे विषाणू एका ठराविक वेळेपर्यंत तो बसलेल्या जागी त्यांनी ज्या वस्तूला हात लावला त्यावर जंतू पडलेले असू शकतात. या ठिकाणी जर स्पर्श केल्यानंतर नाकाला हात लावला तर त्याचा संसर्ग होऊ शकतो.

कोरोना व्हायरसचा उगम चीनमधून झाला हे खरं असलं तरी तिथून आलेल्या वस्तूंपासून आपल्याला त्या माध्यमातून कोरोना व्हायरसचा प्रसार होत नाही. ज्याला तो झाला आहे त्या व्यक्तीच्या खोकल्यावाटे याचा प्रसार होतो. पण तिथून आलेल्या वस्तूंपासून आपल्याला काहीही धोका नाही. याचा संसर्ग प्राण्यांमधून माणसाला झालेला आहे. पण नक्की कोणत्या प्राण्यातून उगम झाला हे माहित नाही. त्यामुळे अशी शंका सर्वजण घेत आहे. तर चीनमध्ये कच्चे प्राणी, पक्षी कीटक खाण्याची पध्दत आहे. याउलट भारतात अंडीसुध्दा उकडून खाल्ली जातात. ५५ डिग्रीपेक्षा जास्त तापमान असेल तर हे विषाणू जिवंत राहत नाहीत. त्यामुळे आपण बिनधास्त चिकन, मटन खारू शकतो. रोगप्रतिकारकशक्ती कमी असलेल्या लोकांना याचा सर्वात जास्त धोका आहे. आपल्या देशातील उन्हाळ्यात तापमान ४० किंवा ४२ डिग्रीच्या आसपास असतं

त्यामुळे उन्हाळ्यात हा विषाणू मरुण जाते.

हा श्वसनमार्गाचा आजार आहे. लवकरात लवकर याचं निदान होणं आवश्यक आहे. यामध्ये ताप येण, सर्दी, खोकला ही लक्षणे दिसू लागतात. ही लक्षणे दिसतात त्वरीत त्या व्यक्तीची तपासणी करणं गरजेचं आहे. त्याची तपासणी केल्यावर विषाणूची लागण झाल्याचं कळून येत. त्यामुळे श्वास घेताना हा विषाणू बाहेरच राहिल त्याकरिता कापड, साधा मास्क न वापरता एन-९५ पध्दतीचा मास्क यासाठी उपयोगी आहे. सर्वसामान्य माणसांनी, नागरिकांनी रस्त्यावर मास्क घालून फिरण्याची गरज नाही पण गर्दीच्या ठिकाणी फिरताना संसर्ग होऊ शकण्याची शक्यता असते तो संसर्ग होऊ नये याची काळजी घ्यावी त्यासाठी मास्क वापरावे. कोरोना काळात संपूर्ण जगभरात माणसांचे राहणीमान बदलले. खूप सारे लोक घरी बसून असल्याने विविध कला आणि मनोरंजन तसेच व्यायाम, योगा शिकण्यात व्यस्त होते. स्वयंरोजगार ही संकल्पना खूप लोकांनी अंगिकारली. कोरोना आजाराच्या सुरुवातीस संचार बंदी असताना पोलिस आणि डॉक्टरांस यांचा सहभाग आणि सहयोग हा खूपच बहुमुल्य होता.

कोरोना विषाणूवर लस शोधण्यात यश आले आहे. फायझर, मॉडर्ना, कोविशिल्ड, स्पूटनिक व्ही, कोवॅक्सिन अशा काही लस त्या ९० ते ९५ टक्के प्रभावी आहेत. डॉक्टरांच्या म्हणण्यानुसार कोणतीही लस १०० टक्के उपचार देणारी नाहीये.

कु. शुभांगी बंडु राऊत

टी.वाय.बी.एस्सी. (फिजिक्स)

कोरोना - आळाने व उपाय

आरोग्य हीच संपत्ती हा सुविचार आपण लहाणपणापासून ऐकत आलो आहोत आणि या सुविचाराचे खरे महत्त्व आज आपल्याला समजले आहे. एक सूक्ष्म घातक विषाणू ही आपले आरोग्य बिघडवू शकतो त्यामुळे आपण आपल्या आरोग्याची काळजी घेणे महत्त्वाचे आहे.

आजच्या धावत्या जगाला पूर्णपणे बंद करून संपूर्ण दुनियेची झोप ज्याने उडवली असा व्हायरस म्हणजेच कोरोना

व्हायरस होय. अतिशय सूक्ष्म आणि आपल्या डोळ्यांनाही न दिसणारा असा कोरोना व्हायरस हा दिसायला सूक्ष्म असला तरी अत्यंत घातक असा विषाणू आहे.

WHO ने या विषाणूला साथीच्या रोगाचा विषाणू असे घोषित केले आहे. या विषाणूचा संसर्ग सर्वप्रथम डिसेंबर २०१९ मध्ये चीनमधील वुहान या शहरात झाला. हा संसर्ग वाढत जाऊन पुढे सर्व देशांमध्ये पसरला आज संपूर्ण जग या रोगाचा

सामना करत आहे.

आज पर्यंत मानवाने अनेक संकटांचा सामना केला आहे. त्या संकटातून मुक्त होऊन तो पुढे गेला आहे. परंतु कोरोना हा विषाणू इतका घातक आहे की त्यामुळे माणसाचा मृत्यू होत आहे. म्हणूनच सर्वत्र भीतीचे वातावरण पसरले आहे.

ताप, सर्दी, खोकला, घश्यामध्ये खवखव, डोकेदुखी, श्वास घेण्यास त्रास, तोंडाची चव जाणे ही कोरोनाची प्रमुख लक्षणे आहेत. हा विषाणू संसर्गजन्य असल्यामुळे एक व्यक्ती दुसऱ्या व्यक्तीच्या संपर्कात आल्यामुळे या विषाणूचा फैलाव होऊ शकतो.

त्यामुळे लोकांना जास्त खबरदारी घेण्याची गरज निर्माण झाली आहे. दिवसेंदिवस या विषाणूचा वाढता प्रसार पाहून आपण स्वतःची काळजी घेणे आणि या विषाणूचा प्रसार थांबविणे हीच आपली जबाबदारी आहे.

एखाद्या व्यक्तीला या विषाणूची लागण झाल्यास त्याची लक्षणे दिसून येण्यास काही दिवस लागतात. त्या कालावधीत जर ती व्यक्ति इतर लोकांच्या संपर्कात आली तर त्या सर्व लोकांना या विषाणूची लागण होण्याची शक्यता असते. त्यामुळे आपण स्वतःची काळजी घेणे आणि लोकांशी संपर्क टाळणे आवश्यक आहे.

मधुमेह, अस्थमा व आणखी काही आजार असणाऱ्या व्यक्तींना तसेच लहान मुले आणि वृद्ध माणसांना या विषाणूची लागण लवकर होते. त्यामुळे अशा लोकांनी काळजी घेणे आवश्यक आहे.

आपल्या देशाचे डॉक्टर, नर्सस, आरोग्य, कर्मचारी पोलिस, सफाई कर्मचारी कोरोना व्हायरसविरुद्ध लढण्यासाठी रात्रंदिवस प्रयत्न करत आहेत. भारत सरकारने अनेक नियम सुरू केले आहेत. खरोखरच जर आपणास या नियमांचे पालन केले पाहिजे.

- १) नेहमी बाहेरून आल्यानंतर आपले हात पाय धुणे.
- २) बाहेर जातांना नेहमी मास्कचा वापर करणे.
- ३) आपला हातांचा स्पर्श, नाक, तोंड, डोळ्यांना होणार नाही याची काळजी घेणे.

४) सार्वजनिक ठिकाणी न जाणे.

५) आपले घर आणि घराचा परिसर नेहमी स्वच्छ ठेवणे.

अशा नियमांचे पालन करणे आवश्यक आहे. त्याच बरोबर आपल्या आहारात योग्य ते बदल करून, पोषक आहार घेऊन आपली रोगप्रतिकारकशक्ती वाढविणे गरजेचे आहे. आपण आपल्या घरात राहूनच सरकारला कोरोना पासून वाचवण्यासाठी मदत करू शकतो. जेणेकरून हा कोरोना व्हायरस देशातून आणि संपूर्ण जगातून मुक्त होईल.

कोरोना विषाणू काय आहे ? कसा होतो ? याबाबत अनेक शंकाकुशंका प्रत्येकाच्या मनात डोकावत आहेत. आपण पण या कोरोनाचे शिकार तर होणार नाहीत ना ? याबाबत सगळेच भयभीत होत आहे.

या जगामध्ये मनुष्याने अनेक रोगांचा सामना केला आहे पण आज संपूर्ण जगभरात एका अशा व्हायरसने थैमान घातलेलं आहे ज्यामुळे संपूर्ण दुनियेची झोप उडाली आहे. ज्यामुळे सर्वांचे जीवन जगणे कठीण बनले आहे. या व्हायरसच नाव कोरोना व्हायरस आहे.

कोरोना व्हायरस हा एक विषाणू आहे जो आपल्या डोळ्यांना दिसू शकत नाही. एक अतिसूक्ष्म विषाणू आहे ज्याला याआधी कधी पाहिलं गेलं नव्हतं. कोरोना विषाणूच्या संसर्गामुळे ज्या रोगाची लागण होते त्या रोगाचे नाव कोविड - १९ ठेवण्यात आले हा विषाणू खुपच घातक आहे. या विषाणूमुळे संपूर्ण दुनियेतील अनेक लोकांना याची बाधा झाली आहे. आणि लाखाहुन अधिक लोकांना जीव गमवावा लागला आहे.

कोविड - १९ हा संसर्गजन्य रोग असून याची लागण झाल्यास ताप-सर्दी, कोरडा-खोकला, डोकेदुखी, जुलाब, श्वास घेण्यास त्रास, छातीत दुखणे, बोलता न येणे इ. लक्षणे आढळून येतात.

एखाद्या व्यक्तीला याची लागण झाल्यास त्याची लक्षणे दिसून येण्यासाठी सरासरी ५ ते ६ दिवस किंवा १४ दिवस देखील लागू शकतात. गंभीर स्थितीमध्ये न्युमोनिया तसेच फुफ्फुसे, यकृत, घसा, हृदय, मेंदु असे शरीराचे अनेक अवयव निकामी होतात व मृत्यु होतो.

कोविड-१९ संसर्गजन्य असल्याने जर एखादी कोरोना बाधित व्यक्ति एखाद्या ठिकाणी शिंकली तर त्या शिंकेतुन बाहेर पडणाऱ्या थेंबांना कोणी स्पर्श केला तर यामधुनही त्या विषाणूची बाधा होते. तसेच कोरोना बाधित व्यक्तीने इतर कोणत्याही वस्तुला स्पर्श केला आणि त्यानंतर लगेच इतर कोणी त्या ठिकाणी जर स्पर्श केला तर त्या व्यक्तीला कोरोनाची बाधा होते. कोरोना व्हायरसविरुद्ध लढण्यासाठी रात्र-दिवस पोलीस, सैनिक, डॉक्टर, नर्स, सफाई कर्मचारी, जनसेवक प्रयत्न करत आहे. खरोखरच आपणास या रोगाला संपवायचं असेल तर आपण नियमांचे पालन करणे गरजेचे आहे. जेणेकरून आपण कोरोना व्हायरस संपवू शकतो.

उपाय -

कोरोना व्हायरस पासून वाचण्यासाठी आपल्याला विविध प्रकारच्या उपायांची काळजी घ्यावी लागेल. ते पुढीलप्रमाणे.

- १) तोंडाला मास्क लावणे
- २) हात दिवसातुन अनेक वेळा साबण, कोमट पाणी आणि अल्कोहोल युक्त हॅन्ड सॅनिटायझरने स्वच्छ करावे.
- ३) आपल्या बोटानी डोळे, नाक आणि तोंडाला स्पर्श करू नये.
- ४) पाणी भरपूर प्यावे.
- ५) बाहेरचे खाद्यपदार्थ घेणे टाळावेत.
- ६) सर्दी खोकल्याने संक्रमित व्यक्तीच्या जवळ न जाणे.
- ७) संक्रमित व्यक्तीपासून लांब राहणे.
- ८) शिंकताना, खोकतांना तोंडावर रुमालाचा किंवा टिशुपेपरचा वापर करणे.
- ९) अनावश्यक प्रवास टाळणे.
- १०) गर्दीच्या ठिकाणी जाणे टाळणे.
- ११) अनावश्यक स्पर्श टाळणे.
- १२) गर्दीमध्ये पडदे डोअर हॅन्ड, इलेक्ट्रिक स्विच यांना स्पर्श न करणे, स्पर्श झाल्यास हॅन्डवॉश करणे.
- १३) हॅन्डशेक करण्यापेक्षा नमस्कार करणे उत्तम मार्ग आहे.

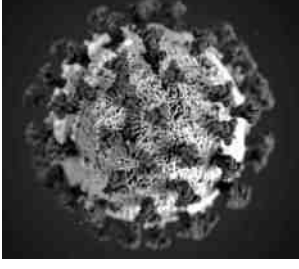
- १४) रोगप्रतिकार शक्ति वाढवणे.
- १५) समतोल व सकस आहार घेणे जसे फळभाज्या, पालेभाज्या व प्रथिनांचा जास्तीत जास्त वापर असावा.
- १६) जसा आहार महत्वाचा आहे तशी पुरेशी झोप घेणे पण अति महत्वाचे आहे.
- १७) तणाव नियंत्रित जीवन जगणे महत्वाचे आहे.
- १८) आजार झाला असेल तर उपचार न करता डॉक्टरांचा सल्ल्याने उपचार घ्यावे.
- १९) बाहेरून आल्यानंतर २० ते ३० सेकंद हात धुणे.
- २०) खोकल्यावर अथवा शिंकल्यावर एखादी आजारी व्यक्तीची काळजी घेतांना, स्वयंपाक करण्यापूर्वी, तयार करतांना व तयार केल्यानंतर, जेवणापूर्वी, शौचानंतर, प्राण्यांचा सांभाळ केल्यानंतर आणि प्राण्यांची विष्टा काढल्यानंतर काळजी घेणे.
- २१) मांस, अंडी पूर्णपणे शिजवुन, उकडुन घ्या.
- २२) जंगली अथवा निकट प्राण्यांशी संपर्क टाळा.
- २३) सार्वजनिक ठिकाणी किंवा रस्त्यावर थुंकणे टाळा.
- २४) पुर्णपणे शिजवलेलं अन्न खावे.
- २५) बाहेरून आल्यानंतर लहान मुलांच्या संपर्कात जावु नये.
- २६) ऑफिसमधुन आल्यानंतर स्वच्छ आंघोळ करावी.
- २७) अंडी व मांसाचे सेवन करणे टाळा.
- २८) ज्या व्यक्तीला आजार झाला आहे त्या व्यक्तीपासुन १ मी. अंतर ठेवावे.
- २९) डॉक्टरांच्या सल्ल्यानेच औषध घेणे.
- ३०) रोज हळदीचं दुध घेणे.
- ३१) ताजे फळ खाणे.
- ३२) नियमित व्यायाम करणे.

कु. रत्ना रघुनाथ अहिरे

एफ.वाय.बी.ए.

कोविडचा उगम

परिचय -

कोरोना व्हायरस हा अतिसूक्ष्म व घातक विषाणू आहे या व्हायरसला कोविड - १९ ही म्हटले जाते. हा व्हायरस सर्वप्रथम डिसेंबर २०१९ मध्ये चीनमधील वुहान या शहरात आढळून आला होता. 'जागतिक आरोग्य संघटना' (डब्ल्यू.एच.ओ.) ने हा व्हायरसला महामारी म्हणून घोषित केले आहे. हा संसर्गजन्य रोग असल्याने याचा प्रसार जगभरातील जवळपास १८० पेक्षा अधिक देशांमध्ये वेगाने पसरला आहे.

आज अखेर, संपूर्ण जगभरात या विषाणूच्या संसर्गामुळे लाखोंच्या संख्येने लोक मृत्यूमुखी पावले आहेत. हा आजार पूर्णपणे बरा करण्यासाठी यावर औषधे, लस तयार करण्यासाठी जगभरातून संशोधन, प्रयत्न केले जात आहेत.

* Covid - 19 कोरोना कसा पसरतो ?

हा एक संसर्गजन्य रोग असल्यामुळे याचा प्रसार हा वेगाने होतो. प्रामुख्याने हा आजार कोरोना बाधित व्यक्तीच्या संपर्कातून किंवा त्याच्या खोकण्याच्या अथवा शिकण्याच्या यातून निर्माण होणाऱ्या थेंबापासून तो इतरांमध्ये पसरतो.

॥ सर्वशक्तिमते परमात्मने श्रीरामाय नमः ॥

कोरोना विषाणू काय आहे ? कसा होतो ?

अख्या जगात थैमान माजविणारा कोरोना याबाबत अनेक शंकाकुशंका प्रत्येकाच्या मनात डोकावत आहेत. आपण पण या कोरोनाचे शिकार तर होणार नाहीत ना ? याबाबत सगळेच भयभीत आहे.

कोरोना हा विषाणू 'चीन' मधून आल्याचे समजत आहे. आता हा विषाणू बऱ्याच देशात पसरत चालला आहे. हा एक नवीन विषाणू असून सार्स Severe Acute Respiratory Syndrome (SAARS) नावाच्या कोरोनाचे विषाणू पेक्षा हे विषाणू जास्त घातक आहे.

डिसेंबर २०१९ च्या पहिल्या आठवड्यात नवीन कोरोना विषाणू सापडला. त्याला कोरोनाचा नवा विषाणूचा प्रकार घोषित केला आहे. विषाणूची निश्चिती झाली असून सध्याच्या विषाणू हा कोरोनाचा नवा प्रकार आहे.

हा विषाणू एका व्यक्तितून दुसऱ्या व्यक्तिस संक्रमित होत असल्याने त्याचा धोका अधिक वाढला आहे. हे विषाणू सर्दीच्या विषाणूसारखेच पसरतात. हे मानव आणि प्राणी दोघांना संक्रमित करतात. हे लवकर प्रसरण पावतात आणि लहान मुलांमध्ये या विषाणूचे संसर्ग लवकर होते.

कोरोना विषाणूच्या संसर्गाची मुख्य लक्षणे -

डोकेदुखी, वाहणारे नाक, खोकला असणे, घसा खवखवणे, ताप येणे, अस्वस्थता, शिंका येणे, दम्याचा त्रास वाढणे, थकवा येणे.

या विषाणूसाठी कोणतेही औषध किंवा लस नसल्याने हे अत्यंत धोकादायक आहे

कोरोना व्हायरसचे संसर्ग बऱ्याच देशात वेगाने पसरत आहे आणि ज्यांना ह्या विषाणूची लागण झाली आहे ते मरण पावत आहे. लक्षणे सर्दी सारखी दिसणारी असल्यास तरी हे आरोग्यासाठी धोकादायक आहे.

अशी काळजी घ्यावी -

- १) तोंडाला मास्क लावावे.
- २) आपल्या बोटानी डोळे, नाक आणि तोंडाला स्पर्श करू नये.
- ३) हात दिवसातून अनेक वेळा साबण, कोमट पाणी आणि अल्कोहोलयुक्त हॅन्ड सॅनिटायझरने स्वच्छ करावे.
- ४) भरपूर पाणी प्यावे.
- ५) बाहेरचे खाद्यपदार्थ घेणे टाळावे.
- ६) सर्दी - खोकल्याने संक्रमित व्यक्तिका जवळ न जाणे.
- ७) संक्रमित व्यक्तीपासून लांब राहणे.
- ८) शिकताना, खोकताना तोंडावर रुमालाचा वापर करणे.

कु. प्रतिभा सुरेश दाते

एस.वाय.बी.ए. (मराठी)

पूर्वीही आषाढ, श्रावणात Lockdown होते

कोविड - १९ या जागतिक महामारीमुळे गेल्या वर्षापासून जग धास्तावले आहे. ही महामारी टाळण्यासाठी चीन, अमेरिका, भारत देशासह अन्य इतर अनेक देशांनी Lockdown चा पर्याय निवडला आणि तो प्रत्यक्ष कृतीमध्येही आणलेला आहे. कोरोना या संसर्गजन्य साथीची साखळी तोडण्यासाठी हा उपाय महत्वाचा आहे. पण यापूर्वी कोणत्याही संसर्गजन्य साथीच्या रोगाला Lockdown हा पर्याय जगाने स्विकारलेला नव्हता. गेल्या वर्षभरापासून सातत्याने आजार वाढला की शासन Lockdown चा निर्णय घेते. परंतु सतत Lockdown हा या कोरोना रोगाच्या साथीवरील पर्याय असू शकत नाही. Lockdown सारखे सरकारने लादले तर सर्वसामान्य गरीब जनता उपोषणाने मरेल म्हणून पूर्वीही आषाढ आणि श्रावण महिन्यात Lockdown पाळले जात होते त्याचा फायदा काय याची माहिती जाणून घेण्यासाठीच या लेखाचा माझा अल्पसा प्रयत्न आहे.

हिंदू संस्कृतीमध्ये सण आणि संस्कार यांना महत्त्वाचे स्थान आहे. हिंदू संस्कृतीचा प्रत्येक सण आनंदाचे प्रतिक आहे व हा आनंद टिकविण्यासाठी संस्कार नेहमी जपणे हा महत्त्वाचा भाग आहे. आज विज्ञान युगामध्ये संस्काराची खूप घसरण झालेली आहे. त्यामुळे भौतिक दृष्ट्या माणूस श्रीमंत असूनही समाधानी नाही. संस्कार म्हणजे दूसरे तिसरे काही नसून चांगले आचरण करणे आहे. चांगले बोलणे आहे आणि हेच नेमके आज माणूस विसरला. त्यामुळे हेच नियम पाळण्यासाठी आज Lockdown चा निर्णय सरकारला घ्यावा लागत आहे.

पूर्वी वसुंधरेवर घनदाट वनराई होती. डोंगराच्या कुशीत छोटी छोटी गावे होती. गावाला संपूर्णपणे संरक्षण व्हावे म्हणून दगडी तटबंदी होती. पूर्वीच्या काळी शेती हा मुख्य व्यवसाय होता. प्रत्येक गावाला वेश होती. सूर्य मावळला की, वेशीचा दरवाजा बंद केला जात होता. पहाटे कोंबडा आरवला की वेशीचा दरवाजा उघडला जात होता. वेशीच्या आत प्रवेश केला की मारुतीचे मंदिर दिसायचे त्या मंदिरामध्ये सकाळ, संध्याकाळ मारुतीच्या दर्शनासाठी लोक श्रद्धेने येत असायचे. मंदिरापासून पुढे वेगवेगळ्या आळ्या असावयाच्या पहिली आळी ब्राह्मणांची, दुसरी आळी मराठ्यांची, तिसरी आळी सुताराची

चौथी आळी कुंभाराची, पाचवी आळी चांभाराची, सहावी आळी बलुतेदारांची असावयाची पण सर्व लोक गावामध्ये गुण्या गोविंदाने नांदत असावयाची.

पूर्वीच्या काळी उन्हाळा, पावसाळा आणि हिवाळा हे तीन ऋतु वेळेवर आपली कामे करित होते. सर्वसाधारणपणे ज्येष्ठ, आषाढ, श्रावण व भाद्रपद हे चार महिने पावसाळा असावयाचा. अश्विनी, कार्तिक, मार्गशीर्ष आणि पौष हे चार महिने हिवाळा असावयाचा माघ, फाल्गुन, चैत्र आणि वैशाख हे चार महिने उन्हाळा असावयाचे.

आषाढ आणि श्रावण या दोन महिन्यामध्ये पूर्वी संततधार पाऊस पडत असावयाचा त्या पावसाचे वर्णन बालकवींनी खुप सुरेख केलेले आहे.

श्रावणमासी हर्ष मानसी हिरवळ दाटे चोहिकडे,
क्षणत येते सरसर सिरवे, क्षणात फिरुनी उन पडे,
झालासा सूर्यास्त वाटतो सांज अहाहा तो उघडे
तरु शिखरावर उंच घरावर पिवळे पिवळे
उन पडे खिलारेही चरती राणी गोपही गाणी
गात फिरे मंजुळ पावा गाय तयाचा श्रावण
महिना एक सुरे देवदर्शना निघती ललना
हर्ष माईना हृदयात वदनी त्यांच्या वाचूनी
घ्यावे श्रावण महिन्याचे गीत

निसर्गाचे आणि डोंगराच्या कुशीतील गावांचे वरील कवितेतील वर्णन आनंददाई आहे. परंतु या संततधार पावसामुळे गावागावात साथीचे रोग पसत आणि लोक पटापट मरत त्यावेळी शिक्षणाची गंगाच गावामध्ये पोहोचली नव्हती तर वैद्यकीय सेवा तरी कशी पोहोचेल. या रोगांपासून बचाव व्हावा म्हणून लोक मरीआईचा धावा करत याचाच फायदा देवऋषी सुध्दा घेत असत. कारण लोकांचा अंधश्रद्धेवर विश्वास होता.

कालांतराने लोकांच्या लक्षात आले की, अतिपावसामुळे व माणसांच्या विष्टेमुळे आणि जनावरांच्या विष्टेमुळे या साथीचा प्रसार होत आहे. कारण प्रत्येक शेतकऱ्याच्या घराशेजारी गाय, बैल, शेळी यांचा गोठा असावयाचा या कालावधीमध्ये श्रावणी सोमवार, गोकुळाष्टमी,

श्रावणी पोळा, नागपंचमी यासारखे कार्यक्रम घरोघरी साजरे केले जातात. या कार्यक्रमासाठी दुसऱ्या गावातील माणसे बैलगाडीत येत असत. त्यांच्या येण्याने पावसात चिखल होत असे. त्यांच्या मलमूत्रामुळे रोगराई पसरत असे. त्यावर प्रतिबंध व्हावा म्हणून गावच्या वेशीच्या प्रवेश द्वारापाशी शीळा टाकली जात असे व रस्ता बंद केला जात असे हा रस्ता आषाढ आणि श्रावण हे दोन महिने बंद ठेवला जाई यालाच आता आपण Lockdown म्हणतो असे हे Lockdown दरवर्षी पाळले जात असे व रोगांना आळा घातला जात असे.

पूर्वीचा हा नियम पूर्वी लोक नियमितपणे पाळित होते आज मात्र शहरांची संख्या वाढल्याने कारखाने, उद्योगधंदे

चोवीस तास बाराही महिने चालतात विशेष म्हणजे आज माणसे कोणतेही नियम व पथ्ये पाळित नाहीत. याचाच परिणाम म्हणून सर्व जगावर कोविड - १९ हे महामारीचे संकट आलेले आहे. हे संकट टाळण्यासाठी प्रत्येक देशाने आपापल्या स्थल, काल परिस्थितीनुसार वर्षातून किमान एक महिना जरी Lockdown पाळले तरी भविष्यकाळात येणाऱ्या रोगांना थोडा तरी प्रतिबंध बसेल.

कु. तुबे उर्मिला दत्तात्रय

टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

कोरोनामुळे वारी भगवंताची चुकली, भक्तांची नाही

महाराष्ट्रातील सुप्रसिध्द कीर्तनकार ह.भ.प. बाबा महाराज सातारकर यांना पत्रकार व मिडीयावाल्यांनी प्रश्न विचारला "बाबा महाराज यावर्षी कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे भगवंतांची वारी महाराष्ट्र सरकारने रद्द केली आहे. त्यामुळे एवढी वर्ष तुम्ही भगवंतांची वारी न चुकता केली पण यावर्षी तुमची वारी चुकली तुम्हाला पांडुरंगाच्या आषाढी वारीला जाता आले नाही याबद्दल तुम्हाला काय वाटते ? यावर ह.भ.प. बाबा महाराज सातारकर म्हणाले यंदा आषाढी वारी पांडुरंगाची, भगवंताची वारी चुकली भक्तांची नाही. मी गेली ८६ वर्षे पांडुरंगाची वारी करतो. मी पहिली वारी मातेच्या उदरात असताना केली. अद्यापपर्यंत माझी आषाढीची वारी, पंढरपूरची वारी एकदाही चुकली नाही. चुकली असेल तर भगवंताची भक्तांची नाही." बाबा महाराजांनी पत्रकार व मिडियावाल्यांना दिलेले हे उत्तर नक्कीच माणसांना अंतर्मुख होऊन विचार करावयास लावणारे आहे.

भक्तांची भगवंतावर किती श्रद्धा आहे किती अधिकार आहे हेच जणू बाबा महाराज समाजाला सांगतात. संतानी सांगितलेल्या मार्गाने आपण गेलो आणि वागलो तर कोणत्याही प्रकारची अडचण येणार नाही. असे संत निळोबाराय महाराज सांगतात.

मार्ग दाऊनी गेले आधी ।

दयानिधी संत पुढे ॥१॥

तेणेचि पंथे चालो जाता ।

न पडे गुंता कोठे काही ॥२॥

मोडूनिया नाना मते ।

देती सिध्दांते सौरसु ॥३॥

निळा म्हणे ऐसे संत ।

कृपावंत सुखसिंधु ॥४॥

संत निळोबाराय महाराजांनी आयुष्यभर श्री क्षेत्र पिंपळनेर ते श्री क्षेत्र पंढरपूर अशी अखंडपणे काया, वाचा, मते पांडुरंगाची वारी केली उतारवयामुळे त्यांना गुडघेदुखीचा भयंकर त्रास सुरु झाला होता. आषाढीची वारी जवळ येऊन ठेपली होती. आता आपणाला पांडुरंगाच्या वारीला जाता येणार नाही म्हणून जीव तळमळत होता संत निळोबाराय महाराजांनी पांडुरंगाचा धावा सुरु केला देवा माझी आषाढीची वारी चुकवू देवू नका माझी विनंती ऐका आणि संत निळोबाराय महाराजांनी धावा सुरु केला. भक्ताचा हा धावा ऐकून पांडुरंग परमात्मा संत निळोबाराय महाराजांच्या भेटीसाठी पिंपळनेरला आले. आपल्या लाडक्या भक्ताला दर्शन दिले. आपल्या भक्ताला पांडुरंग म्हणाले. "निळोबाराया तुझ्यासाठी मी आता

पिंपळनेरलाच कायमस्वरूपी राहणार आहे. तुझे पिंपळनेर हे आजपासून दुजे पंढरपूर म्हणून ओळखले जाईल.

मिळोनी नरनारी बाळा ।
पहा वैकुंठ सोहळा ॥१॥
टाळ मृदंग वाजती ।
संत वैष्णव नाचती ॥२॥
देव उभे सिंहासनी ।
सन्मुख कर कटे ठेवूनी ॥३॥
निळा म्हणे पिंपळनेर ।
दुजे केले पंढरपूर ॥४॥

संत निळोबाराय महाराजांच्या चरित्राचा आणि अभंगाचा विचार केला तर संत निळोबारायांची वारी चुकली नाही. कारण प्रत्यक्ष त्यांचा धावा ऐकून देवच पिंपळनेरी आले व भक्तांची वारी पूर्ण करण्यासाठी कायमचे पिंपळनेरी राहिले.

महाराष्ट्राच्या जडणघडणीत वारकरी संप्रदायाने प्राचीन काळापासून एकविसाव्या शतकापर्यंत भरीव कार्य केलेले आहे. महाराष्ट्र शासन, समाजसेवक, विचारवंत आणि सेवाभावी संस्था कोरोना काळात लोकांना घरात बसा, घराच्या बाहेर पडू नका, जर काही काम असेल तर तोंडाला मास्क बांधूनच बाहेर पडा कोरोनामुळे घरात आपण सुरक्षित राहतो हे संतांनी पूर्वीच सांगितले आहे.

हे विश्वची माझे घर आहे असे संत ज्ञानेश्वर महाराजांनी आपल्या ग्रंथराज ज्ञानेश्वरी ग्रंथामध्ये म्हटले आहे पण घरात राहताना कसेही राहून जमणार नाही घरातील वृद्ध माणसांची आपण काळजी घेतली पाहिजे. वृद्ध माणसांबरोबर प्रेमाने बोलले पाहिजे घरातील माणसांनी आनंदाने राहिले पाहिजे म्हणजे घर हेच मंदिर होईल. घर मंदिर होण्यासाठी अगोदर देहातील देव आपण ओळखला पाहिजे.

देह देवाचे मंदिर । आत आत्मा परमेश्वर ॥१॥
जसी उसात हो साखर । तसा देहात हो ईश्वर ॥२॥
जसे दुधामध्ये लोणी । तसा देही चक्रपाणी ॥३॥
देव देहात देहात । का हो जाता देवळात ॥४॥
तुका म्हणे गूढ जाणा । देव देही पहा ना ॥५॥
संत तुकाराम महाराज म्हणतात देह देवाचे मंदीर आहे पण हा देह देवाचे मंदीर होण्यासाठी प्रत्येकाने शरीराची काळजी

घ्यावी. रोज स्नान करावे काया, वाचा व मन यांचे आरोग्य चांगले ठेवावे म्हणजे देह हेच देवाचे मंदिर होईल.

शरीर व मनाची आरोग्यासाठी वारी -

वैज्ञानिक दृष्टीकोनातून संतांच्या वारीचा विचार केला तर संत हे महावैद्य होते, शास्त्रज्ञ होते. हेच आपल्या लक्षात येईल. माऊलींच्या आषाढी वारी बरोबर ९० वर्षांचे वृद्ध पायी पायी जातात. पायाने वारी करतात. हा शरीराचा व्यायाम आहे. मुखाने नामस्मरण करतात हा वाणीचा व्यायाम आहे. मनाने पांडुरंगाचा ध्यास धरतात हा मनाचा व्यायाम आहे. हे वयोवृद्ध तरुणांना लाजवतील अशा पध्दतीने पंढरपूराकडे नाचत पळत नाम होत जातात. पंधरा दिवसात आरोग्याची संपत्ती कमावतात ही ऊर्जा त्यांना वर्षभर पुरते आरोग्याच्या दृष्टीने तरी पंढरीची वारी करण्याची आवश्यकता आहे.

पंढरीची वारी आहे माझ्या घरी ।
आणिक न करी तीर्थव्रत ॥१॥
व्रत एकादशी करीन उपवाशी ।
गाईन अहर्निशी मुखी नाम ॥२॥
नाम विठोबाचे घेईन मी वाचे ।
बीज कल्पांतीचे तुका म्हणे ॥३॥

माणसाने प्रपंचात असताना परमार्थ करण्यासाठी वेळ काढला पाहिजे. रोज रोज त्याच त्या कामाचा कंटाळा येतो प्रपंचात बदल हा परमार्थ आहे. आहारात बदल हा उपवास आहे. स्वार्थी बोलण्यापेक्षा निस्वार्थी बोलणे हा आनंद आहे.

भारतीय संस्कृतीमध्ये मातृ देवो भव, पितृ देवो भव, अतिथी देवो भव आणि आचार्य देवो भव या दैवतांना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. भक्त पुंडलिकाने सुरुवातीला माय-बापांकडे दुर्लक्ष केले पण आचार्य कुक्कुट मुनींनी सांगितले की माय-बाप दैवत आहे त्यांची सेवा कर देव तुझ्याकडे येईल पुंडलिकाने मग मायबापांची सेवा केली व पांडुरंग परमात्मा त्यांच्या भेटीसाठी आले. अशा या माय बापांचा गौरव करताना संत ज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

सकळ तिर्थांचिये धुरे । जिये का माता पितरे ।
तया सेवेशी कीर शरीरे । लोण किजे ॥

(१८ - १०१)

जगातील सर्व तीर्थक्षेत्रांचे तीर्थ हे मायबाप आहे त्यांची

सेवा करताना त्यांच्यावरून जीव जरी ओवाळून टाकला तरी उपकार फिटणार नाही म्हणजे माय बाप हेच पांडुरंग आहेत. संत तुकाराम महाराज म्हणतात.

माय बाप केवळ काशी । तेणे न जावे तीर्थांशी ॥१॥

पुंडलिके काय केले । परब्रम्ह उभे केले ॥२॥

तैसा होई सावधान । हृदयी धरी नारायण ॥३॥

तुका म्हणे मायबापे । अवघी देवाची स्वरुपे ॥४॥

जो मुलगा माय बापांना वृध्दाश्रमात ठेवून काशी यात्रेला जातो त्याला तिर्थयात्रेचे पुण्य मिळत नाही. उलट जो मुलगा तिर्थयात्रेला न जाता वृध्द मायबापांची श्रावण

बाळासारखी सेवा करतो त्यालाच भगवंत भेटतो. नव्हे तर भगवंत त्याच्या घरी येतो.

थोडक्यात जे निष्ठावंत वारकरी आहेत. त्यांना जरी कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे पांडुरंगाच्या वारीला जाता आले नाही तरी भगवंतच त्यांच्या घरी येवून वारी पूर्ण करतो.

प्रसाद भानुदास खिलारी

एफ.वाय.बी.ए.

नियम पाळा, कोरोना टाळा

शहरापासून ग्रामीण भागापर्यंत, वाहतुकीचे नियम काटेकोरपणे पाळले जावेत. यासाठी रस्त्यांच्या प्रत्येक चौकात दिशादर्शक वाहतुक नियंत्रण करणारे पथदिवे (सिग्नल) बसविलेले असतात. यामध्ये तीन रंगाचे दिवे असतात, यामध्ये लाल दिवा सांगतो वाहने थांबवा, दुसरा पिवळा दिवा सांगतो वाहने सुरु करा व तिसरा निळा दिवा सांगतो रस्त्याने सुरळीत वाहने चालवा. हे नियम वाहन चालकाला पाळावेच लागतात. या नियमांचे उल्लंघन केले तर वाहन चालकास नियम न पाळल्याबद्दल दंड भरावा लागतो. किंवा प्रसंगी अपघात झाला तर प्राणही गमवावा लागतो आपल्या देहरूपी गाडीचेही असेच आहे देहरूपी गाडी, आयुष्याच्या रस्त्यावरून जात असताना प्राणायामरूपी दिवे किंवा ग्रंथ वैद्यकशास्त्रातील ग्रंथरूपी दिवे आपणाला मार्ग सांगतात. त्यामार्गाने गेले तर देहरूपी गाडी आयुष्याच्या रस्त्यावरून मुक्कामाच्या ठिकाणी पोहचेल आणि हे आरोग्याचे नियम पाळले नाही तर आपण मधूनच आपल्या मुलाबाळांना सोडून जाऊ शकतो हे सर्व टाळण्यासाठी व कोरोनापासून बचाव होण्यासाठी 'नियम पाळा कोरोना टाळा' याची नियमावली सांगण्यासाठीच या निबंधाचे प्रयोजन आहे.

१) नियमित मास्क वापरावे - आपणास कोरोना या महामारीपासून दूर रहावयाचे असेल तर आपण नियमितपणे मास्क वापरला पाहिजे. घराबाहेर पडताना, महाविद्यालयात

जाताना, कामावर जाताना, बँकेत जाताना व इतर कोणत्याही कामासाठी मास्क तोंडाला लावूनच जावे. मास्कने नाक आणि तोंड झाकावे. मास्क गळ्यात बांधू नये. काही लोक नाक उघडे ठेवतात व तोंड झाकतात. नाक, तोंड उघडे राहिल्याने कोरोनाचे विषाणू सरळ नाकातोंडातून आत जाऊ शकतात म्हणून सर्वांनी नियमितपणे मास्कचा वापर केला तर कोरोना टाळता येतो. एकदा मास्क वापरल्यानंतर तो पुन्हा वापरू नये किंवा धुवूनच वापरावा.

२) हात, पाय स्वच्छ धुवा - पूर्वीच्या काळी, सकाळ, दुपार व संध्याकाळ अशा तिन्ही वेळेस स्नान करण्याची पध्दत होती. शरीराच्या आरोग्यासाठी स्नान महत्त्वाचे आहे. वारकरी संप्रदायामध्ये गंगास्नान हे शरीरासाठी तर हरिपाठ हे मनाचे स्नान आहे. शरीरस्नानामुळे तन आणि मन निरोगी राहते. आपण शरीराची शुध्दता ठेवली नाही तर रोग बळावतात. म्हणून कोरोनाच्या काळात आपण हात, पाय व तोंड धुतलेच पाहिजे. घरातील व्यक्ती बाहेर कामासाठी गेले असतील तर साबणाने हात, पाय स्वच्छ धुवावे व मगच घरात प्रवेश करावा. हा नियम सर्वांनी काटेकोरपणे पाळला तर आपला कोरोनापासून बचाव होवू शकतो.

३) कामाशिवाय घराबाहेर पडू नका - कोरोनाचा बचाव

करण्यासाठी आपण घरातच थांबावे, शाळा, महाविद्यालयातील शिक्षकांनी होम वर्क करावे. विद्यार्थ्यांनी ऑनलाईन शिक्षण घ्यावे भाजी, किराणा आणावयाचा असेत तर एकाच व्यक्तीने घराबाहेर पडावे. घरात येण्यापूर्वी आणलेल्या वस्तू काही काळ बाहेर ठेवाव्यात. वृद्ध आई-बाबांनी घरातच थांबावे. हा नियम पाळला तर कोरोनापासून आपला बचाव होण्यास मदत होईल.

४) गर्दी टाळा - गर्दी हा कोरोना संसर्गाचा सर्वात धोकादायक मार्ग आहे. विशेष करून लग्नसमारंभातील गर्दी टाळावी. ५० माणसांमध्ये सुरक्षित अंतर ठेवून लग्न लावल्यास गर्दीही टाळता येते. आणि धोकाही टाळता येतो. अंत्यविधिसाठी २० माणसांनी जावे. भ्रमणध्वनीद्वारे मृत नातेवाईकांचे सांत्वन करावे सांस्कृतिक कार्यक्रम परंपरा म्हणून साधेपणाने साजरे करावेत. विनाकारण गर्दी करू नये व गर्दी करू नका म्हणून इतरांनाही सांगावे आपण गर्दी करतो म्हणून कोरोनारुग्ण वाढतात याची सर्वांनी काटेकोरपणे काळजी घ्यावी.

५) सुरक्षित अंतर ठेवा - जीवनामध्ये सुरक्षितता अत्यंत महत्त्वाची आहे. उन्हाळा, पावसाळा आणि हिवाळा या पासून संरक्षण व्हावे म्हणून जशी घराची आवश्यक आहे. तसेच आपले शरीर रोगापासून दूर रहावे असे वाटत असेल तर कोरोना टाळण्यासाठी घरात, गावात, सार्वजनिक गर्दिच्या ठिकाणी, शाळा, महाविद्यालय, लग्नसमारंभांना उपस्थित राहताना आपण सुरक्षित अंतर ठेवून उभे राहिले पाहिजे किंवा बसले पाहिजे म्हणून प्रत्येक ठिकाणी सुरक्षित अंतराचा नियम पाळावा.

६) लग्नसमारंभात गर्दी टाळावी - कोरोना काळात खरोखर कर्ज काढून लग्न करू नयेत उलट कोरोनामुळे लग्न खर्चात कितीतरी खर्चात बचत झालेली आहे. कोरोनामुळे लग्नात रुसवा नाही, फुगवा नाही, कमी माणसांमध्ये नियोजन चांगले करता येते खरे तर लग्न हे आपल्या दारातच पाहिजे अशी जुनी मंडळी सांगातात. हे खरे आहे हे कोरोनाने शिकविले नात्याची आणि जिव्हाळ्याची कमी असणारीच माणसे लग्नाला उपस्थित असावी म्हणजे लग्न चांगले होते.

७) कोणताही समारंभ आयोजित करू नका - कोरोनाकाळात सरकारने फक्त दोन कार्यक्रमांना परवानगी दिलेली आहे. लग्न समारंभ ५० माणसात करावा आणि

अंत्यविधी २० माणसात करावा. या व्यतिरिक्त कोणताही सांस्कृतिक, शैक्षणिक, सामाजिक, राजकीय कार्यक्रम रद्द करावेत. धार्मिक कार्यक्रमात फक्त पूजा अर्चा करावी. याचे काटेकोरपणे आचरण करावे. असे सरकारचे स्पष्ट आदेश आहेत.

८) तिर्थक्षेत्री जाऊ नका - कोरोनाकाळात आषाढी वारीला भाविकांनी पंढरपूरला जाऊ नये. कार्तिकी वारीला आळंदिला जाऊ नये. महाशिवरात्रीला त्र्यंबकेश्वर व भीमाशंकरला जाऊ नये. दत्त जयंतीला गाणगापूर, देवगडला जाऊ नये. नवरात्रीला कोल्हापूर, तुळजापूर, माहुसगडला व वनीला जाऊ नये. सोमवती अमावस्येला जेजुरीला जाऊ नये. तसेच सर्व भाविकांनी आपल्या घरीच कुलदैवताची पूजा करावी.

९) साधा आहार घ्यावा - कोरोना काळात शाकाहार घ्यावा. मांसाहार उन्हाळ्याच्या दिवसात केल्यावर तो पचनास जड असतो. म्हणून शक्यतो मांसाहार टाळावा. वेळच्या वेळी जेवण घ्यावे. प्राचीन काळामध्ये जेवण हा एक विधी समजून लोक जेवण करत होते.

वदनी कवळ घेता नाम घ्या श्रीहरीचे ।

सहज हवन होता नाम घेता फुकाचे ॥

जीवन करीता जीवन हे पूर्ण ब्रम्ह ।

उदरभरण नोव्हे जाणिजे यज्ञकर्म ॥

अशा पध्दतीने आहाराकडे पाहिले तर आपणास विकार होणार नाहीत.

१०) व्यायाम करावा - निरोगी आरोग्य ही सर्वात मोठी संपत्ती आहे. ही संपत्ती जपण्यासाठी नियमित पहाटे उठून योगासने करावीत सकाळ संध्याकाळ वयोवृद्ध माणसांनी चालण्याचा व्यायाम करावा. निरोगी जीवन जगण्यासाठी व्यायाम ही गुरुकिल्ली आहे.

वरील दहा नियम पाळले तर आपण कोरोना टाळू शकलो म्हणून सर्वांना सांगा नियम पाळा, कोरोना टाळा.

कु. आंधळे सुप्रिया अशोक

एस.वाय.बी.ए. (मराठी)

कोरोनाने काय शिकविले ?

चीन देशामध्ये जन्म झालेल्या कोरोनाने इटली देशात व जगात धुमाकूळ घातला पण भारतामध्ये त्याला धुमाकूळ घालण्यास मोठे आव्हान स्विकारावे लागले. कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे संपूर्ण जगावर परिणाम झाला. भांडवलदारांपासून कामगारांपर्यंत सर्वांचे हाल झाले. शहरी जीवनावर जसा परिणाम झाला तसा ग्रामीण भागावरही परिणाम झाला. कोरोनामुळे नुकसान झाले तसे काही चांगलेही झाले. या लेखामध्ये कोरोनामुळे आपण काय शिकलो याचा सकारात्मक पध्दतीने विचार केल्यास काही महत्त्वाच्या गोष्टी आपल्या लक्षात येतात.

१) सर्व थांबले पण बळीराजा थांबला नाही – कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे सर्व जग थांबले पण जगाचा पोशिंदा मायबाप बळीराजा थांबला नाही. जर बळीराजा थांबला असता तर कोरोनामुळे जगाचे जेवढे हाल झाले त्यापेक्षा कितीतरी पटीने माणसे उपाशी राहिली असती व मृत्युमुखी पडली असती. अशा ह्या परिस्थितीत लोक घरात सुरक्षित थांबले पण बळीराजा घराच्या बाहेर पडला. शेतीची मशागत केली. ज्वारी, बाजरी, गहू, मका, हरभरा, मठ, हुलगे, तूर व भाजीपाला पिकविला. मुलाबाळांसाठी दूध शहरांपर्यंत पुरविले याकाळात घरी कोणी उपाशी अतिथी आला तर त्याला पोटभर भाजी-भाकरी, राहण्यासाठी आश्रय दिला. बळीराजाने विचार केला. आपण थांबलो तर सर्व काही थांबेल लोक उपाशी राहतील म्हणून त्याने काळ्या आईची सेवा केली. व सर्वांना अन्न पुरविले अशा बळीराजाच्या पिकांना आजही हमीभाव नाही ही शोकांतिका आहे.

२) नाती जोडली – कोरोना या वैश्विक महामारीच्या अगोदर श्रीमंत लोक गरीबांकडे बिचारा गरीब आहे त्याला पैसे दिले तर तो आपणास परत देणार नाही म्हणून त्याला मदत करत नव्हते. गावाकडील गरीब माणसे शहरात दवाखान्यात आली तर त्यांचे नातेर्वाक त्यांना मदत तर सोडाच पण भेटायला सुध्दा जात नव्हती. आपल्या मोठ्या बंगल्यामध्ये २ बी.एच.के. फ्लॅटमध्ये रक्ताची नाती असणारी माणसे राहू देत नव्हती. इतकी वाईट परिस्थिती गरीब लोकांची होती.

कोरोनामुळे तुटलेली रक्ताची नाती जोडली गेली. शहरात कोरोनामुळे लॉकडाऊन झाले. मग शहरातील श्रीमंत माणसे आपल्या मूळ गावाकडे आली. त्यावेळी गावाकडील गरीब माणसांनी ही आपलीच रक्ताची नाती असलेली माणसे

आहेत. आता ती संकटात आहेत हे ओळखून मदतीलाच नाही तर त्यांची सेवा करायला धावली आपल्या गरीब झोपडीतील जागा त्यांना राहण्यासाठी दिली व स्वतः गोठ्यामध्ये राहू लागली. गावाकडील चुलीवर भाकरी आणि भाजी, गरम गरम पिठले भाकरी त्यांना प्रेमाने खाऊ घालू लागली. लहान मुलांसाठी आपल्या गायीचे दूध डेअरीवर विकण्यासाठी नेत होती पण त्यांनी ते विकणे बंद केले मुलांना पोटभर दूध पाजू लागली. मग मात्र शहरातील श्रीमंत माणसांना कळाले, आपण पैशाच्या धुंदीत यांना दूर केले पण यांनी प्रेमाने आपल्याला जवळ केले व आपण आपले नाते कसे जपावे ही शिकवण व संस्कार दिले.

३) माणूसकी शिकविली – कोरोना या वैश्विक महामारीने माणसांना माणूसकी शिकविली.

माणूस असूनी माणसा
तू माणूसकी ना जपली
कशी बिचाऱ्या प्राण्या

आज वेळ तुझ्यावर आली

गरीब बिचारा लाचारी
म्हणोनि हिंडे दारोदारी
धनाड्याच्या पैशापुढे
आज कोणी नये भारी

हाती पैसा आला

म्हणूनी का झापड डोळा आली
दिसण्यास तू माणूस दिसे
परी अंतरी पशू वसे

स्वार्थापायी कपटी मानवा

तू जात धर्म निर्मिले

करा होळ्या जातीच्या

तुम्हा माणूसकी ना कळली

हीच माणूसकी जपावी, एकमेकांशी प्रेमाने रहावे, गरीब-श्रीमंत भेद करू नये, जाती धर्मावरून भांडू नये याची जाणिव या कोरोनामुळे माणसांना झाली.

४) लग्न ५० माणसातच – महात्मा फुले यांनी ऋण काढून लग्न सोहळा थाटात करू नका हे सांगितले पण ऐकतो कोण. श्रीमंत लोक किमान १० ते १५ लाख रुपये लग्नासाठी कोरोना साथीच्या अगोदर करत होते मंगल कार्यालय, डिजे, फेटे, सत्कार किमान २००० लोक, जेवणावळी, वराती सारख्या कार्यक्रमात पैसा खर्च करणे प्रतिष्ठेचे समजले जात होते त्यामुळे गरीब लोकांना लग्न करणे हे आनंदापेक्षा पैशाचे आव्हानच होते पण कोरोना या महामारीमुळे गरीबांना परवडेल अशी लग्न आता

होऊ लागली आहेत. लग्न हा आता प्रतिष्ठेचा विषय राहिला नाही. लग्नासाठी आता मंगलकार्यालयाची आवश्यकता नाही. डिजे लावण्याची आवश्यकता नाही फेटे व सत्कार करण्याची आवश्यकता नाही लग्नासाठी प्रचंड गर्दी करण्याची आवश्यकता नाही. ग्रामीण भागातील गरीब लोकांनी आपल्या मुलींची लग्ने जुन्या पध्दतीने आपल्या घरासमोरच केली. मांडव म्हणून आंब्यांच्या पानांची तोरणे केली साधा मंडप घरासमोर लावला नवरदेवाकडील नवरदेव, नवरदेवाचे आई-वडिल, भाऊ, बहीण व मामा मामी एवढेच वऱ्हाड आले. नवरीकडेही एवढीच माणसे होती. हळदी समारंभाला चुलीवरील पिठलं भाकरी भोजनासाठी बनविले. अगदी ५० माणसेच लग्नाला होती. १० लाखांचे लग्न आता १ लाखातच झाले. काही नवरा नवरींचे शुभविवाह आंब्याच्या झाडाखाली लावण्यात आले. कोरोनामुळे गरीब लोकांचा खर्च वाचला. ही अतिशय चांगली गोष्ट झाली. इथून पुढेही साधेपणाने लग्न व्हावीत म्हणजे गरीब कर्जबाजारी होणार नाही असाच सगळीकडे बोलबोला सध्या चालू आहे.

५) सात्विक आहार -

मुंबई, पुणे आणि थोड्याफार प्रमाणात ग्रामीण भागातील लोक एकवेळ हॉटेलमध्ये जेवण करत होते. शहरातील काही नोकरदार माणसे सकाळ, दुपार, संध्याकाळ

हॉटेलमध्येच जेवण करत होते. त्यामुळे पोटाचे अनेक विकार अशा कुटुंबामध्ये फोफावले होते. कोरोनाच्या या महामारीमुळे लोक घरचे जेवण करू लागले. मांसाहारापेक्षा सात्विक आहार चांगला आहे असा आहार घरातच मिळू शकतो याची जाणिव लोकांना झाली. भारतीय आयुर्वेदामध्ये शाकाहाराला महत्व आहे. आहाराचे एकूण तीन प्रकार आहेत. यामध्ये सात्विक आहार महत्त्वाचा आहे. सात्विक आहार घेतल्यास विचारही सात्विकच राहतात हा या आहाराचा फायदा आहे. दुसरा प्रकार राजस आहार यामध्ये मांसाहार व शाकाहार येतो. असा मिश्रित आहार घेतल्यास माणसाच्या मनामध्ये स्वार्थभाव जागृत होतो. तिसरा आहाराचा प्रकार तामस आहे. जी माणसे सतत मांसाहार करतात, धाब्यावर जेवतात अशा माणसांचे कुटुंब उध्वस्त होते. कोरोनाच्या या वैश्विक महामारीमुळे घरातील सात्विक आहारच सर्वश्रेष्ठ व उत्तम आहे हे लोकांना समजले. थोडक्यात कोरोना या वैश्विक महामारीमुळे नुकसान जरी झालेले असले तरी काही चांगल्या गोष्टीही झाल्या आहेत. याची शिकवण कोरोनाने दिली असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही.

भगत चैतन्य पांडुरंग

टी.वाय.बी.ए. (मराठी)

पैश्यापेक्षा माणूस महत्त्वाचा

जीवन जगण्यासाठी सध्या पैसाखूप महत्त्वाचा घटक आहे. मनुष्याची सगळी धडपड पैसा कमावण्यासाठी तर असते. दिवसभर काम करायचं, कुणी मानसिक श्रम करीत असतात, कुणी शारीरिक श्रम. या सगळ्यात आपण जीवनात आनंद विसरून जातो, खऱ्या अर्थाने आयुष्य जगायला विसरून जातो. आयुष्यात दैनंदिन गरजा वाढत आहे. महागाईच्या काळात तर पैसा खूप महत्त्वाचा झाला आहे. कोरोना विषाणूच्या प्रादुर्भावामुळे विविध प्रकारच्या मानसिक आरोग्याच्या समस्यांवर मार्ग शोण्यासाठी तज्ज्ञांची मदत घेणाऱ्या भारतीयांच्या संख्येत लक्षणीय वाढ होताना दिसत आहे. त्यातील बहुतेक नागरीक हे शहरातील रहिवासी असून एकटेपणा आणि नोकरी गमावण्याची तसेच उत्पन्न कमी होण्याची चिंता यासारख्या विविध मुद्यांवर समुपदेशन मिळवण्यासाठी ते ऑनलाईन टेली मेडिसिन मंचाचा वापर करीत आहेत.

मानसिक आरोग्याच्या समस्यांचे महत्व ओळखून केंद्राने कोविड-१९ विषयी लोकांमध्ये वाढणाऱ्या मानसिक-सामाजिक चिंतांबद्दल जागरूकता निर्माण करण्यासाठी सर्व राज्य आणि केंद्रशासित प्रदेशांनी यंत्रणा तयार करून ती बळकट करण्याचे आवाहन केले आहे. कोविड-१९ च्या रुग्णांशी निगडित गैरसमज हे आपल्याला दररोज भोगायला लागणाऱ्या अज्ञात निर्णयाचे दुर्दैवी प्रतिबिंब आहे. इतरांसाठी आपला जीव धोक्यात घालून कुटुंबापासून दूर २४ तास काम करणाऱ्या डॉक्टर आणि काळजीवाहूंना त्यांच्या समाजात बहिष्कृत केले जाते. बेंगळुरुस्थित मानसिक, आरोग्य आणि मज्जासंस्था विज्ञान राष्ट्रीय संस्थेने महामारी आणि टाळेबंदी संबंधित मानसिक आरोग्य तसेच टाळेबंदी मानसिक विषयावर समुपदेशन करण्यासाठी (०८०४६११००७) ही एक राष्ट्रीय हेल्पलाईन सुरु केली आहे.

कु. प्रियंका पोपट फापाळे

एस.वाय.बी.ए.एस्सी.

कोरोनानंतरचे शिक्षण क्षेत्र

कोरोनाचा वेगवेगळ्या क्षेत्रावर नक्कीच दीर्घकालीन परिणाम होणार आहे. मी ज्या शिक्षण क्षेत्रात काम करतो, त्या क्षेत्रात काय घडेल याचा विचार करताना असे वाटते की, शैक्षणिक वर्ष बहुधा उशिरा सुरु होईल, शाळा हे हजारो विद्यार्थी एकत्र येण्याचे ठिकाण असल्याचे सातत्याने त्यावर नियंत्रणे लादली जातील. थोडी जरी चाहूल लागली की सारख्या शाळा बंद केल्या जातील. काश्मीरमधील शांतता जशी तत्कालीक असते कुठे काही घडले की लगेच संचारबंदी असेच दुर्दैवाने किमान पुढील वर्षभर तरी आपल्याकडे घडत राहील. त्यामुळे शाळा या अतिशय अस्थिर केंद्र होतील असे वाटते आहे. त्यात काळजी करणारा पालक वर्ग शासन करते त्यापेक्षा जास्त चिंता करेल ! अनेक जण मुलांना शाळेत पाठवणार नाहीत. त्यामुळे शिक्षणातून आपल्याला जे काही घडवायचे आहे. त्याला खूपच मर्यादा येणार आहे. असे वाटते. यानिमित्ताने काही गोष्टी पुढेही जातील उदाहरणार्थ होम स्कूलिंग ही कल्पना काही पालकांनी प्रायोगिक तत्त्वावर राबवली होती पण अशा दीर्घकाळ शाळा बंद राहू शकतात याची आपल्यापैकी कोणीही कल्पना केली नव्हती. त्यामुळे शाळेच्या इमारतीबाहेर शिक्षणाच्या संधी हा विचार आता विकसित करायला हवा. किंबहुना तो अपरिहार्यतेतून होणारच आहे. होम स्कूलिंगमध्ये विद्यार्थी घरीच शिकतात.

अनेक प्रसिध्द माणसांनी आपल्या मुलांना घरी शिकवले आहे. होम स्कूलिंग हे पूर्वी कठीण होते. परंतु इंटरनेट आल्यामुळे आज परदेशातील अनेक वेबसाईट रोजच्या रोज मुलांना गृहपाठ देणे ऑनलाईन शिकवणे. असा अभ्यासक्रम वर्षभराचा तयार करून तयारी करून घेतात. पुन्हा होम स्कूलिंगला शासनाने प्रतिष्ठा द्यायला हवी. त्यातून विद्यार्थी शिकू शकतील. जरी कोरोनाचे संकट दूर तरी सुध्दा विद्यार्थ्यांना वर्षभरात १४५ दिवस सुट्टी असते. या पाच महिन्यांचा अभ्यासक्रम तयार करून पुस्तकाव्यतिरिक्तचे शिक्षण ऑनलाईन पध्दतीने विद्यार्थ्यांना कसे देता येईल विद्यार्थ्यांच्या क्षमता कशा विकसित करता येतील असा विचार या होम स्कूलिंगच्या निमित्ताने करायला हवा. ती खरे तर कोरोनामुळे घडलेली एक सकारात्मक संधी आहे असे मला वाटते. मुक्त विद्यापीठ, मुक्त शाळा हे सारे प्रयोग यानिमित्ताने मुख्य प्रवाहाचा भाग बनण्याची शक्यता आहे. या कोरोनाच्या काळात शिक्षक व विद्यार्थी हा मिळणारा वेळ स्वतःच्या विकासासाठी वापरत

आहेत. असे खूप अपवादाने दिसते आहे. याचे कारण असे की तुम्ही एकांताचा वापर कसा करता. यावर तुमच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण अवलंबून असते. परंतु या एकांताचा विनियोग करण्याचे छंद किंवा सवय आपल्या कडे फारशी विकसित झाली नाहीत. वाचन करणे ही गोष्ट आपल्या समाजमनाचा भाग बनू शकली नाही. त्यामुळे समुदायातही खूप वाचन असणारे शिक्षक संख्येने कमी आढळतात. पालकाची अवस्था तशीच आहे.

अनेक घरांमध्ये लाखो रुपयाचे फर्निचर आहे. परंतु पुस्तके नाहीत. अशा दीर्घ सुट्टीच्या काळात हे लक्षात येते की, घरातच पुस्तके नाहीत. त्यामुळे मुले उपलब्ध असणाऱ्या कॉम्प्युटर, मोबाईल, टीव्हीकडे आकर्षित झाली आहेत. यात त्यांना दोष देता येणार नाही. याचे कारण घरात पालकांमध्ये ती वाचन संस्कृती नाही. पुन्हा पूर्वीचे पारंपारिक घरगुती खेळही नव्या पिढीच्या मुलांना माहित नाहीत. त्यामुळे व्यक्तिमत्व घडवणारी संधी देणारी इतकी मोठी सुट्टी असूनही त्या सुट्टीचा शिक्षक व विद्यार्थी विकासासाठी फार वापर होतो आहे असे वाटत नाही. त्यामुळे अनेक सामाजिक संघटनांना आता ऑनलाईन छंदवर्ग मोठा फटका हा वंचितांच्या शिक्षणाला बसणार आहे. याचे कारण कोरोनानंतर जेव्हा समाज जीवन पूर्ववत होईल तेव्हा अनेकांच्या नोकऱ्या गेल्या असतील. स्थलांतरीत मजूर हे पुन्हा आपल्या राज्यात गेले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणाची परवड होईल. गरीब कुटुंबाचा जीवनसंगर्ष पुढील काळात अतिशय तीव्र होणार आहे. महागाई वाढणार आहे. अशा काळात मुलांना शिकवण्यापेक्षा त्यांना थेट कामाला लावण्याकडे काही पालकांचा कल होऊन समाजात बालमजुरी वाढेल. मुलींची जबाबदारी नको म्हणून बालविवाह वाढतील व शाळांमधून मुलींची गळती मोठ्या प्रमाणावर होईल. अगोदरच महाग असलेले उच्च शिक्षण अधिक महाग होईल.

गरीब कुटुंबातील मुले उच्च शिक्षणाकडे न घालण्याकडे कल असेल. त्यामुळे दारिद्र्यामुळे शिक्षणाची गती मंदावेल का अशी साधार भीती यानंतरच्या काळात वाटते. त्यातून शाळाबाह्य विद्यार्थ्यांची संख्या खूप वाढेल. अस्थिर भेदरलेला समाज हा भीतीपोटी धार्मिकतेकडे ओढला जातो. कोरोनाने घडवलेले अनेक मृत्यू आणि अनेक आजार यातून शहरी व ग्रामीण समाज हा पुन्हा कर्मकांडांकडे वळेल. शिक्षणातून

वैज्ञानिक दृष्टिकोन रुजवायला शिक्षकांना जास्त लक्ष द्यावे लागेल. शिक्षणात या प्रश्नांचा आपण सातत्याने आग्रह धरतो ते सगळेच मुद्दे केवळ जगण्यास महत्त्वाचे असल्याने पाठीमागे ढकलले जातील. मी असंघटित वर्गासाठी काम करतो. त्यांची ही परवड कोरोनानंतरच्या काळात अधिक तीव्र होणार आहे. आजच छोटी दुकाने, हॉटेल या ठिकाणी काम करणाऱ्या कामगारांना सुट्टीत वेतन मिळत नाही. ऊस तोडणी कामगार, वीटभट्टी मजूर व इतर अनेक असंघटित समाजघटक आज आपल्या घरी गेले असले, तरी त्यांनी समाजाचे जे क्रूर अनुभव घेतलेत त्यामुळे पुन्हा कामाकडे जाण्याची त्यांची मानसिकता उरली नाही. त्यामुळे दिवाळीनंतर कदाचित पुढच्या वर्षीच उपाशी राहून नंतर कामाला जाऊ, अशी मानसिकता या मजुरांची झाली आहे. त्यामुळे ते कामगार कामालाच जाणार नाहीत. त्यामुळे अर्थव्यवस्था मागे पडेल. पण त्याहीपेक्षा यांच्या कुटुंबातील अडचणी अधिक वाढतील, अशी स्थिती आहे. स्थलांतरीत मजूर हे पुन्हा गाव सोडून दुसरीकडे कामाला जायच्या मानसिकतेत नाहीत. ते एका शॉक मध्ये आहेत, असे या वर्गाचा विचार करताना जाणवते. आज कितीही नाही म्हटले तरी उद्योजकता समाजामध्ये वाढली होती. गरीबीचा अभ्यास करताना माझ्या असे लक्षात आले की, गरीब माणसे ही सरकारवर अवलंबून न राहता आपले आपले रस्ते शोधत आहेत. दुसऱ्या राज्यात नऊ कोटी कामगार जातात व राज्याच्या अंतर्गत एका जिल्ह्यातून दुसऱ्या जिल्ह्यात पाच कोटीपर्यंत कामगार जातात. असे १४ कोटी कामगार देशात

स्थलांतर करतात. पण हे सर्व कामगार आज पूर्णतः निराश झाले आहेत. त्याचा परिणाम अर्थव्यवस्थेवर आणि त्यांच्या जगण्यावर होणार आहे ते कामाला गेले नाही. त्यांच्या घरातील महिलांचे आणि मुलांचे हाल अधिक वाढणार आहेत.

आपल्या समाजातील वृद्धांची स्थिती अगोदरच वाईट असताना गरीब कुटुंबातील वृद्ध अधिक दुर्लक्षित होण्याची शक्यता आहे. एक कार्यकर्ता म्हणून वाईट याचे वाटते की दारिद्र्य निर्मूलन हा विषय ७० वर्षे आपण बोलतो आहोत आता कुठे उद्योगांच्या वेगवेगळ्या संधी व जागरूकतेमुळे दारिद्र्य निर्मूलनाला गती येण्याची शक्यता निर्माण होताना कोरोनाने आपले सारे प्रयत्न पुन्हा किमान वीस वर्षे पाठीमागे ढकलले आहे. एका जागतिक अहवालात भारतात दहा कोटी लोक पुन्हा गरीबीत ढवळले जातील असे म्हटले आहे. ही आकडेवारी विषण्ण करणारी आहे. यासाठी रोजगारनिर्मिती हे महत्त्वाचे उत्तर असते. पण अनेक देशांच्या अर्थकारण एकमेकांत गुंतल्यामुळे जागतिक स्तरावरच्या आता रोजगाराच्या संधी मर्यादित होणार आहेत. त्यातून बेरोजगारी मोठ्या प्रमाणावर वाढेल आणि गरिबांच्या जगण्याची परवड अधिकच तीव्र होईल, हे लिहिण्यापलिकडे आपण या गरिबांसाठी फार काही करू शकत नाही. ही वेदना, शल्य अधिक सलत राहते.

कु. माधुरी अण्णासाहेब शिंदे

एस.वाय.बी.एस्सी.

काळाची गरज योगाभ्यास

आज सर्वत्र अस्वास्थाचा प्रादुर्भाव झालेला दिसतो. वाढत्या औद्योगिकीकरणामुळे निर्माण झालेले मानसिक ताण, तणाव, प्रदूषणामुळे निर्माण झालेले श्वसनाचे अनेक विकार, जवळजवळ ९०% लोकांना त्रस्त करून ठेवणारी अॅसिडीटी,

बद्धकोष्ठता इ. व्याधी यामुळे स्वास्थ बिघडत चाललेले दिसते. या विकारांमुळे त्रस्त झालेले बहुतेकजण तात्काळ आराम देणाऱ्या गोळ्या, औषधे घेण्याच्या मागे लागलेले दिसतात. परंतु या विकारांपासून कायम मुक्त होण्याचा मार्ग त्यांना सहसा माहित नसतो. औषधांचा वापर न करता. अनेक प्रकारच्या विकारांवर कायम स्वरूपाचा इलाज म्हणजे 'योगाभ्यास'

हल्ली अनेक लोक योगाकडे आकर्षित होताना दिसतात. फिटनेस कार्यक्रम या दृष्टिने योगाकडे पाहण्याची वृत्ती

दिसते. वास्तविक योगाची उच्चतम तत्त्वे आणि ध्येये ध्यानात घेतले तर केवळ व्याधी निवारण हा योगाचा उद्देश नाही. त्याच बरोबर योग म्हणजे योगासने हा सार्वत्रिक गैरसमज देखील किती चुकीच्या धोरणांवर आधारित आहे. हे देखील स्पष्ट होते योग परंपरा जितकी जुनी आहे तितकाच त्याचा अभ्यास पसारा देखील मोठा आहे. त्यामुळे योग म्हणजे काय हे थोडक्यात जाणुन घेऊयात.

मुळात योग हा शब्द संस्कृत भाषेतुन आला आहे. एकंदरित शरीर आणि मनाला एकत्र जोडणे म्हणजे योग. यात व्यक्तिगत साधनेला खुप महत्त्व आहे. चर्चा, मसलती, सर्व टाळुन गुरुने उपदेशलेल्या मार्गाने पुढे जात राहणे हा योग अभ्यासाचा महत्त्वाचा नियम आहे. योगाचे विविध प्रकार फार पुर्वीपासुन प्रचलित आहे.

मंत्र योग, ध्यान योग, भक्ती योग, कर्म योग त्याचप्रमाणे जास्तीत जास्त हठयोगाचे प्रसारण झालेले दिसते. हठयोग म्हणजे संपुर्ण शरीराचे आणि मनाचे शुध्दीकरण, हठयोगाचा एक वेगळा शारिरीक अर्थ असा सांगितला आहे की, 'ह' म्हणजे उजव्या नसिकेतुन होणार आणि 'ठ' म्हणजे डाव्या नसिकेतुन होणार श्वासोच्छ्वास होणार. यांना अनुक्रमे सुर्य नाडी आणि चंद्र नाडी असे म्हणतात. या दोन्ही नासिकांचे ऐक्य साधुन आणायचे असते व ते कष्ट साध्य असते त्यामुळे याला हठयोग असे म्हणतात. यामध्ये मंत्र योगाला पण खुप महत्त्व आहे. यात मुख्य म्हणजे गायत्री मंत्राचा पण समावेश आहे.

गायत्री मंत्र २४ अक्षरांमध्ये बांधला गेलेला असुन त्या संपुर्ण २४ अक्षरांतुन होणाऱ्या ध्वनीतुन निर्माण झालेले स्पंदन याचे आप आपले वेगळे असे महत्त्व आहे. पण त्या पलिकडे जाऊन गायत्री मंत्राने आपल्याला स्थिर होण्यास मदत होते. त्याच बरोबर वाणी शुध्द होते. व शब्दउच्चार देखील स्पष्ट होतात. आजच्या धकाधकीच्या लाईफ स्टाईल वर ताबा मिळवायचा असेल तर योगसाठी वेळ देणे आवश्यकच आहे. योग आपल्या जीवनात सर्व नस-नाड्यांचे शुध्दीकरण करतो तणाव आणि मानसिक रोग कमी करण्यासाठी योग हा उत्तम उपाय म्हणता येईल.

देशाचे पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांनी २१ जून हा

दिवस योग दिन म्हणून साजरा करण्यात यावा ही घोषणा केल्यापासुन बऱ्याच शाळेंमध्ये देखील योगासन स्पर्धेचं आयोजन करताना दिसतात. अनेक शाळांमध्ये योगासन स्पर्धेत सहभागी झाल्याचं प्रमाणपत्र दाखवल्यास त्या विद्यार्थ्यांस वाढीव गुण दिले जातात. हा एक स्तुत्य उपक्रम म्हणायला काही हरकत नाही. कारण गुणांच्या आकर्षणामुळे का होईना विद्यार्थी व पालक योगाकडे वळताना दिसतात.

योगाभ्यास म्हटलं की सर्वसामान्य माणसाला असं वाटतं की, हे प्राचीन शस्त्र सन्यासाश्रमासाठी आहे व आपल्याला त्याचा काही विशेष उपयोग नाही. हा योगाविषयीचा सर्वात मोठा गैरसमज आहे. वास्तविक योगातील क्रिया व आसने ही योगाचा एक विभाग आहेत. अष्टांग योगाचे एक अंग आहे तो महत्त्वाचा आहे पण तो म्हणजे पूर्णपणे योग नव्हे. योग हे अष्टांगयोग वर आधारलेले आहे. यामध्ये यम, नियम, आसन, प्राणायाम, प्रत्याहार, धारणा ध्यान समाधी यांचा अभ्यास केला जातो.

यामधील प्रत्येक अंगाला हे अनन्यसाधारण असे महत्त्व जरी असले, तरी मानवाला सामान्य जीवन जगताना अतिशय उपयोगी अंग म्हणजे १) यम. २) नियम..... यम म्हणजे सामाजिक स्वास्थासाठी निर्माण केलेली अशी तत्त्वे की ज्यामुळे समाजाचे स्वास्थ्य नीट राहू शकते. तर नियम म्हणजे स्वतःच्या स्वास्थासाठी असलेले काही नियम व यामधील पुढील पायरी म्हणजे आसन. ताण-तणावामुळे मनावर परिणाम होतो आणि यामुळे शरिरावर परिणाम होऊन मासपेशी कडक होतात.

स्नायू व्यवस्थित कार्य करत नाहीत यामुळे शरिराची लवचिकता देखील नाहीशी होते. ही लवचिकता टिकवून ठेवण्यासाठी आसन करणे गरजेचे आहे.

त्याचप्रमाणे योग साधनेस सुरुवात करताना योग्य मार्गदर्शकाच्या सहाय्यानेच करावी.

कु. आहेर सोनाली शांताराम

एस.वाय.बी.एस्सी.

लॉकडाऊन व शेतकरी

लॉकडाऊनमुळे आज शेतात मजुर कामाला येत नाही. त्यामुळे माल काढता येत नाही काढला तर तो विक्रीसाठी बाजारात नेण्यासाठी वाहन नाही आणि नेलेच बाजारात तर विकला जाईल याची कोणतीही हमी नाही. त्यामुळे शेतकऱ्यांना हा माल आपल्या डोळ्यांदेखत शेतात तसाच सोडून द्यावा लागत आहे. ग्रामीण भागातील बळीराजाची आज काय अवस्था आहे, याबाबत औरंगाबाद जिल्ह्यातील कन्नडचे रहिवासी डॉ. रुपेश चिंतामणराव मोरे यांनी घेतलेला हा आढावा आहे.

लॉकडाऊनमुळे शेतकरी व शेती उद्योग मोठ्या अडचणीत सापडला आहे. शेतकरी वर्षभराचे नियोजन करून पिक लागवड करत असतो, खरिपात झालेला अतिपाऊस, मका, कपाशी यासारख्या पिकांवर आलेले रोग यामुळे घटलेले उत्पादन आणि पडलेल्या बाजारभावामुळे खरिपात शेतकऱ्यांच्या हाताला फार काही लागले नाही.

लॉकडाऊनमुळे शेतकरी व शेती उद्योग मोठ्या अडचणीत सापडला आहे. शेतकरी वर्षभराचे नियोजन करून पिक लागवड करत असतो. खरिपात झालेला पाऊस, मका या पिकांमध्ये शेतकऱ्याला काही फायदा झाला नाही. शेतकरी पूर्ण तोट्यात आहे. कपाशी, मका, सोयाबिन यासारखी पिके लवकर काढून शेतकऱ्यांनी रब्बीसाठी आपली राने लवकर मोकळी केली. यावर्षी रब्बीत जरा बरे पाणी आहे. कमी कालावधीचे पिक घेऊन दोन पैसे हातात येतील या आशेवर पदरमोड करून गहू, कांदे, टोमॅटो, टरबूज, काकडी, कोंथिबीर अशी पिके शेतकऱ्यांनी लावली होती. गहू व कांदा सोडला तर बाकी पिके शेतकऱ्यांनी लावली होती. ही पिके बाकिचे रोजच्या रोज काढून बाजारात विक्रीसाठी न्यावी लागतात. नाहितर ती खराब होतात.

या लॉकडाऊनमुळे शेतकऱ्यांना हा माल डोळ्यांदेखत

शेतात तसाच सोडून द्यावा लागत आहे. टरबूजासारखे पिक आहे साधारणपणे मार्चपासून टरबूज बाजारात येतात आंबा बाजारात येण्याआधी आपले टरबूज हे विकल्या गेले पाहिजेत याचे नियोजन करून शेतकरी लागवड करतो. एप्रिल महिना हा टरबूजाच्या बाजारासाठी खूप योग्य महिना मानला जातो.

साधारण सात ते दहा रुपये भाव हा शेतकऱ्यांसाठी समाधान कारक असतो. अलिकडे आधुनिक शेताच्या जमान्यात टरबूजासाठी लागवड व देखभालीचा खर्च मोठा आहे. शेतकरी तो सर्व करून बसला आहे आणि आज उभे पिक सोडून देण्याची वेळ त्याच्यावर आली आहे. ही टरबूजाची जशी गत आहे तशीच ती काकडी, टोमॅटो, वांगी याही पिकांची आहे. लग्नाचा सिजन डोळ्यासमोर ठेवून मोठ्या आशेने लावलेली फुलवलेली ही पिके सोडून देताना शेतकरी मोठ्या अडचणीत सापडला आहे.

कांद्यासारखे पिक शेतात तयार आहे पण बाजारात पाहिजे तसा भाव नाही. ग्राहक नाही मोठी परवड नाही. गहू शेतकऱ्यांच्या शेतात सोंगणीसाठी तयार आहे ; पण काढणीसाठी मजूर नाही. हार्वेस्टरने काढायच म्हटलं तर जिथे एकरी एक हजार रुपये ते घ्यायचे ते आता एकरी तीन ते चार हजार रुपये मागत आहेत.

बर लॉकडाऊनचे संकट कमी की त्यात अवकाळी पावसाने अजून संकटात भर टाकली. शेतात सोंगणीला तयार असलेला गहू अवकाळी पावसाने खराब होण्याची भीती आहे. ज्या गव्हाला किमान दोन हजार ते बावीशे रुपये क्विंटल भाव अपेक्षित होता तिथे आज पंधराशे रुपये क्विंटल मागीतला जात आहे तीच अडचण दुधाची आहे दूध कोणीही घ्यायला आज तयार नाही. शहरात त्याला ते दूध नेऊन विकणे शक्य नाही. सरकारने दुध घेण्याची घोषणा केली असली तरी याउलट परिस्थिती किराणा मालाची आहे. जो माल शेतकऱ्यांकडून घेऊन व्यापारी व दलालांनी गोदामे भरून ठेवली आहेत. त्या मालाचे म्हणजे शेंगदाणे, खाद्यतेल दर लॉकडाऊनमध्ये वाढतच आहे.

लॉकडाऊनची परिस्थिती अजून अशीच कायम राहिली तर शेतकऱ्यांच्या समोरिल अडचणी वाढत जातील शेतकरी नेत्यांनी समाजातील शेतीविषयी आस्था असलेल्या

बुद्धीजीवी मंडळीनी हे शेतकऱ्यांचे प्रश्न जगासमोर मांडायला हवेत. शेतकऱ्यांना नुकसानभरपाई मिळायलाच हवी. शेतकऱ्यांना या अडचणीच्या काळात कशी मदत करायची याचा जरूर विचार व्हावा. लॉकडाऊनमुळे शेतकऱ्यांना एक रुपयाचा पण फायदा झाला नाही. त्यांना काय माहित की शेतकऱ्यांनी किती कष्ट केल्या त्याला काय घेण देणं नाही.

संपूर्ण जग सध्या विचित्र अशा संकटाचा सामना करतय न भूतो न भविष्यती अशी परिस्थिती सर्वत्र आहे. कोणीच या संकटातून वाचलेला नाही. अन्नाचे दोन घास आपल्या मुखी पडण्यासाठी अहोरात्र शेतात खपणारा आपला सगळ्यांचा अन्नदाता म्हणजे शेतकरी मित्र त्याला विसरुन कस चालल बर ऐन रब्बी पिकांच्या कापणीचा मौसम आणि हे कोरोना संकट दारात उभ राहिलं त्यात लॉकडाऊन झालं उभ पिक शेतात जळून जातय की काय या विचाराने हा शेतात शेतकरी राजा धास्तावला अशाही परिस्थितीत शेतात काम करत राहिला पर्यायच नाही ना त्याला काम केल्याशिवाय. त्याची अशी परिस्थिती असते का जेव्हा तो संध्याकाळी घरी काम करुन किंवा शेतात काहितरी करुन येईन तेव्हा त्याला घरी येऊन जेवायला मिळते. त्यांनी जर काही काम केल नाहीतर काय खाणार तो शेतकरी राजा.

लॉकडाऊनमुळे सगळ्या सेवा बंद असताना आपला शेतकरी दादा मात्र आपली सेवा अखंडपणे बजावतोय. कारण शेतकरी थांबला तर सगळच थांबेल अस फक्त बोलतात पण ते खर आहे, पण त्याला योग्य रितीने भाव देत नाही. या एक दीड महिन्याच्या काळात अजूनही आपल्या पानात भाजीपाला येतोय, पोळी भाकरी खायला मिळतेय विचार करा हे पदार्थ आपल्या ताटातून गायब व्हायला लागले तर ? व्यापारी खत, बी बियाणे, शेतीच्या अवजारांचे विक्रेते एक ना अनेक बाकी सगळं बंद आहे. पण, त्यांची सेवा मात्र अखंड चालू आहे. स्वतःचा जीव धोक्यात घालून याच काम अविरत चाललयं. अशावेळी लहाणपणी शिकलेला एक श्लोक आठवतो.

कृषीवल कृषीकर्मी

राबती रातदिन

करुनी स्मरण त्यांचे

अन्न सेवा खुशाल

आज गरज आहे पानातील प्रत्येक

घास खाताना या अन्नदात्यांविषयी
कृतज्ञता व्यक्त करण्याची
त्यांचे मनःपूर्वक आभार मानण्याची
म्हणूनच तुमच्या महान सेवेमुळेच आम्ही
आजही तग धरुन आहोत
सलाम तुमच्या कष्टांना
सलाम तुमच्या मेहनतीला
आम्ही आपले कायम ऋणी राहू ...!

शेतकऱ्याला स्वातंत्र्य दिल्याने सांगून जर त्याच्या शेतमालाच्या खरेदीची हमीच काढून घेतली जात असेल, तर उद्या व्यापारी आणि बड्या कंपन्या या शेतकऱ्याची कोंडी करतील आज देशभर जो संताप दिसतो आहे, तो सरकारच्या हमी भाव आणि कृषी उत्पन्न बाजार समिती या दोन व्यवस्था खिळखिळ्या करण्याच्या विरोधात आहे. अशा परिस्थितीत मला लहानपणी नाहीतर आत्ताची कविता आठवते.

दुसऱ्यांना पोसण्यापेक्षा,

मी इथे बसलेला बरा...

संप, असहकार करण्यापेक्षा

मी कुठेच नसलेला बरा ...

आम्ही फक्त कष्ट जाणतो,

राजकारण तुमच्या रक्तात ...

धरती आमची माय, पाऊस आमचा बाप ...

भाजीपाला रस्त्यात फेकला, कुठे फेडणार हे पाप ...

जीवापाड जे पिक जपल, त्याच्याशी काय झालं ?

मी शेतकरी आहे, याचा अभिमान आहे

किंमत तर धान्याची, तुम्ही लावली ...

आम्ही चूक केली ना दादा, जी ही तुर लावली ...

सगळ्यांना पोसता पोसता, आज मात्र बदललोय ...

संप संप म्हणून इथे जरा चहा पीत बसलोय ...

मी नसलेला बरा ...

कु. मोनाली धोंडिभाऊ नरड

एस.वाय.बी.एस्सी.

आख्ख्या जगात थैमान माजविणारा कोरोना

॥ सर्वशक्तिमते परमात्मने श्रीरामाय नमः ॥

आख्ख्या जगात थैमान माजविणारा कोरोना
चीन मधून आलेली ही स्वारी
जगासाठी ठरली सगळ्यात मोठी महामारी
खबरदारी घेणे हिच आपली जबाबदारी

विज्ञानाच्या या युगात मानवाला अनेक संकटांना तोंड द्यावे लागत आहेत. याच संकटात भर म्हणजे सध्याची असलेली महामारी

होय मी बोलते, काळे जयश्री दत्तात्रय ह्या कोरोनाविषयी ज्याने जगातील सर्वात मोठ्या महामारीचे रूप घेतले आहे. अमेरीका सारखा महासत्ता देशही कोरोना मुळे हतबल झाला आहे.

कोरोना विषाणू काय आहे ? कसा होतो ? याबाबत अनेक शंकाकुशंका प्रत्येकाच्या मनोमन वाढतच आहेत. आपण पण या कोरोनाचे शिकार तर होणार नाही ना ? याबाबत सगळेच भयभीत होत आहेत. कोरोना हा विषाणू 'चीन' या देशातून आल्याचेच समजत आहे. आता हा विषाणू बऱ्याच देशात पसरत चालला आहे. हा एक नवीन विषाणू असून सार्स Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS) नावाच्या कोरोनाचे विषाणू पेक्षा हे विषाणू जास्त घातक आहे.

डिसेंबर २०१९ च्या पहिल्या आठवड्यात नवीन कोरोना विषाणू सापडला. त्याला कोरोनाचा नवा विषाणूचा प्रकार घोषित केला आहे. विषाणूची विविध प्रकारात निश्चिती झाली असून सध्याच्या विषाणूचा हा कोरोनाचा ७ वा प्रकार आहे.

हा विषाणू एका व्यक्तितून दुसऱ्या व्यक्तित संक्रमित

हेत असल्याने त्याचा धेक अधिक वाढला आहे. हे विषाणू सर्दीच्या विषाणूसारखेच पसरतात. हे मानव आणि प्राणी दोघांनाही संक्रमित करतात. हे लवकर प्रसरण पावतात आणि लहान मुलांमध्ये या विषाणूचा संसर्ग जास्तच लवकर होतो.

कोरोना विषाणूच्या संसर्गाची मुख्य लक्षणे :

डोकेदुखी, वाहणारे नाक, खोकला असणे, घसा खवखवणे, ताप येणे, अस्वस्थता, शिंका येणे, दम्याचा त्रास वाढणे, थकवा येणे.

या विषाणूसाठी कोणतेही औषध किंवा लस नसल्याने हे अत्यंत धोकादायक आहे. कोरोना व्हायरसचे संसर्ग बऱ्याच देशात वेगाने पसरत आहे. आणि ज्यांना ह्या विषाणूची लागण झाली आहे ते कदाचित मरण ही पावत आहे. लक्षणे सर्दी सारखी दिसणारी असल्यास तरी हे आरोग्यासाठी धोकादायकच आहे.

अशी काळजी घ्यावी -

- तोंडाला मास्क लावावे.
- आपल्या बोटांनी डोळे, नाक, तोंड स्पर्श करू नये.
- हात दिवसातून अनेक वेळा साबण, कोमट पाणी आणि अल्कोहोलयुक्त हॅन्ड सॅनिटायझरने स्वच्छ करावे.
- भरपूर पाणी प्यावे.
- बाहेरचे खाद्यपदार्थ खाणे टाळावे.
- सर्दी-खोकल्याने संक्रमित व्यक्तीचा स्पर्श टाळावा.
- संक्रमित व्यक्तीपासून लांब राहणे.
- शिकताना, खोकताना तोंडावर रुमालाचा वापर करावा.

गर्दीच्या ठिकाणी जाणे टाळा

कोरोना विषाणूपासून स्वतःला संभाळा
आजारी व्यक्तीच्या संपर्कात राहू नका
कोरोना विषाणू प्रसारास वाट देऊ नका
शिकताना नाका तोंडासमोर रुमाल धरा,
कोरोनापासून बचावाचा हाच आहे उपाय खरा

कु. जयश्री दत्तात्रय काळे

एस.वाय.बी.एस्सी.

Online शिक्षण पध्दतीत जिवंतपणा नाही

धापा टाकत, घाम पुसत
गुरुजी म्हणाले पुरे आता ।
लॅपटॉप ला चुलीत घाला
कानाचंही न्या जाता जाता ॥
हल्लीच्या या भानगडीशी
माझं काही जमत नाही ।
स्क्रीन मागच्या रित्या बाकात
मन मुळीच रमत नाही ॥
अहो डोळ्यांपुढे हवी पोरं
काय करायचं तंत्रज्ञान ।
पाच दुणे बारा म्हणत
फिदीफिदी हसतच ध्यान ॥
आरपार हात घालुन
कानशिलात द्यावी कशी ।
नजरेच्या भिती आमच्या
त्या संगणकात यावी कशी ॥
छडी माझी डुलकी होते
धाकाचा फक्त उरतो भास ।
पोरं सारी पहिल्या नंबरात
गुरुजी मात्र पार नापास ॥
त्यांना यातलं सगळं येतं
शिक्षण माझं सुरु आहे ।
वर्गातल ढ कार्ट
यामध्ये माझं गुरु आहे ॥
शेवटचाच पेपर म्हणत
मी आता रोज परिक्षा देतो ।
मला म्युट करणाऱ्यांची
आणि नावं टिपुन घेतो ॥
संपु दे हे सारं एकदा
माऊस ठेवून घेतो खडू ।
शाळेसारखी शाळा भरते
पुन्हा लागतील मुल घडु ॥
परिस्थितीच्या मैदानावर
यंत्र देईल ही तंत्राला मात ।

पण मातीला आकार द्यायचा
तर लावावच लागेल हात ॥

‘विद्या विनयेन शोभते’ हा शाळेच्या वर्गाच्या भिंतीवर असणारा सुविचार खुप काही सांगुन जातो. शाळा ही विद्यार्थ्यांची माता असते. अनेक कडु-गोड आठवणी विद्यार्थ्यांनी आपल्या शालेय जीवनात जमा केलेल्या असतात. शाळेमध्ये शिकताना फार मोलाचे संस्कार त्यांच्या मनावर उमटलेले असतात. माणुस पुढे कितीही मोठा झडला तरी तो आपल्या शाळेला विसरू शकत नाही. शाळेत जिवाभावाचे सोबती जोडले जातात. दररोज शाळांमधुन घुमणारे चिमुकल्यांचे आवाज, कविता, बडबडगीते, गाणी, पाढे गाणारे गोड आवाज, आस्थापनाच्या तासांना शिक्षक शिक्षकांबरोबर होणारे संवाद आणि मधल्या सुटीत विविध खेळ खेळताना त्यांच्या आवाजाने दणाणुन जाणाऱ्या शाळांच्या इमारती. शाळेतील स्नेहसंमलेने, त्यांत रंगवलेली नाटके, शाळेत केलेली इतर धमाल, शाळेतील सहली, श्रमदानांचे कार्यक्रम आणि त्यानंतर श्रमपरिहाराची भोजने क्रीडास्पर्धा, बक्षीस-समारंभ या साऱ्या गोष्टी शालेय जीवनात अनुभवयाला मिळतात.

परंतु गेल्या एक वर्षापासुन शाळेच्या इमारती कोरोनाच्या भीतीपोटी ओस पडल्या आहेत. सर...मॅडम कधी हा कोरोना आपल्या शाळेतुन जाणार आम्हाला घरी करमत नाही. अशा आर्त सुरात विद्यार्थी शिक्षकांना फोनवरुन विचारत आहे. आज जगभरात पसरलेली महामारी कोविड १९ मुळे अनेक समस्यांना सामोरे जावे लागत आहे. लॉकडाऊन आणि कर्फ्युमुळे घरातुन बाहेर निघुन शिक्षण प्राप्त करणे कठीण झाले आहे. अशा काळात देशातील विविध शाळांमधील शिक्षकांनी ऑनलाईन माध्यमाने विद्यार्थ्यांना शिकविणे सुरु केले. ऑनलाईन शिक्षणाला आधुनिक शिक्षणाचे नवीनस्वरुप म्हटले जाऊ शकते. ज्यात विद्यार्थ्यांना लांब प्रवास करुन शाळेत फळ्यासमोर बसण्याऐवजी घरबसल्या लॅपटॉप वरुन शिक्षकांशी संपर्क करता येतो. ऑनलाईन शिक्षणात आपण आपल्या वेळेनुसार योग्य वेळ निवडुन लेक्चर करू शकतो.

परंतु मला असे वाटते की, ऑनलाईन शिक्षणामधील जिवंतपणा नाही. जसे एकीकडे याचे आहेत त्याच पध्दतीने अनेक नुकसान व दुष्परिणाम देखील आहेत. आपल्या देशात अजुनही अनेक खेड्यापाड्यात इंटरनेट उपलब्ध नाही आहे व ज्या लहान शहरांमध्ये इंटरनेट आहे तेथे त्याची गुणवत्ता फार

चांगली नाही. ऑनलाईन शिक्षणात विद्यार्थ्यांमध्ये शिस्तीची कमतरता निर्माण होते. आधी शाळेत गेल्यावर शिक्षेचे भयाने विद्यार्थी लक्ष देऊन शिक्षकांचे शिकवणे ऐकत असे. परंतु ऑनलाईन शिक्षणात विद्यार्थी काय करत आहे हे शिक्षकांना दिसत नाही. ज्यामुळे विद्यार्थी बेशिस्त होतात आणि कित्येकदा ऑनलाईन शिक्षणाला गांभीर्याने घेत नाही.

व्यावहारिक अनुभव आणि प्रात्यक्षिके ही शिक्षणाच्या दृष्टीने खुप महत्त्वाची आहेत. ऑनलाईन शिक्षणात जास्त करुन प्रात्यक्षिकांचा अभाव दिसुन येतो. या शिक्षणात ॲनिमेटेड व्हिडीओचा उपयोग केला जातो शाळेत विद्यार्थी भौतिक वस्तुंचे निरीक्षण करुन अभ्यास करतात. हा प्रात्यक्षिक स्पर्श त्यांना अभ्यासाविषयी आवड निर्माण करतो. परंतु ऑनलाईन शिक्षणात याची कमी असते ज्यामुळे विद्यार्थ्यांमध्ये उत्साह निर्माण होत नाही. याशिवाय तासंतास मोबाईल अथवा लॅपटॉपस्क्रीन समोर बसुन विद्यार्थ्यांना मानसिक आणि शारीरिक त्रास निर्माण व्हायला लागतात. जे स्वशिस्त विद्यार्थी आहे त्यांच्यासाठी ही शिक्षण पध्दत योग्य आहे.परंतु बाल व किशोरवयीन मुलांसाठी पारंपारिक पध्दतीने शाळेत जाऊन शिक्षण घेणे जास्त योग्य आहे. त्यामुळे मला असे वाटते की ऑनलाईन शिक्षण पध्दतीपेक्षा पारंपारिक शिक्षण पध्दतीने शिक्षण घेतलेले चांगले. त्यात एक जिवंतपणा असतो. विद्यार्थ्यांना शिकवण्याच्या चार शैली आहेत. यात बसुन, ऐकुन, स्पष्ट करुन आणि कृतीतुन शिकण्याचा समावेश आहे.

परंतु विद्यार्थी १००% अनुभवातुन शिकत असतो तो अनुभव या पध्दतीमुळे घेता येत नाही. शिक्षक व विद्यार्थी या दोघांमध्ये प्रत्यक्ष संवाद होत नसल्याने अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेत अनेक अडथळे येत आहेत. देवा तु आता कोरोनाला कायमचा हाकलुन दे, लवकरच आमची शाळा पुन्हा सुरु होऊ दे.

कोरोनाच्या भितीने बदलली शिक्षण पध्दतीची बदली line

आणि शाळकरी मुले देखील झाली Online

शाळांपेक्षा पालकच दिसले मुलांच्या शिक्षणाकरता Worried

म्हणे मुलांच्या शिक्षणाची वाट लावते आहे Covid

साऊंड Mute पण व्हिडीओ On असे केले असते Mention

मुलांचे Parents आपल्याला बघणार हे शिक्षकांन Tension

पुस्तकी ज्ञान हा शिक्षणाचा फक्त एक असतो Part

शाळेत एकत्र शिकल्यानेच मुले बनतात खरे Smart

3D Interactive Videos, Photos वगैरे कितीही असते

जरी Option

खऱ्या मन लावुन शिकविणाऱ्या शिक्षकांचे कधीच होऊ शकत

नाही Substitution

गुरु शिष्य ह्या अमोल परंपरेची दुर्दैवाने पुसली जाते आहे Line

आणि शाळकरी मुले देखील झाली Online

कु. आरती बाळासाहेब जगताप

टी.वाय.बी.कॉम.

भारतीय लोक कोरोना विषाणूशी युध्द करण्यास सक्षम आहेत ?

परिचय : कोरोना व्हायरस हा अतिशुक्ष्म व घातक विषाणू आहे या व्हायरसला कोविड - १९ ही म्हटले जाते हा व्हायरस सर्वप्रथम डिसेंबर २०१९ मध्ये चीन मधील वुहान या शहरात आढळुन आला होता. 'जागतिक आरोग्य संघटना (WHO)' ने या व्हायरसला महामारी म्हणून घोषित केले आहे. हा संसर्गजन्य रोग असल्याने याचा प्रसार जगभरातील जवळपास १८० पेक्षा अधिक देशांमध्ये वेगाने पसरला आहे. आज अखेर, संपूर्ण भारतात / जगभरात या विषाणूच्या संसर्गामुळे लाखोंच्या संख्येने लोक मृत्युमुखी पावले आहेत. हा आजार पूर्णपणे बरा करण्यासाठी यावर औषधे, लस तयार करण्यासाठी जगभरातुन संशोधन प्रयत्न केले जात आहेत.

भारतात मोठ्या संख्येने शुध्द पाणी नाही. मोठ्या संख्येने लोक शिळे किंवा वार्डट आरोग्याचे अन्न खातात. दूषित हवेमध्ये श्वास घेतात आणि अतिशय दाट लोकसंख्या असलेल्या ठिकाणी राहतात. संशोधकांचा असा विश्वास आहे की अशा वातावरणात राहणाऱ्या लोकांना हृदयरोग, कर्करोग, श्वसन आणि मधुमेह सारख्या संसर्गजन्य रोग होण्याचा धोका जास्त असतो. एका सरकारी अहवालानुसार असे वातावरण बऱ्याच गंभीर आजारांना आमंत्रण देते केवळ वायू प्रदुषणामुळेच भारतात दरवर्षी दहा लाखाहून अधिक लोकांचा मृत्यु होतो.

जागतिक आरोग्य संघटनेचे म्हणणे आहे की, कोविड - १९ पासुन सुरक्षित राहण्यासाठी सुरक्षित पाणी, स्वच्छ

आणि निरोगी वातावरण अत्यंत महत्वाचे आहे. जागतिक आरोग्य संघटना आणि मुलांच्या कल्याणासाठी काम करणाऱ्या संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या संयुक्त अभ्यासानुसार असे आढळले आहे. की जगातील जवळजवळ तीन अब्ज लोक (जागतिक लोकसंख्येच्या ४० टक्के) विकसनशील देशांमध्ये राहत आहेत. आज ज्यांच्याकडे मुलभुत हात धुण्याची सुविधा उपलब्ध नाहीत. अशा परिस्थितीत जेव्हा हात धुण्याची सोय नसतानाही या देशांना कोरोना विषाणूंचे गंभीर परिणाम भोगावे लागतील आणि भारतासारख्या देशांमध्ये कोट्यावधी लोक मारले जातील. वैज्ञानिक आणि औद्योगिक संशोधन परिषदेचे (सी.एस.आय.आर.) महासंचालक डॉ.शेखर मंडे म्हणतात, "सर्वसाधारणपणे या देशांमधील आरोग्य सुविधांची आरोग्य, स्वच्छ व आरोग्यविषयक परिस्थिती खुपच खराब असते आणि असे मानले जाते की वातावरण संक्रमक आहे हे रोगांच्या प्रसारासाठी अगदी योग्य आहे अशा परिस्थितीत कोविड-१९ ही अल्प व निम्न-मध्यम-उत्पन्न देशांतील सर्वात वाईट स्थिती असल्याची शक्यता व्यक्त करणे स्वाभाविक होते"

भारतीय लोकसंख्या जगाच्या एकूण लोकसंख्येच्या एका तृतीयांश आहे आणि आतापर्यंत जगात सर्व कोरोनापैकी केवळ एक तृतीयांश संसर्ग झालेला आहे कोरोना संसर्गामुळे होणाऱ्या मृत्युपैकी दहा टक्के मृत्यु भारतात झाले आहेत आणि केस मृत्युची संख्या (सी.एम.आर.) म्हणजेच कोविड - १९ रुग्णांचा मृत्यु दर फक्त दोन टक्के होता. हा मृत्यु दर जगातील सर्वात कमी आहे. भारतीय शास्त्रज्ञांनी एका नवीन संशोधनाचा हवाला देत असे म्हटले की स्वच्छतेचा अभाव, शुध्द पिण्याच्या पाण्याची कमतरता आणि अस्वच्छ परिस्थितीत जीवन जगल्यामुळे कोविड यांनी येथील अनेकांचे जीव वाचविले दुसऱ्या शब्दांत याचा अर्थ असा देखील होऊ शकतो की अल्प आणि निम्न-मध्यम उत्पन्न असलेल्या देशांमध्ये राहणारे लोक लहानपणापासून बऱ्याच रोगजकांच्या संपर्कात आले आहेत आणि त्यांची रोगप्रतिकार शक्ती इतकी मजबुत झाली आहे की ते कोरोनाच्या विषाणूशी प्रतिस्पर्धा करण्यास सक्षम आहेत. या दोन्ही संशोधनाची अद्याप तपासणी केलेली नाही. परंतु त्या दोघांनीही दशलक्ष लोकसंख्येच्या मृत्यूची संख्या दलाच्या दराची तुलना करण्यासाठी वापरली आहे एक पेपर दोन्ही डझन पॅरामीटर्सच्या आधारे १०६ देशांमधील उपलब्ध सार्वजनिक डेटा अभ्यास करतो.

लोकसंख्या घनता, लोकसंख्याशास्त्र, रोगांचे प्रमाण आणि स्वच्छतेची गुणवत्ता आणि इतर अनेक मापदंडांच्या आधारेही तुलना केली गेली आहे. शास्त्रज्ञांना असे आढळून आले की उच्च उत्पन्न असलेल्या देशांमध्ये कोविड-१९ मधील मृतांची संख्या तुलनेने जास्त असते या अभ्यासाचे लेखक डॉ. मंडे यांच्या मते "गरीब आणि निम्न उत्पन्न देशांमधील गरिबीचा लोकांचा प्रतिकार उच्च उत्पन्न देशांपेक्षा जास्त आहे" आणखी एका अभ्यासानुसार कोरोना संक्रमणादरम्यान मायक्रोबायोमच्या भूमिकडे पाहिले गेले आहेत. मानवी शरीरात कोट्यावधी सुक्ष्मजीव असतात. मायक्रोबायोमध्ये बॅक्टेरिया, विषाणू, बुरशी आणि एकपेशी अर्केआचा समावेश आहे ते पचन रोगास कारणीभूत असलेल्या बॅक्टेरियापासून संरक्षण आणि रोगप्रतिकारक शक्तीचे नियंत्रण करण्यास मदत करतात. यासह आम्ही जीवनसत्त्वे देखील तयार करतो.

डॉ.प्रवीण कुमार व डॉ.राजेंद्र प्रसाद यांनी जगातील १२२ देशांमधील डेटाचा अभ्यास केला आहे. त्यापैकी ८० देश उच्च उत्पन्न आणि उच्च मध्यम उत्पन्न होते. त्यांचा असा विश्वास आहे की कोविड-१९ च्या कारणामुळे मृत्यु तुलनेने कमी आहेत जेथे मोठ्या प्रमाणात लोकसंख्या वेगवेगळ्या प्रकारचे सुक्ष्मजंतुंच्या संपर्कात आहे हे जीवाणू सामान्यतः गंभीर निमोनिया, रक्त आणि मुत्रमार्गात आणि त्वचेच्या संसर्गासाठी जबाबदार असतात. परंतु असे मानले जाते की बॅक्टेरिया एक अँटीव्हायरल सायटोकीन तयार करतात जे रोगजनकांच्या विरुद्ध लढा देण्यासाठी उपयुक्त आहेत. यास इंटरफेरॉन असे म्हणतात जे कोरोना विषाणूविरुद्ध पेशींचे संरक्षण करतात.

"आपली रोगप्रतिकारक शक्ती एकाच वेळी बऱ्याच सुक्ष्मजंतुंच्या हल्ल्याला प्रतिकार करू शकते हे ओळखतांना, आम्ही एक मॉडेल तयार करू शकतो जिथे पूर्वी प्रतिकारशक्ती हल्ल्यासाठी वापरली जात असे. ते सध्याच्या प्रतिसादावर परिणाम करू शकते" या व्यतिरिक्त महामारी रोग तज्ञांचा असा विश्वास आहे की भारतातील बहुतेक लोकसंख्या तरुण आहे आणि कोविड-१९ मधील मृत्यूची संख्या येथे तुलनेने कमी असल्याचे एक कारण आहे. वृद्धांना कोरोना विषाणूंचा धोका जास्त असतो. तथापि, हे अद्याप स्पष्ट झालेले नाही की मागील संसर्गजन्य रोगांमुळे होणारा रोग प्रतिकार देखील याला कारणीभूत आहे. म्हणून भारतातील कोरोना विषाणूशी स्पर्धा करण्यास भारतीय अधिक सक्षम ठरले.

बेलकर अंकुश राघू

एस.वाय.बी.कॉम.

कोविड - १९ शिक्षण व्यवस्थेवर झालेला परिणाम

‘कोविड-१९’ चा उच्च शिक्षणावर दूरगामी परिणाम झाला आहे. इंजिनिअरींग व आर्किटेक्चरसाठी प्रवेश उशीरा होणार असून नोकरी गमावणे, वेतन कपात, टाळेबंदी, सेक्टर बंद होणे याचा देय क्षमतेवर परिणाम होईल. अभ्यासक्रमाच्या प्रवेशासाठी लागणारी शैक्षणिक पात्रता आणि या संदर्भात शासकीय निर्णयाबद्दल विद्यार्थ्यांमध्ये संभ्रम निर्माण होण्याची शक्यता झाली आहे. आर्थिक क्षमता कमी झाल्यामुळे शैक्षणिक कर्ज घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांची संख्या वाढू शकते. विद्यार्थी आणि पालक कमी शुल्क अभ्यासक्रम आणि ऑनलाईन शिक्षण यांकडे पर्याय म्हणून अधिक लक्ष देऊ शकतात.

कोरोना विषाणुची साथ हे दुसऱ्या महायुद्धानंतरचे जगासमारेचे मोठे संकट आहे. मानवी जीवनाच्या सर्वच बाजूंवर या संकटाने प्रभाव टाकला आहे. या रोगाला अजुन प्रतिजैविके न सापडल्यामुळे रोग होऊ नये. म्हणून प्रतिबंधक उपाय योजने एवढाच आता सर्वासमोर पर्याय आहे.

लॉकडाऊनचे धोरण अवलंबून हा रोग आटोक्यात आणण्याचा सर्व देशात प्रयत्न चालू आहे. या परिस्थितीतून निर्माण झालेल्या अनिश्चितेमुळे जगभर भीतीचे वातावरण पसरले आहे. जागतिक व देशाच्या अर्थव्यवस्था लॉकडाऊनमुळे मंदी, बेरोजगाराच्या चक्रात अडकल्यामुळे डळमळीत होत आहेत. ठप्प झालेल्या अर्थव्यवस्थेमुळे हातावर पोट असणाऱ्या कष्टकऱ्यांचे तांडे शहराकडून गावाकडे निघाले आहेत व उपासमारीने मरायचे की कोरोनामुळे या पेचात हा कष्टकरी वर्ग अडकला आहे. चीन-अमेरिका यांच्या आर्थिक सत्तासंघर्षाला जैविक युद्धाचे स्वरूप येत आहे का या भीतीने जग ग्रासले आहे. जागतिक सत्ता केंद्र युरोप-अमेरिका खंडाकडून आशिया खंडाकडे सरकत आहे. लॉकडाऊनमुळे येणाऱ्या सक्तिच्या रिकामेपणाच्या व एकटेपणामुळे कौटुंबिक - सामाजिक - मानसिक आरोग्याच्या समस्या निर्माण होऊ लागल्या आहेत.

कोरोनाला रोखण्यासाठी अनेक देशांनी शिक्षणसंस्थासुद्धा बंद केल्या आहेत. माहिती तंत्रज्ञानामुळे शिक्षणाचा प्रसार, शिक्षणाचा विस्तार, शिक्षणाचा दर्जा, शिक्षणाची संधी वाढविण्यास भरपूर वाव आहे. ‘ट्राय’ च्या अहवालानुसार भारतात २०२० मध्ये इंटरनेट वापरणाऱ्यांची संख्या ६८.२५ कोटी आहे. हा माहिती तंत्रज्ञानाचा विस्तार दिसून आला आहे.

आज जेव्हा कोरोना व्हायरसने आपण गृहित धरलेले जग हादरवून टाकले आहे आणि व्यापक प्रमाणावर मानसिक चिंता आणि अस्तित्वाची अनिश्चितता निर्माण केली आहे. अशा महत्त्वपूर्ण टप्प्यावर आपण शिक्षक व शिक्षणतज्ज्ञ म्हणून अत्यंत वाईट पध्दतीने अयशस्वी ठरलो आहोत. याविषयी मला खेद वाटतो. या गोंधळलेल्या क्षणी शिक्षणाचा अर्थ आणि उद्देश याविषयी पुनर्विचार करण्याऐवजी आपण केवळ ऑनलाईन अध्यापनासाठी योग्य अॅप्स कशी वापरायची जेणेकरून ‘सामाजिक अंतराच्या’ अडथळ्यावर विजय मिळवता येईल अशा तांत्रिक प्रश्नांना महत्त्व देताना दिसत आहोत. हे करणे म्हणजे कृत्रिमरित्या सर्वसामान्य परिस्थिती असल्यासारखे दाखवणे आणि आपल्या आयुष्यात मुलभूतपणे काहीही बदलले नाही असा आव आणण्यासारखे आहे. म्हणून आपण तीच पाठ्यपुस्तके, तोच अभ्यासक्रम, त्याच परिक्षा आणि त्याच असाइनमेंट या बरोबर यावेळी ऑनलाईन अध्यापन या अद्भुत तंत्रज्ञानाच्या जोरावर पुढे जाऊ शकतो असे आपल्याला वाटत आहे.

कोरोना संबंधित मानसिक शोषणाची जाणीव करून घ्या. व्यक्तिला मृत्यु ही आता सांख्यिकी संकल्पना वाटत नाही. तो खरा आहे. त्याचे अस्तित्व इथे आहे. हा विषाणु कोणत्याही क्षणी आपल्या बंदिस्त समुदयत शिरू शकतो आणि आपल्याला आपण खोकतोय आणि श्वास घ्यायला त्रास होतो. अश परिस्थितीत सापडू शकतो. जर शिक्षण खरोखरच जीवनदायी आहे तर शिक्षणाने तरुण मुलांना जागृत केले पाहिजे. त्यांच्या जाणिवेतील सखोल पातळीवर जाऊन कोविड-१९ ने निर्माण झालेल्या संकटाचा सामना करण्यासाठी त्यांना मानसिक सामर्थ्य दिले पाहिजे. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांबरोबर लयबध्द संवाद निर्माण करून त्यांच्या समस्या आणि शंका समजून घेतल्या पाहिजेत. आता भय सामान्य आहे. बळींना बदनाम केले जात आहे आणि अंतर राखणे हे नवा रवलीचा (सभाषित) शब्द झाला आहे. अशा परिस्थितीत आपण स्वतः बरोबरचे आणि जगाबरोबरचे संबंध पुन्हा पारिभाषित करण्यासाठी एकत्र काम केले पाहिजे आणि म्हणून आता शाळेतील विद्यार्थी चतुर्भुजाची घनता कशी मोजतात हे शिकले नाही तरी त्याने काही बिघडणार नाही आता गृहपाठ आणि प्रकल्पाचे काम ‘अपलोड’ करण्याचा ताण नाही तर जखम भरून काढणारा स्पर्श महत्त्वाचा आहे. दुसरे म्हणजे कोरोना व्हायरस आणि

संबंधित टाळेबंदीने आपल्याला स्वतःच्या अंतर्मनाचा सामना करण्यास भाग पाडले आहे आणि हे सोपे नाही. कारण आधुनिकतेच्या युगात आपण प्रामुख्याने 'बाह्य' क्षेत्रावर लक्ष केंद्रित केले आहे.

कोविड-१९ विषाणुमुळे जगभरात लॉकडाऊन करण्यात आला आहे. आणि विद्यार्थ्यांना कोरोनाची लागण होऊ नये. कोरोनाचा संसर्ग वाढू नये, म्हणूनशाळा बंद करण्यात आल्या आहे. तरीही शिक्षण सुरु राहिले प्रक्रियेसाठी सर्वच देशांत ऑनलाईन पध्दतीने शिक्षण देण्याचे कार्य सुरु आहे. घरी राहून शिक्षण ही संकल्पना राबविण्यासाठी राज्य सरकारने काही संसाधनाची माहिती उपलब्ध करून दिली आहे.

लॉकडाऊनच्या काळात शाळा बंद असल्या तरी शिक्षण सुरु असे ऑनलाईन शिक्षण पध्दतीमुळे वाटत असले तरी भारतासारख्या देशात हा पर्याय सगळ्याच मुलांसाठी लागू होऊ शकत नाही. ऑनलाईन शिक्षण हे फक्त काही मोजक्याच किंवा ठराविक विद्यार्थ्यांना फायदेशीर आहे. कारण असे की आजकाल ऑनलाईन शिक्षणासाठी सर्वांकडे मोबाईल किंवा ऑनलाईन शिक्षण घेण्यासाठी सुखसुविधा असेल असे नाही. म्हणून काही ठराविक आणि मोजक्याच विद्यार्थ्यांसाठी

फायदेशीर आहे. रोजगारीवर काम करणारे लोक, ज्यांना शिक्षण घेणे परवडत नाही अशा लोकांना ऑनलाईन शिक्षण कसे घ्यायचे गरीब विद्यार्थ्यांना याचा फायदा किंवा शिक्षण घेता येणार नाही. मानवाच्या मुलभूत गरजांपैकी शिक्षण ही एक मुलभूत गरज आहे. २१ व्या शतकात शिक्षणाशिवाय दुसरा पर्याय नाही. कोरोना विषाणुचा सर्वात जास्त परिणाम याच क्षेत्रावर झालेला पहायला मिळतो. त्या अनुषंगाने राज्य शासनाकडून 'शाळा बंद पण शिक्षण सुरु' ही मोहिम हाती घेण्यात आली. ज्या अंतर्गत विद्यार्थ्यांना ऑनलाईन शिक्षण देण्याचे धोरण आखण्यात आले. भारतात उच्च शिक्षणात मेडिसीन इंजिनीअरींग कॉमर्स व मॅनेजमेंट यासारख्या व्यावसायिक अभ्यासक्रमात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर केला जातो. विद्यार्थी आर्थिकदृष्ट्या उच्च स्तरातील असल्यामुळे लॅपटॉप इंटरनेट इ. खर्च त्यांना परवडतो त्यामुळे प्रामुख्याने अभिजात वर्गाच्या छोट्या गटांचा अभ्यासक्रम ऑनलाईन चालू आहे. हाच अनुभव शालेय शिक्षणात आहे.

कु. राहिंज योगिता बाबासाहेब

एफ.वाय.बी.एस्सी.

कोरोना युध्दातील खरा देवदूत

गेल्या काही महिन्यांपासून संपुर्ण जगभरात कोरोनाचे थैमान घातले आहे. संपुर्ण जग लॉकडाऊन झाले आहे. गावांमध्ये शहरांमध्ये अनेक व्यक्ती कोरोनाबाधित होत आहेत. काही मृत पावत आहेत. कोरोनाची भिती इतकी पसरली आहे की, मृत पावलेल्या व्यक्तीचे अंत्यदर्शन घेण्याची सुध्दा संधी मिळत नाही अशी परिस्थिती आज सर्व जग अनुभवत आहे. मृत्युच्या दारात अजूनही जो कायम कर्तव्यास असतो, त्याला पोलीस म्हणतात. पोलीस आहेत म्हणून आपण सुरक्षित आहोत. नागरिकांना सुरक्षित ठेवणे हे पोलीसांचे कर्तव्य आहे. पण नागरिकांनीही आपली जबाबदारी व कर्तव्य ओळखून वागायला हवे. खरे तर पोलीस आपली ड्युटी बाराही महिने जवळपास दिवसातील बारा तास किंबहुना त्यापेक्षा अधिक काळ सातत्याने करतात. दिवाळी असो किंवा दसरा, ईद असो वा बुध्द जयंती सर्व सण पोलीसांचे रस्त्यावरच साजरे होतात. निवडणुका व यात्रा इतर ठिकाणी पोलीस रस्त्यावरच उभे

राहतात. कधी कुठे बंदोबस्तासाठी जावे लागेल माहित नाही किंवा बदली होईल आणि विंचवासारखे बिन्हाड पाठीवर घ्यावे लागेल याची जाणीव नाही अशी व्यवस्था पोलीसांची असते तरीही ते दिवसरात्र कार्य करत असतात. मात्र पोलीस व जनता यांच्यामधील संबंध बिघडण्याचे कारण विचारात घेतले तर लक्षात येते की पोलीसांकडे समाजाचे रक्षक म्हणून पाहिले जाते. मात्र बऱ्याचदा त्यांच्या वागण्यामुळे नागरिकांमध्ये त्यांच्या बद्दल काहीशी नकारात्मक भावना निर्माण होऊ लागते. परंतु यामागे काही कारणे आहेत. जसे कायदा आणि सुव्यवस्था चोख ठेवण्यासाठी पोलीसांना अधिक तास काम करावे लागते त्यामुळे ते सतत तणावाखाली वागत असतात एखाद्या गोष्टीची व गुन्हाची तक्रार करायला सामान्य नागरिक गेला तर त्याच्याशी ते फटकवून वागतात अनेकदा कठोर भाषेत बोलताना कमी करत नाही.

कोरोनामुळे प्रथम लॉकडाऊन झाले अशा प्रसंगी ज्यावेळी अनेक लोक रस्त्यावर येत होते अशा वेळी संपुर्ण

देशभर त्यांच्यावर नियंत्रण ठेवण्याचे काम पोलीसांनी केले ते तर काहीच नाही संचारबंदीच्या काळात रस्त्यावर उपाशी बेघर असणाऱ्या व्यक्तींना आपल्याच पोलीसांनी स्वतःच्या हाताने स्वतःच्या डब्यातील अन्न खाऊ घातले. हा प्रसंग प्रचंड भावुक होता. काही कुटुंबात मुला मुलींचे लग्न जमले परंतु संचारबंदीमुळे लग्नाला उपस्थित राहण्याबाबत नातेवाईकांना अडचणी आल्या अशा वेळी पोलीसांनी खर्चासह लग्नातले सगळे सोपस्कार पार पाडले. आणि माणुसकीच्या दर्शनाने प्रत्येकाच्या डोळ्यात पाणी आले. कोरोनामुळे काही कुटुंबातील व्यक्ती मृत्यु पावल्या काही कुटुंबामध्ये अशी परिस्थिती आली की त्यांचे अंत्यसंस्कार करण्यासाठी घरातील कोणीही उपस्थित राहू शकले नाही अशा प्रसंगी पोलीसांनीच अंत्यविधीचे सर्व सोपस्कार रिती रिवाजाप्रमाणे पार पाडले हे बघुन खरोखरच पोलीसांतील देवमाणुस अनुभवता आला अनेक ठिकाणी पोलीसांनी गर्भवती महिलांना हॉस्पिटल मध्ये पोहचण्यासाठी निदर्शनास आले तर काही ठिकाणी कित्येक नागरिकांचे जन्मदिन किंवा लग्न वाढदिवस साजरा करण्यासाठी स्वतः केक विकत घेऊन प्रत्यक्ष संबंधित कुटुंबात साजरे केले आहेत खर तर त्यांनाही कुटुंब आहेत त्यांची त्यांच्या घरात कोणीतरी वाट बघत आहे. परंतु स्वीकारलेली जबाबदारी यशस्वीपणे पार पाडायची या एकमेव कर्तव्याने आज देशातील सर्व नागरिक घरांमध्ये असता

आमचा देवमाणुस म्हणजेच पोलीस अहोरात्र देशहितासाठी कार्य करत आहेत याचा निश्चित अभिमान आज खऱ्या अर्थाने वाढत आहे. तसेच पोलीस, डॉक्टर, नर्स यांच्यामध्ये दडलेल्या माणुसकीचे दर्शन सध्या होत आहेत. खाकी वर्दीतला माणुस आज मानवतेसाठी रस्त्यावर उभा आहे. कोरोना काळातील पोलीस आणि डॉक्टरांचे कार्य हे मानवजातीला प्रेरणादायी असून मानवता वाढविणारे आहेत त्यामुळे या सर्वांप्रती आपण कृतज्ञता व्यक्त करायलाच हवी. कोरोना काळातही महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावणाऱ्या पोलीस, डॉक्टर आणि नर्स यांच्यावर भारतातील हजारो नागरिकांनी तसेच तिन्ही सैन्यदलाच्या वतीने पुष्पवृष्टी करून त्यांना प्रोत्साहित केले व त्यांच्या प्रती कृतघ्नता व्यक्त केली. म्हणूनच असे म्हणावेसे वाटते की वेळ चांगली असो किंवा वाईट ! राक्षसरूपी यमदुत माणसांना घ्यायला येतो असे ऐकले होते परंतु माणसातील देवदुत आपणच वाचवण्यासाठी येतो. हे प्रत्यक्ष अनुभवयाला मिळत आहे. म्हणूनच कोरोना युद्धात देवदुत बनून आलेल्या या भारताच्या सुपुत्रांना आपल्या सर्वोच्च कार्यासाठी माझा मानाचा मुजरा ...!

कु. अश्विनी बाळासाहेब आहरे

एस.वाय.बी.ए.

शिक्षण व्यवस्थेवर झालेले परिणाम

“कोरोनामुळे झालेले शिक्षणपध्दतीवर परिणाम” आता कोरोना म्हणजे काय आणि त्याची लक्षणे कोणती आहे. तर कोरोनाची सर्वात सामान्य लक्षणे म्हणजे ताप, थकवा आणि कोरडा खोकला. काही रुग्णांना वेदना, रक्तसंचय, वाहणारे नाक, घसा खवखवणे किंवा अतिसार होऊ शकतो. ही लक्षणे सहसा सौम्य असतात आणि हळू हळू सुरु होतात. काही लोकांना संसर्ग होतो पण त्यांच्यात कोणतीही लक्षणे दिसत नाहीत आणि त्यांना बरे वाटत नाही. बहुतेक लोक (सुमारे ८०%) विशेष उपचार न घेता या आजारातून बरे होतात. कोरोना होणाऱ्या प्रत्येक ६ पैकी १ व्यक्ती गंभीर आजारी पडते आणि तिला श्वास घेण्यास त्रास होतो. वृद्ध लोक आणि उच्च रक्तदाब, हृदयरोग किंवा मधुमेह यासारख्या मुलभूत वैद्यकीय समस्या असलेल्या लोकांना गंभीर आजार होण्याची शक्यता असते. ताप, खोकला आणि श्वास घेण्यास अडचण असलेल्या

लोकांनी वैद्यकीय सल्ला घ्यावा.

उपचार -

- १) या आजारावर निश्चित असे औषध सध्या उपलब्ध नाही.
- २) दृष्टोत्पत्तीस आलेल्या लक्षणांवर लाक्षणिक उपाययोजना करतात.

कोरोना आणि त्यामुळे आलेल्या टाळेबंदीमुळे अनेक प्रश्न निर्माण झाले आहेत. कोरोनानंतरच्या काळात शाळा कशा असतील, त्याची चर्चा आता विविध व्यासपीठावरून घडत आहे. त्यात प्रामुख्याने ऑनलाईन शिक्षण या मुद्यावर भर आहे. पण त्यापाठोपाठ असेही प्रश्न उपस्थित होत आहेत की, या चर्चेची एवढी घाई कशाला ? अशा ऑनलाईन मंचाची खरोखर गरज आहे का ? अशा व्यवस्थेसाठी लागणाऱ्या पायाभूत सुविधा आपल्याकडे आहेत का ? लहान मुलांना मोकळे का सोडले जात नाही ? इत्यादी इत्यादी. कोविड-१९ ने सर्वच

क्षेत्रांपुढे मुलभूत प्रश्न उभे केले आहेत. त्यात शैक्षणिक क्षेत्र ही अपवाद नाही. कोरोनानंतरच्या काळात शैक्षणिक सत्रे सुरळीत सुरु करण्यासोबत मुलांनाही सुरक्षित ठेवण्यावर भर दिला जात आहे. आपण हे तंत्रज्ञान आत्मसात करायला हवे, अशा आशयाच्या चर्चा चालू आहे. या सर्व गोष्टींचा उहापोह करण्याची हीच वेळ आहे. आपण हे तंत्रज्ञान आत्मसात करायला हवे. पण, प्रत्यक्ष वर्गात बसून घेतले जाणारे शिक्षण ते ऑनलाईन शिक्षण हा एवढा मोठा बदल स्विकारण्याची मानसिकता आपल्याकडच्या पालकांकडे आहे का ? बसून घेतले जाणारे शिक्षण ते ऑनलाईन शिक्षण हा एवढा मोठा बदल स्विकारण्याची मानसिकता आपल्याकडच्या पालकांकडे आहे का ? मुलांचे लक्ष एकाच गोष्टीकडे गुंतवणे ही महाकठीण गोष्ट निदान शाळेत मित्र, शिक्षक, शाळेचे वातावरण या कारणांमुळे तरी मुले काही प्रमाणात का होईना अभ्यासाकडे लक्ष देतात. घरात मात्र या सर्व वातावरणाचा अभाव असल्याने 'घरुन शिक्षण' (लर्न फ्रॉम होम) या संकल्पनेचं काय होईल ती यशस्वी ठरेल का, अशा शंका उपस्थित होणे स्वाभाविक आहे. लहान मुलांना एखादी गोष्ट करण्यापासून जेवढे तुम्ही रोखाल तेवढे ते आणखी हट्टाने तीच कृती करतात. मोबाईलचेच उदाहरण घ्या ना मोबाईल घेऊ नको, असं कितीही बजावून सांगितले तरी ते या त्या कारणाने मोबाईल डोळ्यासमोर धरतातच. याला सध्याच्या परिभाषेत 'स्क्रीन टाइम' असे म्हटले जाते. स्मार्ट फोन आणि स्क्रीन या पासून लहान मुलांना फार काळ दूर ठेवणे शक्य होत नाही. टाळेबंदीमुळे घरात अडकून पडलेल्या लहानग्यांना या स्क्रीन टाइमपासून कसं भटकावयाचे हा मोठा प्रश्न पालकांसमोर उभा आहे. उलटपक्षी असाही विचार करणारे आहेत की, आपण आपल्या दैनंदिन जीवनात थोडा बदल करण्यात थोडे जरी यशस्वी ठरेलो आणि लहान मुलांच्या कलेनुसार घेण्याचा प्रयत्न केला तर त्याचा स्क्रीन टाइम कमी करता येईल. त्यांचे गॅजेट्सवरील अवलंबित्व कमी केले तर पालक आणि कुटुंबातील इतर सदस्यांबरोबर त्यांचे नाते आणखी दृढ होण्यास मदत होईल. मात्र अल्प उत्पन्न गटातील पालक आणि विद्यार्थ्यांच्या बाबतीत हे अगदी असंख्य असे घडेल याची काही शाश्वती नाही.

घरच्या घरी शाळा, हा पर्याय होऊ शकतो ? आधुनिक विचारांच्या आणि सुशिक्षित पालकांच्या मते घरच्या घरी शाळा हा पारंपारिक शाळांना उत्तम पर्याय आहे. त्यातील अनेकांना

आता या कोरोना संकटाच्या काळात हा पर्याय योग्य वाटत नाही. मात्र या घरातील शाळांचे अनेक फायदे असेल तरी ते वास्तवात किती परिणामकारक ठरतात हे अद्याप स्पष्ट झालेले नाही. शाळांकडून येणाऱ्या माहितीत मोलाची भर घालून त्यांना परिपूर्ण करण्याच्या पालकांच्या भुमिकेकडे दुर्लक्ष करून चालणारे नाही. मुलांना गणितासारखा अवघड विषय सोपा करून सांगताना वेगवेगळी उदाहरणे देण्याकडे पालकांचा कल असतो. त्याचप्रमाणे इतिहासाचे धडे समजावून सांगण्यासाठी ऐतिहासिक स्थळांना प्रत्यक्ष भेटी देऊन त्या माध्यमातून मुलांना इतिहास समजावून सांगण्यासाठी हल्लीचे पालक आग्रही असतात. ज्ञान आणि कौशल्यांबरोबरच पालकांच्या दिमतीला हल्ली ऑनलाईन साहित्यही असते. परंतु असे असले तरी प्रत्येकाच्या बाबतीत या घरातील शाळा हा उपक्रम यशस्वी ठरेल का, हा प्रश्न उरतोच. अनेकदा अनेक कुटुंबामध्ये काही प्रमाणात अशा काही कमतरता असतात की त्यामुळे शिक्षणाचे स्वरूप कसेही असो, त्या कमतरतांमध्ये बदल करताच येत नाही. लांबलेल्या सुट्ट्यांमुळे अल्प उत्पन्न असलेल्या कुटुंबामधील मुलांच्या शैक्षणिक सत्रातील यशाचे नुकसान झाल्याचे काही अभ्यासातून पुढे आले आहे. अशा प्रकारे शिकवण्याच्या वेळांमध्ये बदल होईल तसेच पालकांना उपलब्ध असलेल्या साधनांमध्ये बदल होईल. पालकांसाठीही महागडी उपकरणे दुष्प्राप्य आहेत. त्यामुळे ऑनलाईन अभ्यासाच्या शर्यतीतून अशा प्रकारचे विद्यार्थी आपोआप बाद होतील.

“या ऑनलाईन वर्गाची मागणी वाढत जाईल, तसतसा ऑनलाईन शिकवणीच्या व्यवसायात गुंतलेल्या कंपन्यांचे प्रस्थ वाढू लागेल. एक असा टप्पा येईल की, सुरुवातीला मोफत ऑनलाईन शिक्षण देणाऱ्या या या कंपन्या त्यांच्या सेवांसाठी चांगला दाम मोजून घेऊ लागतील. ऑनलाईन शिक्षण देणाऱ्या या कंपन्यांच्या अवाच्या सवा शुल्कामुळे अनेक विद्यार्थ्यांच्या पालकांना हे ऑनलाईन शिक्षण परवडणार नाही. त्यामुळे शाळा स्तरावर तंत्रज्ञानावर अति अवलंबित्व आणि वर्गातील सत्रांमध्ये घट, विशेषतः शहरी भागात या गोष्टींमुळे शालेय शिक्षण दुर्मिळ होईल आणि त्यामुळे अल्प उत्पन्न असलेल्या कुटुंबातील मुलांना तर प्राथमिक शिक्षण घेण्यातही अडथळे निर्माण होतील. इंटरनेटच्या कमी जोड्या (२०१९ मध्ये ३६ टक्के) आणि वापरकर्त्यांमधील सामाजिक दरी यांमुळेही शालेय शिक्षणाची दैनावस्था होईल.

कु. निकिता भागाजी मदन

एस.वाय.बी.एस्सी.

Lockdown चा परिणाम

॥ सर्वशक्तिं परमात्मने श्रीरामाय नमः ॥

अख्ख्या जगात थैमान माजविणारा कोरोना

१३५ कोटींच्या देशाला एका सूक्ष्म विषाणूच्या अजगरी विळख्याने क्षणात थांबवले. 'ती' मात्र अविरत चालतच राहिली. तिला थांबून जमणार नव्हते. घरात सर्वांना काय हवे - नको या धावपळीत ती असायची. अचानक लागलेल्या लॉकडाऊनमुळे ती आणखी होरपळून निघाली. सर्वांना एकत्रित गुण्यागोविंदाने घरातच रुळवणे तिला जमले खरे, पण आर्थिक चणचणीचे काय ? घरातील सामान संपणार ही भीती तिला होतीच.

लॉकडाऊनमुळे आर्थिक स्रोत आटलेले. त्यात पैशांसाठी नवरा घराबाहेर पडू नये असा तिचा प्रयत्न. त्यासाठी कधी माळावरच्या डब्यातून, कधी गादी खालून, कधी रॅकच्या पेपरखलील तर कधी बाथरूमच्या कोनाड्यातून रोज एक शंभरी ती काढायची अन् घरखर्च चालवायची. त्यावेळी तिने घरातील गृहमंत्री ते अर्थमंत्री अशा दुहेरी भूमिकेतून घरसंसद शाबूत ठेवली. कोरोनायोद्धा म्हणून कौतुकाचे दोन शब्द नसेल आले तिच्या वाट्याला, पण घरटे सुरक्षित राहिले याचा प्रचंड आनंद होता तिला.

काही दिवसांत जनजीवन सुरळीत सुरु झाले. पण कोरोनाने परत मागून वार केला अन् तिच्या आर्थिक जखमेची खपली पुन्हा वर आली. नवऱ्याने पुन्हा तिच्याकडे आश्वसानाने पाहिले. निघेल का एखादी शंभरी कुठून ? आर्थिक व्रताकडे ती उद्विग्न होऊन बघू लागली. कसे निभवायचे हे दुसरे लॉकडाऊन ?, कसे जपायचे यावेळी घरटे ? असे प्रश्न तिच्यासमोर उभे राहिले. अगदी तसेच २०२० सालातल्या लॉकडाऊनच्या आठवणी परत का जागवायच्या ? हा प्रश्नच अनेक प्रश्न उपस्थित होण्याला वाट मोकळी करून देऊ लागला.

आता पुन्हा लॉकडाऊन झाले तर स्थिती काय होईल ? कारण मागच्या वर्षी लॉकडाऊनमध्ये बसलेल्या आर्थिक माराचे व्रण अद्यापही तिच्या मनावर कायम आहे. देशाचे

आर्थिक नियोजन नीट झाले असते तर तिला एवढी झळ सोसावी लागली असती का ? हा खरा प्रश्न आहे. पण थोड्याथोडक्या गरजाही लॉकडाऊनसारख्या अशा आर्थिक आणीबाणीच्या काळात पूर्ण होऊ न शकणे ही लाजिरवाणी बाब आहे. आपल्या भारताचे कोरोनाकाळातल मदत पॅकेज पाकिस्तानसारख्या देशापेक्षाही कमी होते. कोरोनाने भारतासारख्या महाकाय लोकसंख्येच्या देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे सर्वाधिक पितळ उघडे पाडले हे खरे आहे. मनुष्यबळाचा विचार केला तर भारत किमान दुसऱ्या क्रमांकाची अर्थव्यवस्था असायला हवी होती, ज्याचा उपयोग आपण आपला आर्थिक विकासदर वाढवून घेण्यासाठी करित असतो. विकसित देशांत श्रमाला किंमत आहे. म्हणजेच श्रम करणारा कुठल्याही क्षेत्रात कार्यरत असला तरी त्याला त्याच्या घामाचे, हक्काचे दाम मिळायलाच पाहिजे, असा कायदाच काही देशात आहे. भारतात मात्र परिस्थिती अगदी उलट आहे. इथे श्रमाला कवडीचीही किंमत नसल्याचे दिसते. 'श्रमशक्ती' म्हणजे आर्थिक स्तर सुधारण्यात भारताला अपयश आले आहे.

भारतात बेरोजगारीचा प्रश्न आ वासून उभा आहे. २०१७-१८ या आर्थिक वर्षात देशातील तीन कोटी लोक बेरोजगार झाले. २०१८-१९ मध्ये त्यात अडीच कोटींची वाढ झाली. २०१९-२० मध्ये बेरोजगारीचा आकडा आधीपेक्षा साडेतीन कोटींनी अधिक वाढला. मागील वर्षी लॉकडाऊनमध्ये देशातील विविध क्षेत्रात काम करणारे ४० कोटीपेक्षा जास्त मजूर बेकार झाले. या बेकारीचा सर्वात जास्त फटका घर चालवणाऱ्या 'ती' ला बसला. इतर देशांमध्ये असे कधीच झाले नाही. काही काळ लॉकडाऊन असेलही, मात्र अशा प्रसंगी तेथील सरकारने जनतेला आर्थिक मदत केली आहे.

कोरोनाच्या काळात स्थलांतरीत श्रमिकांचा प्रश्नही प्रचंड गाजला. 'आहे रे' वर्गातले लोक लॉकडाऊनकडे सक्तीची सुट्टी म्हणून पाहात होते आणि मजा घेत होते. मात्र श्रमिकांची ससेहोलपट पाहवत नव्हती. सोबत लहान मूल घेऊन शेकडो किलोमीटर पायपीट करणारी आईची ससेहोलपट तर वेदनादायक होती. आत लॉकडाऊन पुन्हा नकोच. तो लावण्याबाबतचा विचार नको. शासनाने गरीब आणि मध्यमवर्गीयांच्या आर्थिक अडचणींचा विचार करणे गरजेचे आहे. 'ती' ची पुन्हा फरफट होणार नाही आणि मनावरचे आर्थिक व्रण भळभळणार नाही. याची काळजी घ्यायला हवी.

प्रत्येकाने काळजी घ्यायला हवी.

आपल्याला सांगितलेलच आहे की मास्कचा उपयोग करा तरीही आपण मास्क लावत नाही. यामध्ये आपली आपल्या परिवाराची आणि आपल्या संपूर्ण देशाची बरबादी आहे. हे तर आपण विसरतोय हे आपल्याला कुठतरी समजायला हवं ! गर्दीच्या ठिकाणी जाणं जेवढ शक्य असेल तेवढं आपण टाळायला हवं. आपण आपल्यासोबत दुसऱ्याच्या आरोग्याची पण काळजी घ्यायला हवी. तेव्हा कुठ आपण या महामारीपासून वाचू शकतो. अहो ! आपण बोलतो आपण हे करतो ते करतो. आपण आरोग्याची काळजी घेतो. पण खरचं प्रत्यक्षात आपण असं करतो का हो ? तुम्हीच विचार करा आणि विचारा तुमच्या मनाला !

मी बोलताना थोड कटू बोलते पण हे सत्य आहे. माझ्या बोलण्यातून असा कोणाला दुखवण्याचा काहीही हेतू नाही. पण जे सत्य आहे ते मी तुमच्या समोर मांडण्याचा प्रयत्न

करत आहे. लॉकडाऊन मुळे खूप सारे नुकसान पण झाले.

लॉकडाऊन मुळे सर्वात जास्त नुकसान शाळा, कॉलेज, कंपनी याचं खूप मोठ्या प्रमाणात नुकसान झालय. लॉकडाऊनमुळे आर्थिक स्थितीवरही खूप मोठा परिणाम झालेला दिसून येतो. आता तर लोकांनी लॉकडाऊन हा शब्द ऐकला तरी अंगावर शहाराच उभा राहतो. देवा ! आता तुझ्याकडं एकच मागण आहे रे या महामारीला नष्ट कर आणि या जगावरच हे संकट घालव रे ! यामुळे ज्या लोकांचा काही गुन्हा नाही. त्यांनाच खूप त्रास होतो या गोष्टींचा मी फक्त तेवढच बोलेल.

धन्यवाद !!

कु. पुजा रामचंद्र देशमाने

एफ.वाय.बी.कॉम.

माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी

“मुखपट्टी हीच आपली लस,
अंतर हीच प्रतिकारशक्ती खास
हात धुणे हेच औषध गुणकारी,
माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी”

आज सर्वत्र चर्चिला जाणारा व सतावणारा मुद्दा म्हणजे कोरोना. चीनमध्ये जन्माला आलेल्या या विषाणूने सर्व जगालाच वेठीस धरले आहे. जगात आज असा एकही देश नाही, जो कोरोनापासून वाचला आहे. भारतात तर दिवसागणिक लाखो, रुग्णांची वाढ होत आहे. अशा या कठीणप्रसंगी आपल्याला जर कोरोनापासून वाचायचे असेल तर वेळ येऊन ठेपली आहे, स्वतःची व कुटुंबाची जबाबदारी घेण्याची...!

“फोफावली सर्वत्र कोरोना महामारी,
कुटुंबाला जपूया, घेऊया आरोग्याची खबरदारी
माझे कुटुंब हीच माझी संपत्ती खरी,
माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी !”

कोरोना विषाणूचा प्रार्दुभाव रोखण्यासाठी त्यावर

नियंत्रण मिळविण्यासाठी, लोकांमध्ये जनजागृतीसाठी राज्यसरकारच्या वतीने १५ सप्टेंबरपासून ‘माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी’ ही खास मोहिम राबविण्यात आली आहे. नागरिकांनी आपापसात किमान २ मीटरचे सुरक्षित अंतर ठेवणे. मुखपट्टीचा (मास्कचा) कटाक्षाने नियमितपणे व योग्य वापर करणे. वारंवार हात स्वच्छ धुणे तसेच निर्जुतकीकरण द्राव्य (सॅनिटायझर) चा योग्यरित्या वापर करणे कटाक्षाने नियमितपणे व योग्य वापर करणे. वारंवार हात स्वच्छ धुणे तसेच निर्जुतकीकरण द्राव्य (सॅनिटायझर) चा योग्यरित्या वापर करणे ही या मोहिमेची अत्यंत महत्त्वाची त्रिसुत्री आहे.

“हात वेळोवेळी धुवूया,
सुरक्षित अंतर ठेऊया,
मास्कचा वापर करूया,
कोरोना हरवूया.”

‘माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी’ या मोहिमेत माझे, तुमचे, सर्वांचे योगदान महत्त्वाचे आहे. कोरोनापासून माझे व माझ्या कुटुंबाचे रक्षण करण्यासाठी मी मास्कचा नियमित व

योग्य वापर करणार. चेहऱ्याला तसेच मास्कला वारंवार हात लावणार नाही. सॅनिटायझरची लहान बाटली सोबत बाळगणार व गरजेनुसार उपयोग करणार. स्वच्छ हातरुमाल बाळगणार. कोणाशीही बोलत असताना 'फेस टू फेस' बोलण्याचे टाळणार. तसेच मास्कला वारंवार हात लावणार नाही. कमीतकमी २ मीटरचे अंतर ठेवणार गर्दीच्या ठिकाणी जाणार नाही. पौष्टिक व जीवनसत्त्वयुक्त आहार घेणार. पुरेशी झोप घेणार. अनावश्यक प्रवास टाळणार. घरातील स्वयंपाकगृह, फरशी, प्रसाधनगृह, इतर वापराच्या वस्तू यांची नियमितपणे योग्य अशा निर्जंतुकीकरण प्रवास टाळणार. घरातील स्वयंपाकगृह, फरशी, प्रसाधनगृह, इतर वापराच्या वस्तू यांची नियमितपणे योग्य अशा

निर्जंतुकीकरण द्रव्याने स्वच्छता करणार.

“राज्यसरकाने आणली मोहिम,
माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी,
जबाबदारीने वागूया आपण,
दूर करूया, कोरोना महामारी.”

Family is sea of love, Every one different in family but love is root of family it never end, Family is a masterpiece it's everything.

कु. सलोनी पांडुरंग शेळके

एस.वाय.बी.एस्सी.

शेतकरी जगाचा पोशिंदा

खरंतर ह्या कोरोनाच्या काळात सारा देशभर लॉकडाऊन सुरु असताना ह्या देशाची अर्थव्यवस्था बळकट करण्याचे हेतूने दोन दोन किलोमीटर लाईन लावून पूर्ण पोलीस संरक्षणात दारूची विक्री केली जाते. त्याचं ६५% शेतकरी असलेल्या देशात मात्र ह्याच कोरोनाच्या काळात पिकाला हमीभाव भेटला नाही म्हणून स्वतःच्या कष्टाने पिकवलेला. लेकरागत वाढवलेला शेतीमाल फेकून देण्याची वेळ शेतकऱ्यांवर येते. उभ्या जगाचा पोट भरणारा पोशिंदा उपाशी राहतो मात्र नटीच्या मेकअप पासुन ते माणसांच्या ब्रेकअपची खबर ठेवणाऱ्या पैसे खाऊ सोशल मीडियाला तेही दिसत नाही. एक शेतकऱ्याचा मुलगा म्हणतो आहे, मी दिवसातले चोवीस तास आणि वर्षातील ३६५ दिवस त्या काळ्या आईची भूमातेची सेवा करणाऱ्या शेतकऱ्याचा लेकर म्हणून 'शेतकरी उभ्या जगाचा पोशिंदा' ह्या विषयाला हात घालताना एक सांगू इच्छित आहे की,

‘एक फटका कुंचल्याचा बसलाच पाहिजे.

वळ माझ्या शेतकऱ्याचा दिसलाच पाहिजे !’

खऱ्या अर्थानं ज्याच्या जीवावर देशाची अर्थव्यवस्था बळकट होऊन उभी आहे, त्याच माझ्या शेतकऱ्याच्या घरात मात्र सदानकदा अंधार दाटून येतो. आलेली दिवाळी त्याच दिवाळ काढल्याशिवाय राहत नाही. कर्ज दिलेला सावकार शेतकऱ्याला विकत घेतल्याच आव आणतो. नेत्यांची भाषण शेतकऱ्यांना दिलेल्या पोकळ आश्वासनांनी गांजून जातात आणि लेकीचं लग्न करायला हातात पैसा उरला नाही. म्हणून सातबाऱ्याच्या कागदपत्रावर मालक असलेला शेतकरी मात्र गळ्याला फास लावून आत्महत्या करतो... अरे लॉकडाऊन मध्ये विकलेल्या दारूच्या बळावर नाही. घरात खायला तुकडे नसतानाही तो उभ्या जगाचं पोट भरतो त्याच माझ्या शेतकऱ्याच्या गेलेल्या बळीवर आमच्या देशाची अर्थव्यवस्था आजही ताठ उभी आहे...!! शेतकऱ्याचा लेकर म्हणून ह्या विचारांच्या मंचावर शेतकऱ्याला मांडताना, शाळेत असताना बालभारतीच्या पुस्तकात असलेल्या कवितेच्या ओळी ओठांवर येतात.

शेतामधी माझी खोप, तिला बोराटीची झाप,

तिथं राबतो खपतो, माझा शेतकरी बाप,

लेतो अंगावर चिंध्या, खातो मिरची भाकर,

काढी उसाची पाचट, जगा मिळया साखर,

काटा त्याच्याच का पायी, त्यानं काय केल पाप,

माझा बाप शेतकरी, उभ्या जगाचा पोशिंदा,
त्याच्या भाळी लिहिलेला, रातदिस कामधंदा...!

वर्षानुवर्षे लोटली तरी कवितेतल्या शेतकरी बापाची आणि वास्तावातल्या शेतकरी बापाची व्यथा सारखीच राहिली, मग मनाला प्रश्न टोचला जातो. कवितेतल्या शेतकरी बापाची व्यथा कधी बदलणार ? विवेचनेच्या कहाणीचा सार कधी बदलणार ? ज्याच्या जीवावर देश पोट भरतो. तो किमान सुखानं, समाधानानं कधी राहणार ? पंचवार्षिक योजनेपासून ते आर्थिक बजेटपर्यंत शेतकऱ्याला घोषित केला जाणारा पैसा प्रत्येक शेतकऱ्यापर्यंत कसा पोहचणार ? मध्यंतरी महाराष्ट्र सरकार मधल्या एका जबाबदार मंत्र्याने तुरीला भाव दिला तरी रडतात साले. हे विधान केलं होतं. स्वतःच पोट मारून काळ्या आईच्या गर्भात स्वतः च्या स्वप्नांची पेरणी करणारा आमचा बळीराजा त्यांना साला वाटतो, तेव्हा मात्र लेखणीचे टोक मोडून चाबकाचे फटकारे मारावे लागतात. जेव्हा पाचवी पंचवार्षिक योजना मांडली गेली. ह्या देशाची अर्थव्यवस्था ज्या शेतीवर अवलंबून आहे, त्या शेतीला पाचव्या पंचवार्षिक योजनेचा बारा टक्के इतका तुटपुंजा भाग देण्यात आला. आजही देशात शेतमाल रस्त्यावर आणि चप्पल बुटासारखे पायातले पायतानं एसी दुकानांमध्ये विकले जातात. ज्या दिवशी शेतमाल मॉलमध्ये विकला जाईल. त्या दिवशी खऱ्या अर्थानं ह्या देशातील पोशिंदा हायटेक झाला असं म्हणता येईल.

श्रीमंत छत्रपती शिवाजी महाराज ह्यांच्या काळातही दुष्काळ पडला होता. पण त्यांच्या स्वराज्यात एकाही

शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या नाही. याच महत्त्वाचं कारण महाराजांची शेतीविषयक धोरण होती, त्यांनी कोणत्याही शेतकऱ्याची हेळसांड होऊ दिली नाही. शिवछत्रपतींच्या धोरणांचा खऱ्या अर्थानं अवलंब करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. ज्यानं उभ्या जगाचं पोट भरलं त्याचा विचार प्रत्येकानं केला पाहिजे. शेतकऱ्याने आणि शेतकऱ्याच्या पोरानांनी हायटेक प्रणालीच्या उपयोग करून शेती करायला हवी. सरकारने घोषणांचा पाऊस पाडण्याऐवजी पिकाला हमीभाव मिळवून द्यायला हवा, देशात वायफाय झोन नाहीतर ॲग्रीकल्चर झोन तयार व्हायला हवेत. प्लेस्टोअर च्या ॲपमध्ये शेतीविषयक ॲपच्या अग्रभागी समावेश व्हायला हवा. ग्राहक ते शेतकरी असा डायरेक्ट संबंध तयार व्हायला हवा. असं झालं तर सुखानं समाधानानं जगताना एकही शेतकरी आत्महत्या करणार नाही, जाता जाता एक सांगतो.

सूर म्हणतो साथ दे,
दिवा म्हणतो वात दे,
दारिद्र्याच्या, दुष्काळात अन्यायाच्या
गर्तेत सापडलेल्या शेतकऱ्याला
बापा तुझ्या मदतीचा हात दे,
एवढाच आशीर्वाद ..
धन्यवाद !!

राजदेव सुर्यकांत हरिभाऊ
एस.वाय.बी.कॉम.

कोरोना व्हायरस - एक संकट की संधी ?

कोरोना व्हायरसने संपूर्ण जगामध्ये धुमाकूळ घातला आहे. हे आपण पाहतोच आहोत. लाखो लोक मृत्युमुखी पडत आहेत. काही देशांची अर्थव्यवस्था खिळखिळी करून टाकणारी ही प्रचंड मोठी महामारी भारतात मात्र कमी वेगाने पसरत आहे. आपल्या राज्याचे मुख्यमंत्री व त्यांचे सहकारी मंत्रीगण यांचे अविश्रांत परिश्रम, पंतप्रधानांची सकारात्मक धोरणे आणि त्यांचे संपूर्ण देशाला असलेले मार्गदर्शन यामुळे ही महामारी काही प्रमाणात नियंत्रणातही येत आहे, असे दिसते.

विकसित देशांची कोसळणारी अर्थव्यवस्था

आपल्यासारख्या विकसनशील देशाच्या अर्थव्यवस्थेवर आलेला अतिरिक्त भार आणि यांच्या बरोबरीने अविकसित देशांमध्ये हळूहळू शिरकाव करणारा कोरोना व्हायरस ही सध्याची परिस्थिती आहे. या परिस्थितीत संपूर्ण जगाचे लक्ष भारताकडे लागलेले आहे. असे होण्याची दोन कारणे आहेत. असे दिसते एक भारताने कोरोना विषाणूवर मात करण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांची नोंद जागतिक आरोग्य संघटनेने घेणे आणि दोन युरोपीय विकसनशील देशांनी भारताचे मार्गदर्शन घ्यावे अशा स्वरूपाची सुचना पुढे घेणे इत्यादी. संपूर्ण जगातील मानवजात नष्ट करण्याची युद्धसामग्री अमेरिकेकडे आहे परंतु

संपूर्ण अमेरिका जगवण्यासाठी त्यांच्या राष्ट्राध्यक्षांना भारताकडे औषधांची मागणी करावी लागते. यातूनच भारताचे जगातील महत्त्व स्पष्ट होते. आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीने व्यक्त केलेला आर्थिक नुकसानीचा प्राथमिक स्वरूपातील अंदाज ९ लाख कोटी डॉलर्स म्हणजेच जपान आणि जर्मनीच्या एकत्रित उत्पन्नाएवढा किंवा भारताच्या राष्ट्रीय उत्पादनारच्या ३ पट इतका आहे. या आर्थिक नुकसानीबरोबरच रोजगारीत होणारी घट व त्यामुळे दारिद्र्यात होणारी वाढ संयुक्त संघटनेच्या अहवालात नमुद केली असून केवळ भारतातच ४० कोटी लोक दारिद्र्यरेषेखाली ढकलले जातील असे नोंदविलेले आहे.

भारताचा विकासदर २ टक्क्यांपर्यंत पोहचला असला तरी भारतात जी - २० गटात वरच्या स्थानावर पोहचली आहे. अशी चिन्हे दिसत आहेत. कोरोनामुळे आंतरराष्ट्रीय व्यापारतील घट ३५ टक्क्यांच्या खाली गेली असून आपल्यादेशाची आयात ३० टक्क्यांपर्यंत खाली आली आहे. तर निर्यात ३२ टक्क्यांच्यावर पोहचली आहे. या सगळ्यामध्ये आशेचा एक किरण आपल्याला दिसत आहे तो म्हणजे बळीराजाच्या कृपेने अन्नधान्याच्या उत्पादनाच्या संदर्भात आपण सुरक्षित आहोत. माजी पंतप्रधान लालबहादूर शास्त्री यांनी दिलेल्या 'जय जवान, जय किसान' या घोषणेचे आता प्रत्यंतर येत आहे. सीमेवर जवान डोळ्यात तेल घालून मातृभुमीचे रक्षण करत आहेत आणि केवळ भारतातील जनतेसाठी नव्हे तर अखिल मानवजातीच्या उदरभरणाकरिता भारतीय शेतकरी या महामारीच्या काळात शेतात राबत आहे. आंतरराष्ट्रीय पातळीवर आपली परकीय गंगाजळी पावणेपाच हजार कोटी डॉलर्सची असून ती वर्ष भराच्या तेल आयातीसाठी पुरेशी आहे.

रिझर्व्ह बँकेने अर्थव्यवस्थेतील चार धोरणे स्पष्ट केली आहेत.

- १) पुरेशा प्रमाणात रोखता वाढविणे.
- २) बँकांसहित सर्व वित्त संस्थांना वित्त पुरवठ्यास प्रोत्साहित करणे.
- ३) राज्य सरकारांच्या बाबतीत वित्तीय ताण कमी करणे.
- ४) पुरेशा सहक्षमतेने कार्य करण्यासाठी बाजार व्यवस्थेला चालना देणे.

रिझर्व्ह बँकेचा भर पुनर्वित्तपुरवठ्यावर असून त्या अंतर्गत नाबाई, गृह वित्त बँक आणि सिडको यांना ३ लाख कोटींचा वित्तपुरवठा केला जाणार असून शेती आणि ग्रामीण

उद्योगांकरिता १५ हजार कोटी व गृह बांधणीकरिता १० हजार कोटींचा वित्त पुरवठा केला जाणार आहे. सुक्ष्म व लघु वित्तपुरवठा करणाऱ्या संस्थांना याचा लाभ मिळावा याची विशेष काळजी रिझर्व्ह बँकेनी घेतली आहे.

वित्तपुरवठ्याचे योग्य नियोजन करून विविध महाविद्यालये व विद्यापीठांतून शासकीय व अशासकीय संस्थांचे प्रतिनिधी जे या क्षेत्रात कार्यरत आहेत त्यांचे प्रशिक्षण होणे गरजेचे आहे. विद्यापीठांद्वारे महाविद्यालयांद्वारे विविध अभ्यासक्रम विद्यार्थ्यांना शिकवले जातात व पदवी, पदविका प्रदान केल्या जातात. यांच्याबरोबरीनेच अँड ऑन कोर्सेच्या माध्यमातून स्थानिक तालुका, जिल्हा परिसरानुरूप आवश्यक असलेल्या प्रशिक्षणाची जबाबदारी स्थानिक महाविद्यालयांकडे सोपविणे शक्य आहे. या उपक्रमांमुळे समाज व विद्यार्थी यांची सांगड घालून प्रतिक्रिया व्यवस्थापन, विक्री व्यवस्थापन, इत्यादीचे ज्ञान गावा. गावांतील तळागाळातील घटकांपर्यंत पोहचविता येऊ शकेल.

मुंबई विद्यापीठाच्या अजीवन अध्ययन आणि विस्तार विभागाशी संलग्नित ३१० महाविद्यालयांमध्ये ३४००० विस्तारकार्य विद्यार्थी आणि ९०० विस्तारकार्य शिक्षक मुंबई विद्यापीठाच्या भौगोलिक कार्यक्षेत्रातील सात जिल्ह्यांमध्ये (मुंबई, मुंबई उपनगर, ठाणे, पालघर, रायगड, रत्नागिरी आणि सिंधुदुर्ग) कार्यरत आहेत. विस्तार कार्य शिक्षक आणि विद्यार्थी मागील ३१ वर्षांपासून उद्योजकता विकास आणि कौशल्य यांच्याशी संबंधित कार्य पार पाडत आहेत. या कार्यातून शेकडो विद्यार्थ्यांनी स्वतःचे उद्योग उभे केले आहेत. हेच कार्य मोठ्या प्रमाणावर शहरी व ग्रामीण भागातील विद्यार्थ्यांनी जबाबदारीने पुढे नेल्यास आपल्याला या संकटावर सहज मात करता येईल. कोरोनामुळे मानवजातीवर प्रचंड मोठे संकट आले आहे, हे मान्यच आहे पण यावर मात करण्यासाठी सरकार करत असलेल्या अनेकस्तरीय प्रयत्नांना आपण सगळ्यांनी आपणावरील सर्व बंधने पाळून साथ देणे हे आपले प्रथम राष्ट्रीय कर्तव्ये ठसे. या वस्तुस्थितीचे भान ठेवणे आपणास आवश्यक आहे.

कु. राजदेव सुरेखा हरिभाऊ

एस.वाय.बी.कॉम.

कोविड - १९ मुळे शिक्षण व्यवस्थेवर झालेला परिणाम

कोरोना विषाणुची महामारी हे दुसऱ्या महायुध्दानंतरचे जगासमोरचे मोठे संकट आहे. मानव जातीच्या सर्वच बाजुवर या संकटाने प्रभाव टाकला आहे. या आजाराला प्रतीजैविके न सापडल्यामुळे रोग होऊ नये म्हणून प्रतिबंधक उपाय योजना एवढाच आता सर्वासमोर पर्याय आहे. म्हणून लॉकडाऊनचे धोरण अवलंबून हा रोग आटोक्यात आणण्याचा सर्व देशांत प्रयत्न चालू आहे.

या परिस्थितीवर निर्माण झालेल्या अनिचिततेमुळे जगभग भितीचे वातावरण पसरले आहे. जागतिक व देशाच्या अर्थव्यवस्था लॉकडाऊन मुळे मंदी बेरोजगाराच्या चक्रात अडकल्यामुळे डळमळीत होत आहे. ठप्प झालेल्या अर्थव्यवस्थेमुळे हातावर पोट असणाऱ्या कष्टकऱ्यांचे तांडे शहराकडून गावाकडे निघाले आहे. उपासमारीने मरायचे की कोरोनाने मरायचे या मध्ये कष्टकरी वर्ग अडकला आहे.

कोरोनामुळे शिक्षण क्षेत्रात अमुल्य असे बदल करावे लागले आहेत. शिक्षणात आलेल्या या व्यत्यामुळे मुलांना शिक्षण हक्कापासून वंचित रहावे लागत आहे. दुरशिक्षण माहिती तंत्रज्ञानामुळे शिक्षणाचा प्रसार शिक्षणाचा विस्तार, शिक्षणाचा दर्जा शिक्षणाची संधी वाढवण्यास भरपूर वाव आहे.

कोरोनामुळे भारतात २०२० मध्ये इंटरनेट वापरणाऱ्यांची संख्या ६८.४५ कोटी आहे. मोबाईल फोन वापरणाऱ्यांची संख्या ४८.८२ कोटी तर इंटरनेटसह स्मार्टफोन वापरणाऱ्यांची संख्या ४०७२ कोटी आहे. तर टी.व्ही. पाहणाऱ्यांची संख्या ७६ कोटी आहे. हा माहिती तंत्रज्ञानाचा विस्तार झालेला दिसत आहे. तरी त्यात प्रचंड विषमता आहे. भारतात ५२% जनता इंटरनेटचा वापर करते म्हणजे निम्मा भारत इंटरनेटच्या लाभापासून वंचित आहे.

ग्रामीण भागात ३६% जनता राहते ६४% जनता इंटरनेटचा वापर करते. त्यामुळे नॅशनल डिजीटल लायब्ररी स्वयम शोध गंगा इ. सरकारी प्रकल्पांचा फायदा मर्यादित होत आहे. या प्रकल्पाचा ऑनलाईन शिक्षणात कॉम्प्युटरची किंमत इंटरनेटचा खर्च विजेता पुरवठा इ. प्रमुख अडचणी आहेत. त्यामुळे ऑनलाईन शिक्षण ही चैन शहरातील सधन वर्गाला परवडते. अनेक अप्रगत देशातसुद्धा अशीच परिस्थिती आहे म्हणून त्या देशांनी टी.व्ही. मध्यमाचा वापर शाळा बंदच्या काळात जास्त करायला सुरुवात केली. भारतात मात्र अशा योजनेचीही सुरुवात केव्हाच झालेली आहे. भारतात यासाठी

चॅनेल आहे व घरी बसलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी या चॅनेलचा वापर करून घेता येईल याबद्दल शिक्षण खात्याकडून पावले उचलली गेली. त्यामुळे प्रामुख्याने अजून वर्गाच्या छोट्या घरांचा अभ्यास ऑनलाईन चालू आहे हाच अनुभव शालेय शिक्षणातही आहे जि.प.उच्च माध्यमिकवर्गाची मुले सर्व सोयींनी सुरुवात अशा पंचतारांकित शाळेत जात आहे. त्यांचे ही ऑनलाईन शिक्षण चालू झाले आहे. समस्या आहे ती बहुसंख्य कष्टकरी, गरीब वर्गातील मुलांची भटके विमुक्त, आदिवासी, ग्रामीण भागातील सरकारी किंवा ग्रामीण शाळेत जाणाऱ्या मुला-मुलींची भारतात उच्च शिक्षण व मेडिकल, इंजिनिअरिंग, कॉमर्स व मॅनेजमेंट यांच्या सारख्या व्यावसायिक अभ्यासक्रमात माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर मोठ्या प्रमाणावर झाला.

मुलांचे लक्ष एकाच गतीकडे गुंतवणे ही महाकठीण गोष्ट आहे. निदान शाळेत मात्र शिक्षक शाळेचे वातावरण या कारणामुळे तरी मुले काही प्रमाणात का होईना अभ्यासाकडे लक्ष देतात. घरात मात्र या सर्व वातावरणाचा अभाव असल्याने घरून शिक्षण (लर्न फ्रॉम होम) या संकल्पनेच काय होईल ती यशस्वी ठरेल का ? अशा शंका उपस्थित होतात.

आधुनिक विचारांच्या आणि सुशिक्षित पालकांच्या मते घरच्या घश्री शाळा हा पारंपारिक शाळांचा उत्तम पर्याय आहे. त्यातील अनेकांना आता या कोरोनाच्या संकटाच्या काळात योग्य हा पर्याय योग्य वर्गात नाही मात्र या घरातील शाळांचे अनेक फायदे असले तरी ते वास्तवात किती परिणामकारक ठरतात हे अद्याप स्पष्ट झालेलं नाही शाळांकडून येणाऱ्या माहितीत मोलाची भर घालून त्यांना परिपूर्ण करण्याचा पालकांच्या भुमिकडे दुर्लक्ष करून चालणार नाही.

या ऑनलाईन वर्गाची मागणी जसजशी वाढत जाईल तसतसा ऑनलाईन शिकवणीच्या व्यवसायात गुंतलेल्या कंपन्यांचे प्रस्थ वाढावे लागेल. एक असा टप्पा येईल की सुरुवातीला मोफत ऑनलाईन शिक्षण देणाऱ्या या कल्पना त्यांच्या सेवेसाठी चांगला दाम मोजून घेऊ लागतील. ऑनलाईन शिक्षण देणाऱ्या कंपन्यांच्या अक्काच्या सक्का शुल्कामुळे अनेक विद्यार्थ्यांच्या पालकांना हे ऑनलाईन शिक्षण परवडणार नाही. त्यामुळे शाळा स्तरावर तंत्रज्ञानावर आणि अवलंबित्व आणि वर्गातील सत्रांमध्ये घर विशेषत शहरी भागात या गरीबीमुळे शालेय शिक्षण दुर्मीळ होईल आणि त्यामुळे अल्प उत्पन्न असलेल्या कुटुंबातील मुलांना तर प्राथमिक शिक्षण

घेण्यातही अडथळे निर्माण होतील. इंटरनेटचा कमी जोडण्याचा आणि वापरकत्यामधील सामाजिक दरी यामुळे ही शालेय शिक्षणाची दैनावस्था होईल.

या साऱ्याव्यतिरिक्त इतरही घटक आहेत जे अल्प उत्पन्न आणि उच्च उत्पन्न कुटुंबातील मुलांमध्ये शिक्षणाची दरी अधिक रुदांतील अनेकदा असे होते की अल्प उत्पन्न कुटुंबातील मुलांची कौटुंबिक परिस्थिती घरांतील शाळांसाठी पोषक नसते समाजात ऑनलाईन शिक्षणासाठी संगणक आणि इंटरनेट जोडणारी या दोन मुलभूत गरजांची आवश्यकता असते. मात्र भारतात आज असे कार्यवाही कुटुंबे आहेत की ज्यांना इंटरनेट जोडणी परवडत नाही तसेच या कुटुंबातील मुलांना धड गृहपाठ करण्याइतपतही मोकळी जागा घरामध्ये उपलब्ध नसते. ह्या अशा भरपूर समस्या आहेत.

कोविड-१९ महामारीमुळे शिक्षण व्यवस्था पार कोलमडलेली आहे. खर तर ऑनलाईन शिक्षणामुळे मुलांचा भ्रमणध्वनीकडे चांगला कल वाढला आहे. मुले आई-वडिलांकडे भ्रमणध्वनी घेण्यासाठी आग्रह करतात. कोविड-१९ मुळे मुले भिकारी झालेली आहेत. मुलांना आता काही काम करू वाटत नाही. त्यामुळे मुलांना याचा धोका भविष्यात नक्की जाणवेल. शिक्षण हे ऑनलाईन घेतलेले किंवा वर्गात घेतले तरी त्याचा अभ्यास केला तरच मुलांना समजणार आहे. त्यामुळे काही भागात या शिक्षणाची मुलांना फार अडचण येत आहे. प्रत्येक

मुलांना वाटते की आपल्याकडे चांगला महागडा मोबाईल असायला पाहिजे व त्यात मर्यादित पॅक यामुळे मोबाईलकडे चांगला कल वाढलेला आहे.

ऑनलाईन शिक्षण प्रणाली ही तरी चांगली आहे. सध्या कोरोना आधिक वेगाने पसरत आहे. त्यामुळे सर्वात ऑनलाईन शिक्षणाशिवाय पर्याय उरला नाही त्यामुळे परिस्थिती सुध्दा आता ऑनलाईन होऊ लागल्या आहेत. कोरोनामुळे हे जग सर्व ऑनलाईन झालेले आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना मोबाईलची सवय लागली आहे.

कोरोनामुळे सर्व विद्यार्थी घरी बसून शिक्षण घेतात व सर्व विद्यार्थी घरी बसून ऑनलाईन पेपर देतात यामुळे सामान्य विद्यार्थ्यांना भरपूर पैसाखर्च करावा लागत आहे. मुले आणखी आई-वडिलांकडे चांगला महागडा स्मार्टफोन मागतात व हट्ट करतात. कोरोनामुळे हे जग सर्व घाबरलेले आहे. त्यामुळे सगळे शिक्षण ऑनलाईन झालेले आहे. त्यामुळे मुले दिवस रात्र मोबाईल सोडत नाही. मुले अधिक प्रमाणात आजारी झाली व त्यांना कायमचा कंटाळा यायला लागला आहे. ऑनलाईन शिक्षणामुळे मुलांना पुरेपुर लक्षात येत नाही व त्यामुळे त्यांची अभ्यास करण्याची वृत्ती पूर्णपणे नाहीशी झालेली आहे.

तुषार गंगाधर गायखे

एस.वाय.बी.एस्सी.

कोरोना संकट ही नत्या भविष्याची संधी ...

भारताने कोरोना विरोधातील लढाई जिंकल्यास, जगाला येत्या दशकात नवी दिशा देण्याचे सामर्थ्य भारतीय नेतृत्वाला प्राप्त होईल.

जगभरात सध्या कोरोनाचा कहर सुरु आहे. जगभरातील लाखो लोकांना कोरोनाचा संसर्ग झाला असून आतापर्यंत जवळपास जगात लाखो लोकांचा बळी या विषाणूने घेतला आहे. जेव्हा हा विषाणू प्रथम चीनमध्ये सापडला तेव्हा जगभरात राष्ट्रीय आणि आर्थिक संकुचितपणा शिगेला पोहचला होता. 'संपूर्ण जग एक खेडेगाव आहे'. या संकल्पनेला जणू काही सुरुंग लागला होता. आज या विषाणूने जग बंद करून

टाकले असताना, याच जागतिक अगतिकतेच्या मुद्द्याला आम्ही आमच्या 'द न्यू वर्ल्ड डिसऑर्डर अँड द इंडियन इम्पोरिटिव्ह' या पुस्तकात हात घातला आहे.

प्राध्यापक श्रीधर वेंकटपुरम यांनीही या पुस्तकाने अचूक वेळ साधल्याचे म्हटले आहे. या पुस्तकामध्ये आम्ही केवळ वर वर दिसणाऱ्या मुद्द्यांवर न बोलता, हे मुद्दे ज्या माध्यमातून जगापुढे आणले जातात. त्यांची अंमलबजावणी केली जाते आणि योग्य वेळी हे मुद्दे संपविलेही जातता त्या संपूर्ण व्यवस्थेवर भाष्य केले आहे. आम्ही या पुस्तकात नोंदविलेल्या अनेक जागतिक समस्यांपैकी दोन समस्या

सध्याच्या जागतिक महामारीच्या पेचप्रसंगांशी संबंधित आहेत. त्यातील एक म्हणजे आंतरराष्ट्रीय संस्थांची विश्वासाहता, जागतिक आरोग्य संघटनेने कोरोनाला जागतिक महामारी जाहीर करायला खूपच उशीर लावला. त्यातही त्यांनी चीनच्या अधिकृत दाव्याचा आधार घेतला. यातच खरी मेख आहे. आपल्या अनेक जागतिक संस्था आणि त्यांच्या प्रतिनिधी संस्थांची गोची झालेली आहे. या संस्थांमधील राजकारण, तिथे होत असणारे गैरव्यवहार, सुयोग्य प्रतिनिधित्वाचा वानवा, स्वतंत्र नेतृत्वाचा अभाव आणि उद्दिष्टांबद्दल अस्पष्टता यामुळे या संस्था अडचणीमध्ये असतात. दुसरी समस्या म्हणजे सध्या समस्त जगाला भेडसावणाऱ्या राष्ट्रवादाचा अतिरेक, सर्वच देशात 'फक्त माझा देश' ही भावना वाढीस लागली असून, त्यातून अनेक प्रश्न जन्माला येणार आहेत.

सध्याच्या स्थितीत संपूर्ण जगातील वृत्तपत्रांचे ठळक मथळे या दोन्हीही समस्यांच्या विविध दाखल्यांनी झळकत आहेत. तरीही 'अमेरिका प्रथम' असा नारा देत सत्तेवर आलेल्या ट्रम्प प्रशासनाने आपले खरे दात दाखवलेच. कोरोनावर गुणकारी लस फक्त अमेरिकी लोकांनाच मिळावी. यासाठी ट्रम्प प्रशासनाने जर्मनीला गळ घातली. चीनकडून औषधनिर्माणाची उत्पादने आयात करण्याचा मनसुबा त्यांनी रद्द केला तसेच जी-७ परिषदेत कोरोनाला 'बुहान विषाणू' असे हेतूपुरस्सररित्या संबोधत आंतरराष्ट्रीय समुदायात फूट पाडण्याचा प्रयत्न केला. कोरोनाशी सामना करण्याच्या जागतिक प्रयत्नांत खोडा घालण्याचा हा प्रयत्न ट्रम्प प्रशासनाकडून झाला. संयुक्त राष्ट्रांच्या आम सभेतही अमेरिकेचे हे असे खोडसाळ प्रयत्न सुरुच आहेत.

दरम्यान, कोरोनाचा प्रादुर्भाव जगभर पसरविणाऱ्या चीनने सुरुवातीला कोरोना विषाणूसंदर्भात मूग गिळणेंच पसंत केले. चीनमध्ये जेव्हा कोरोनाने आपले हातपाय पसरायला सुरुवात केली होती. तेव्हा अत्यंत थंडपणाने चीन सरकारने या आपत्तीला प्रतिसाद दिला. तसेच आपल्याकडे असा काही विषाणू झपाट्याने पसरतो आहे. ही माहितीही अमेरिकी अध्यक्षपदाच्या निवडणूकीत हस्तक्षेप करण्याचा प्रयत्न करून रशियानेही आपले रंग दाखवले. यातून आम्हा एक गोष्ट स्पष्ट

समजली की, आमच्या परस्परावलंबित्वाच्या गुंतागुंतीसाठी आणि त्याच्या अवाढव्य विस्ताराला समजून घेणारी नवी जागतिक शासनपध्दती गरजेची आहे.

भारतात नोंदणी नसलेल्या मजूरांची, कामगारांची संख्या मोठ्या प्रमाणात आहे. याच गरीब वर्गाला कोरोनाची सर्वाधिक झळ सोसावी लागत आहे. आता अशी आशा आहे की या संकटाच्या काळातही या कैक वर्षे जुनाट असलेल्या सामाजिक - आर्थिक असामनता नष्ट करण्याची संधी भारत सरकार आणि जनतेला कळेल. या संकटाला तोंड देऊन भारत जागतिक विकसित अर्थव्यवस्था म्हणून उद्याला येऊ शकतो. कारण आशिया आणि आफ्रिकेतील लक्षावधी लोकांना सुशासनाचा रस्ता दाखवण्याची क्षमता भारतात आहे.

कोरोनाचे सावट भारतासह आशियावर येताच भारताने तातडीने सार्क देशांशी संपर्क साधत या संकटसमयी एकत्र येऊन काम करण्याचे आवाहन केले. त्याचवेळी जी - २० देशांहीही भारताने साद घातली यातुन आदर्शवादी आणि राजकिय वैविध्यतेला दिशा देण्यात भारत वाकबगार असल्याचे सिध्द झाले. याच सामर्थ्याची देशांतर्गत धोरणातही गरज आहे.

कोरोनाचे संकट भविष्यातील संहारकतेचा अंदाज देणारे आहे तसेच राष्ट्रवादाचा अतिरेक करणाऱ्या राष्ट्रांसाठी ही वाजलेली धोक्याची घंटाही आहे. देशांच्या सार्वभौमत्वाचा गजर हा त्यांच्या जागतिक जबाबदाऱ्यांना सोडून असता कामा नये. याकडे या साथीने लक्ष वेधले आहे. जेव्हा हे जागतिक संकट संपेल, तेव्हा त्यातून जगाने धडा घेत आंतरराष्ट्रीय यंत्रणा आणि संस्था यांचे मजबूतीकरणाला महत्व द्यावे. या संस्थांच्या माध्यमातून पुढील भविष्यात असे संकट पुन्हा जगावर येणार नाही, याची खात्री त्यांनी जगाला द्यावी लागेल. काही देशांना पुन्हा आपल्या आत्मकोषात जाण्याचा स्वार्थ वाटेल पण भारताने अशा आत्मकेंद्री शक्तींना आळा घालायला हवा. जगाला नव्या दशकात दिशा देण्याचे काम भारताकडून झाले तर, भारतीय नेतृत्व जगात झळाळून निघेल यात शंका नाही. चीनने जगापासुन ही बातमी लपवून ठेवली त्यामुळे आंतरराष्ट्रीय समुदाय या आजारापासुन अनभिज्ञ राहिला. आता चीन जगाला आपण कोरोनामुक्त करू, अस आव आणत इटलीला वैद्यकीय

मदतीचा हात देत आहे.

ज्या ज्या देशांना चीन मदत करू इच्छितो ते ते देश नजीकच्या भविष्यात चीनचे मिंधे होतील. जेव्हा चीन विरोधात कोरोनावरून रणकंदन माजविण्याची वेळ येईल तेव्हा हे सर्व देश चीनविरोधात एक शब्दही बोलणार नाहीत. युरोपला सर्वात जास्त कोरोनाचा फटका बसला आहे. सर्वांथाने प्रगत असलेल्या युरोपीय देशांच्या समुदायातील सदस्यांना या परिस्थितीतून सावरायला परस्परांना मदत करण्याएवढाही वेळ मिळत नाही आहे.

कोरोनासंकट ही खरंतर एक इष्टापत्ती समजली जायला हवी. ज्यातून आपल्या जागतिक समुदायाची परस्परावलंबित्वाची गरज, एखाद्या समस्येला धीराने तोंड

देण्यासाठी लागणारे सामर्थ्य वाढीस लागले पाहिजे.

जागतिक शासनपध्दती परिणामकारकरित्या काम करत असती तर, कोरोना विषाणू या भूतलावर अवतरल्यानंतर लगेचच त्याचा जगाला असलेला धोका समजला असता. साऱ्या जगाला या धोक्याचा इशारा केव्हाच दिला गेला असता. तसेच कोरोनाच्या प्रादुर्भावापासून वाचण्यासाठी किंवा त्याचा संसर्ग रोखण्यासाठी उत्तमोत्तम योजना जगाने आखल्या असत्या. परंतु यातले काहीही होऊ शकले नाही यातच आपल्या नव्या जागतिक समस्येचे मूळ दडले आहे.

कु. निकिता शिवाजी वाळुंज

एस.वाय.बी.एस्सी.

कोरोनाचे परिणाम

कोरोनानंतर माणसाच्या आयुष्याची दिशा जशी बदलणार आहे, तसाच भाषा व्यवहारही बदलणार आहे. या बदलाची तयारी ज्या भाषा करतील त्याच भविष्यात टिकणार आहेत.

भाषेसारख्या गोष्टीचा आणि ते देखील मराठीसारख्या स्थानिक भाषेचा कोरोनाशी काय संबंध ? असा प्रश्न लेखाचे शीर्षक वाचल्यावर कोणाच्या मनात येऊ शकतो. त्यासाठी लेखाच्या सुरुवातीलाच याचे स्पष्टीकरण देणे आवश्यक आहे. कोरोना नंतरचे जग वेगळे असणार आहे हे आता हळूहळू स्पष्ट होऊ लागले आहे. जगभरातील कंपन्या आणि राष्ट्रीय – आंतरराष्ट्रीय संस्थांनी या नव्या जगाचा अंदाज बांधण्यास सुरुवात केली आहे. माणसामाणसातील, नात्यांपासून देशादेशांमध्ये असणाऱ्या आंतरराष्ट्रीय संबंधापर्यंत अनेक

समीकरणे कोरोनानंतरच्या जगात हळूहळू बदलत जातील असे संकेत मिळू लागले.

हे अधिक स्पष्ट व्हावे यासाठी आपण एका सोप्यात सोपे उदाहरण होऊ 'वर्क फ्रॉम होम' हा कोरोनामुळे दिसलेला प्रमुख दृश्य बदल आहे. आजवर कधीही केले गेले नाही, अशी घरून काम करण्याची वेळ आज लोकांवर आलेली आहे पण हा बदल तात्पुरता नसून, आता हीच कार्यपध्दती कायमची करता येईल का, याचा जागतिक पातळीवर विचार होतो आहे. कर्मचारी घरी बसून कसे काम करतील या दिशेने कामही सुरु केले अनेक शाळा-महाविद्यालयांनी 'लर्न फ्रॉम होम' सारख्या घोषणा करत शिक्षणही ऑनलाईन करायला सुरुवात केली.

याचाच अर्थ माणसे अधिकाधिक वेळ घरी राहणार आहेत. घरी असलेली माणसे घरातील लोकांशी प्रत्यक्ष आणि इलेक्ट्रॉनिक माध्यमातून जगाशी अप्रत्यक्षरित्या संवाद साधणार आहेत. त्यांच्या या घरातील आणि जागतिक संवादाशी भाषा कदाचित वेगवेगळ्या असू शकतील. 'मातृभाषा या स्वयंपाकघरातून बोलण्याच्या भाषा उरतील' असे भाष्य जेष्ठ कानडी लेखक शिवराम कारंथ म्हणत असत. पण त्यांचे हे

भाष्य अशा संदर्भात प्रत्यक्षावर येईल याची कदाचित त्यांनाही कल्पना करता आली नसेल. त्यामुळे माणसाच्या आयुष्याची दिशा जशी बदलणार आहे, तसाच हा भाषाव्यवहारही बदलणार आहे याची तयारी सर्वांना करावी लागेल. “समजा, जर भविष्यातील शाळांमधील वर्गांमध्ये शिकविले जाणारे शिक्षण हे ऑनलाईन पध्दतीने होऊ लागले. त्यास विविध प्रकारचे ऑनलाईन साहित्य निर्माण करावे लागेल. फक्त पाठ्यपुस्तके पीडीएफ करून हे काम होणार नाही. त्यासाठी डिजिटल माध्यमांसाठी मातृभाषेतील मजकूर तयार करावा लागेल. तो मजकूर फक्त शब्द स्वरूपात नसेल, तर तो मल्टिमिडिया, गेम्स या स्वरूपात असेल. म्हणूनच मराठी सारख्या भाषांनी या नव्या माध्यमांपासून लांब न पळता, या माध्यमाच्या गरजा समजून त्या दिशेने काम करायला हवे”

कोरोनाच्या काळात काय बदलते आहे ?

कोरोनासारख्या साथी याआधीही या जगाने पाहिल्या आहेत. पण कोरोनाची साथ वेगळी आणि अधिक विश्वव्यापी ठरली याची दोन कारणे आहेत. एक म्हणजे दळणवळणाचा वेग (Speed of Mobility) आणि माहितीच्या प्रसारणाचा वेग (Speed of Information) हे दोन वेग आजवरच्या मानवी इतिहासातील सर्वोच्च पातळीवर आहेत.

पहिल्यांदा आपण दळणवळणाविषयी माहिती समजून घेऊया :

आज आपण एका ठिकाणाहून दुसऱ्या ठिकाणी जाण्यासाठी दहा वर्षांपूर्वी जेवढा वेळ लागत होता, त्यापेक्षा कमी वेळात आपण त्या ठिकाणी पोहचू शकतो. त्यामुळेच चीनवरून जगभर हा रोग पसरायला काही महिन्यांचाच काळ लागला. जगाला टाळे लावून बंद करावे लागले. आजवरच्या ज्ञात इतिहासातील ही पहिलीच वेळ आहे. जर दळणवळणाचा हा वेग नसता तर हा रोग एवढा पसरलाच नसता. म्हणूनच हा रोग रोखण्यासाठी पहिल्यांदा दळणवळण बंद करण्यात आले. माणसांनी एका विशिष्ट भागाच्या बाहेर पडू नये म्हणून अख्खा जगात माणसांना एका ठराविक जागेत स्थानबद्ध केले.

आता हे भौतिक दळणवळण थंडावले, पण डिजिटल

दळणवळण म्हणजे माहितीचा वेग प्रचंड वाढला, कोरोनाचा प्रसार होण्यापुर्वीही तो वाढलेलाच होता. पण कोरोनाकाळात तो त्याच्या शिखरावर पोहचला आहे. माहितीच्या वेगासाठी ‘डेटा’ हे सुत्र मानवी व्यवहाराचा आधार ठरणार आहे. जर ‘डेटा’ हे नवे चलन असणार आहे. तर ते सामान्यांच्या भाषेत जेव्हा प्रकट होईल तेव्हा ते फक्त इंग्रजी काम करणाऱ्या गुगल, मायक्रोसॉफ्टसारख्या अनेक कंपन्या आज ‘लोकलायझेशन’ वर मोठी गुंतवणूक करत आहेत.

भाषेच्या प्रयोगशाळा (लॅंग्वेज लॅब) उभारायला हव्यात :

आज सर्वत्र विडीओचा जमाना आहे. पण भारतीय भाषांमध्ये सबटायटल, डबिंगसारख्या गोष्टी करायच्या म्हटल्या तरी आधारभूत संस्था किंवा साधने नाहीत. लोकलायझेशन खऱ्या अर्थाने लोकांपर्यंत पोहचेल. आज सारे जग नव्या डिजिटलयाझेशनच्या दिशेने जात आहे. आपण यात मागे पडू नये डिजिटल पेमेंट, ऑनलाईन बँकिंगसारख्या अर्थव्यवहारातही किमान भारतीय भाषांचे स्थान दृढ करणे आवश्यक आहे.

काय करता येईल ?

खरं तर हा विषय कितीही सविस्तर लिहिला तरी पुर्ण होणार नाही. मोजक्या शब्दात सांगायचे झाले तर, कोरोनानंतरच्या काळात माणसाचे जगणे वेगळे असणार आहे. तसेच त्याचा व्यवहार बदलणार आहे. तसेच त्याचा भाषाव्यवहार बदलणार आहे. खरं तर यातील अनेक गोष्टी कोरोनापुर्वीच्या काळातही आवश्यक होत्या. पण याकडे आजवर दुर्लक्ष झाले पण आता तातडीने विचार व्हायला हवा. कोरोनानंतरच्या काळात माहितीचा वेग आणखीच वाढणार आहे आणि लोकांची जीवनशैलीही बदलणार आहे. त्या दिशेने आत्ताच विचार आणि कृती व्हायला हवी किमान मराठी भाषेचा टिळा लावून सत्तेत बसलेल्या सरकारने तरी मराठीच्या या तातडीच्या मागण्या लवकरात लवकर पुर्ण कराव्या.

कु. सिध्दी भिकाजी धुमाळ

एस.वाय.बी.कॉम.

कोरोनानंतरचे जग

सध्या जगभर कोरोना अर्थातच कोविड-१९ या विषाणूने थैमान घातले असून. त्यात लाखो लोकांचा मृत्यू झालेला आहे. चीन या देशातील 'वूहान' शहरात सुरु झालेला हा विषाणू टप्प्याटप्प्याने अमेरिका, इटली, भारत आणि जगातील जवळपास २१८ देशांमध्ये फैलावला असून त्याचा परिणाम मानवी जीवनावर खूप मोठ्या प्रमाणात झालेला आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाने 'कोरोना' या आजाराला 'महामारी' म्हणून जाहीर केले असून त्यासंदर्भात नागरिकांनी घ्यावयाची काळजी आणि सुचना सर्वत्र जाहीर केल्या आहेत. त्यामुळे हा रोग आटोक्यात येण्यास खूप मोठी मदत झालेली आहे. जगाच्या अर्थव्यवस्थेचा विचार केला तर या रोगामुळे जगातील जवळपास सर्वच देश लॉकडाऊन असल्याने मोठा आर्थिक फटका देशांना, उद्योगपतींना आणि अर्थव्यवस्थेला बसलेला आहे. त्यामुळे मानवी जीवनाबरोबरच अर्थव्यवस्थेलाही मोठ्या प्रमाणात धोका निर्माण झालेला आहे. त्यामुळे आर्थिक अडचणीत वाढ होऊ शकते. जगभरात स्वाइनफ्लू, बर्डफ्लू, प्लेग, पटकी यांसारखे अनेक रोग मोठ्या प्रमाणात जगभर फैलावल्याची उदाहरणे आहेत. परंतु कोरोना या विषाणूने लाखोंचा बळी घेतल्याचे आपल्या लक्षात येईल.

भारतासारख्या विकसनशील देशाने जवळपास महिनाभर लॉकडाऊन केल्याने बऱ्याच प्रमाणात हा रोग आटोक्यात येण्यास मदत झाली आहे. आर्थिकमंदी ही युद्ध, रोगांचा संसर्ग इत्यादीमुळे येत असते. इ.स. १९२२ साली जगात सर्वात मोठी महामंदी आली होती त्यापाठीमागचे कारण हे १९१४ ते १९१८ या काळात पहिले जागतिक महायुद्ध झाले या युद्धात लाखोंना आपले प्राण गमवावे लागले. या जागतिक महायुद्धात अनेक राष्ट्रे दुबळी झाली. आर्थिक, मानवी हानी झाल्याने 'जागतिक महामंदी' आली होती. दुसऱ्या महायुद्धानंतरही मोठा आर्थिक फटका विविध देशांना बसला होता, पण त्यातून जग लवकर सावरले होते. १९६२ भारत - चीन युद्ध. १९६५ भारत - पाकिस्तान युद्ध, १९७१

बांगलादेश स्वातंत्र्ययुद्ध यामुळे आर्थिक मंदी सदृश्य परिस्थिती निर्माण झाली होती. त्यामुळे भारतात 'हरितक्रांती' चा प्रयोग डॉ.एस.स्वामीनाथन यांनी केला त्यानंतरच्या काळात इ.स. १९९१ साली भारताने जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण यांचा स्वीकार केला. कारण भारताकडे खूप कमी दिवस पुरेल एवढा अन्नधान्याचा व पैसा शिल्लक होता. २००८ साली अमेरिकेत महामंदी आली होती. परंतु त्यातून लवकर सावरली. अशाप्रकारे दुष्काळ रोग यांसारख्या कारणांमुळे मंदी आल्याचे लक्षात येईल. कोरोनामुळे प्रत्येकाला आपल्या घरातच बसावे लागत आहे. त्यामुळे हाताला उद्योग नाही. कंपन्या बंद, शहरे सुनसान, शहरी भागातून ग्रामीण भागात होणारे स्थलांतर, हॉटेल, मॉल, शाळा महाविद्यालय, सरकारी तसेच खाजगी बससेवा ठप्प असल्याने कोरोनानंतर भविष्याचा वेध खालील मुद्द्यांच्या आधारे घेत आहे.

- १) आर्थिक मंदी
- २) कृषी आधारित उत्पन्नावर होणारा परिणाम
- ३) बेरोजगारी
- ४) लोकांची मानसिकता
- ५) जनजीवन सुरळीत होण्यासाठी लागणारा कालावधी
- ६) शाळा महाविद्यालये, स्पर्धा परिक्षांच्या वेळापत्रकात झालेला बदल

१) आर्थिक मंदी - प्रत्येक देशाची अर्थव्यवस्था त्या देशाचे जगातील स्थान निश्चित करत असते. विकसित देश, विकसनशील, अविकसित अशा तीन टप्प्यांमध्ये जगातील देश विभागले गेले आहेत. कोरोनामुळे प्रत्येक देशाची अर्थव्यवस्था ही डळमळीत झालेली आहे. कारखाने, उद्योगधंदे, हॉटेल बंद असल्याने मोठा आर्थिक फटका देशाच्या अर्थव्यवस्थेला बसू शकतो. संयुक्त राष्ट्रसंघाने जरी मोठी आर्थिक मदत जाहीर केलेली असली तरी त्याचा जास्तीत जास्त खर्च हा रोग निर्मूलनावर केला जात आहे. पण अर्थव्यवस्थेचा कणा असणारी सर्वच कारखाने, उद्योगधंदे बंद असल्याने भविष्यात मोठा आर्थिक फटका बसल्याने महामंदी येण्याची शक्यता नाकारता येणार नाही. आर्थिक मंदीचा फटका सर्वसामान्य माणसांबरोबरच उद्योगपती आणि शासनाच्या आर्थिक तिजोरीवर पडू शकतो.

२) कृषी आधारित उत्पन्नावर होणारा परिणाम - भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषी उत्पन्नावर मोठ्या प्रमाणात आधारलेली

असून कोरोनामुळे भारताबरोबरच अनेक देश पूर्णपणे बंद असल्याने शेतीमालाच्या विक्रीवर मोठा परिणाम झालेला आहे. शेतीतून पिकणारे उत्पन्न ग्राहकांपर्यंत पोहोचविण्याची जी यंत्रणा असते ती कोरोनाच्या काळात मोठ्या प्रमाणात खिळखिळी झालेली आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांना आपला शेतीमाल कमी किंमतीत विकावा लागत आहे किंवा रस्त्यावर फेकून द्यावा लागत आहे. सरकारने जीवनावश्यक वस्तू पुरविण्यासाठी परवानगी दिली असली तरी त्याला खूप मोठ्या प्रमाणात मर्यादा पडत आहे. दुग्ध व्यवसाय, कुक्कुटपालन, शेळीपालन यांसारख्या शेतीपूरक उद्योगधंद्यांना फटका बसल्याचे आपल्या ध्यानात येईल. पुढच्या काळात शेतकरी संकटात येऊ शकतो याचा परिणाम पुढच्या काळात कृषी उत्पन्नावर होणारा धोका नाकारता येत नाही.

३) बेरोजगारी - छोटे - मोठे उद्योगधंदे कोरोनाच्या प्रादुर्भावाने बंद असल्याने मोठा आर्थिक फअका कंपन्यांना, उद्योगधंद्यांना सहन करावा लागणार आहे. त्यामुळे खाजगी कंपन्या कामगार कपात करू शकतात. त्याचा दृश्य परिणाम बेरोजगारीवर होऊ शकतो. उद्योगधंद्यांना आर्थिक तोटा भरून काढायचा असेल तर कमीत-कमी मजुरांत जास्तीत-जास्त काम करून घेणे महत्त्वाचे ठरणार आहे. त्यामुळे कामगारांचे शोषण मोठ्या प्रमाणात होऊ शकते. दुसऱ्या बाजूला बेरोजगारांची संख्या वाढू शकते.

४) लोकांची मानसिकता - कोरोनाचा प्रादुर्भाव मोठ्या प्रमाणात झाल्याने लॉकडाऊन करावे लागले त्यामुळे लोकांना घरातच आपले जीवन कंठावे लागत आहे जवळपास एक महिना लोक घराच्या बाहेर न पडल्यामुळे लोक त्रासलेली आहेत कोरोनानंतर लोक घुसमटलेल्या अवस्थेतून जेव्हा बाहेर पडतील तेव्हा लोकांची वस्तू खरेदी करण्यासाठी झुंबड उडू शकते. त्याचबरोबर ग्रामीण भागाकडून शहरी भागात जाणाऱ्या लोकांचे प्रमाण खूप मोठ्या प्रमाणात होत असल्याने गर्दी होऊ शकते पुन्हा कोरोनाचे रुग्ण आढळू शकतात.

५) जनजीवन सुरळीत होण्यासाठी लागणारा कालावधी - कोरोनामुळे लोकांमध्ये घबराटीचे वातावरण निर्माण झाले असून पुन्हा लोक एकत्र येण्यास कचरू शकतात. एकमेकांबद्दलचा असणारा कोरोनाबद्दलचा संशय वाढू शकतो आणि त्यामुळे लोक एकमेकांकडे संशयी नजरने बघू शकतात. त्यातून वैमनस्य

निर्माण होऊ शकतं. त्यामुळे कोरोनानंतर पुन्हा जनजीवन सुरळीत निर्माण होण्यासाठी किमान तीन ते सहा महिन्यांचा कालावधी लागू शकतो. जत्रा-यात्रा विविध धार्मिक कार्यक्रम यामध्ये लोक एकत्र येण्यास घाबरू शकतात.

६) स्पर्धा परिक्षा शाळा महाविद्यालयांचे बदलेले वेळापत्रक

- कोरोनामुळे सर्वत्र लॉकडाऊन केल्यामुळे सुरुवातीला शाळा-महाविद्यालयांना ३१ मार्चपर्यंत सुट्टी जाहीर करण्यात आली. परंतु केंद्र सरकारने २१ दिवसांचे लॉकडाऊन जाहीर केल्याने विद्यार्थ्यांच्या परिक्षा पुढे ढकलण्यात आल्या. आजही कोरोनाचा प्रादुर्भाव असल्याने परिक्षा १५ मे नंतर घेण्यात येणार असल्याचे सरकारने जाहीर केले आहे. त्यामुळे शैक्षणिक अभ्यासक्रम अपूर्ण राहिला आहेच त्याचबरोबर आठवीपर्यंत पास करून देण्याचे सरकारने जाहीर केले आहे. परंतु तिथुन पुढच्या वर्गाच्या परिक्षा होणार आहे. शैक्षणिक वर्ष पुढे ढकलण्याची शक्यता नाकारता येत नाही. त्यामुळे प्रवेशप्रक्रिया उशिरा होऊन शैक्षणिक वर्षातील कामकाज बिघडू शकत. त्याचबरोबर शिक्षक आणि विद्यार्थ्यांवर अभ्यासक्रमाचा प्रचंड तणाव येऊ शकतो.

अशाप्रकारे कोरोनानंतरची परिस्थिती वर्तमानकाळात अंदाज घेऊन भविष्यात अशी असू शकते परंतु हे वातावरण निवळण्यासाठी शासनव्यवस्थेबरोबरच नागरिकांनी कोरोनाची दाहकता समजून घेऊन प्रशासनाला सहकार्य केले पाहिजे. संकटाच्यावेळी एकमेकांच्या हाताला हात देऊन सहकार्य करणे गरजेचे आहे. भारतीय वस्तू विकत घेऊन उद्योगधंद्यांना सहकार्य केलं पाहिजे त्यामुळे अर्थव्यवस्थाही धोक्यात येणार नाही आणि भारताचा उज्वल इतिहास ही सुवर्ण अक्षरांनी लिहिला जाईल. यात तिळमात्र शंका नाही.

शेवटी एकच

“युगायुगाची झोप संपली,
झालो आम्ही जागे,
पडे पाऊल पुढे,
नको पाहणे मागे”

अशा प्रकारे कोरोनानंतर एकमेकांना सहकार्य करून सहजीवन जगूयात.

कु. नवले स्वप्नाली विष्णू

टी.वाय.बी.कॉम.

कोविड - १९ भविष्यातील आव्हाने

काळ बदलतो, तसे सर्वच क्षेत्रांत नवे प्रवाह अनुभवायला मिळतात. शिक्षण क्षेत्रातल्या नवीन प्रवाहांचा वेध घेणारं मासिक सदर ...

शिक्षणप्रणाली आखताना विद्यार्थी हा चांगला नागरिक, विज्ञाननिष्ठ आणि अखंड ज्ञानलालसा असलेला असावा अशी उद्दिष्टे डोळ्यांसमोर ठेवली जातात. ही उद्दिष्टे जरी समान राहत असतील तरी कालानुरूप शिक्षणप्रणालीमध्ये नवे प्रवाह येतात. शिक्षणप्रणाली मध्ये विषयांची संख्या, आशयाची मांडणी, अध्यापन पध्दती अध्ययन तंत्र यामध्ये कालपरत्वे कोणते बदल झाले आहेत आणि भविष्यात कोणते प्रवाह येण्याची शक्यता आहे, याचा आढावा घेणं संयुक्तिक ठरेल.

ई-लर्निंग -

येऊ घातलेल्या नवीन प्रवाहात प्रामुख्याने माहिती तंत्रज्ञानाचा प्रभाव विशेषत्वाने जाणवू लागला आहे. एज्युसॅट उपग्रहाद्वारे आणि व्हिडीओ कॉन्फरन्सिंगद्वारा शिक्षण देण्याची यंत्रणा भारतासारख्या देशांमध्ये मोठ्या भूभागावर पसरलेल्या आणि प्रमाणात असलेल्या लोकसंख्येला शिक्षण देण्यासाठी उपयुक्त ठरणार आहे. पण अशा प्रकारच्या अध्यापन पध्दतीमुळे किंवा पध्दतीमध्ये खेडोपाडी विजेची उपलब्धता आणि विजेचा देशभर अखंडित प्रवाह या दोन आव्हानांना आपल्याला सामारे जावे लागणार आहे.

क्रॉस कल्चरम -

सध्याच्या शिक्षणप्रणालीमध्ये जे विषय हाताळावे लागतात त्यापेक्षा कितीतरी जास्त विषय भविष्यात हाताळावे लागतील. यासाठी अध्यापन पध्दतीमध्ये क्रॉस कल्चरम आणावे लागेल. उदाहरणार्थ, वैद्यकशास्त्रातील विद्यार्थ्यांना संगणकशास्त्रामध्ये पारंगत व्हावे लागेल, बायोटेक्नॉलॉजीमध्ये व्यवस्थापनशास्त्र शिकावं लागेल, त्याचप्रमाणे संशोधन करताना एकस्व अधिकाराचे न्यायशास्त्र शिकावे लागेल.

जलदगती अभ्यासक्रम -

एकमेकांशी थेट संबंधित नसलेले दोन विषय एकत्रितपणे शिकण्याची सोय नवीन शिक्षणप्रणालीमध्ये उपलब्ध करण्याची गरज आहे. उदाहरणार्थ, एखाद्या

जनुकशास्त्राला कोर्स मिळण्याची सोय असायला हवी. चाकोरीबध्द शिक्षण हे वैचारिक प्रगल्भतेला, नवनिर्मितीला आणि संशोधकतेच्या मानसिकतेला नेहमीच मारक ठरते. म्हणूनच भविष्यातील अभ्यासक्रम हे विविध विषयांच्या परस्पर संबंधावर अवलंबून असण्याची गरज आहे.

प्रायोगिक शिक्षण -

आज आपला विद्यार्थी प्रयोगशाळेपासून कित्येक योजना दूर आहे. सूक्ष्मदर्शक यंत्र, दुर्बीण, प्रोजेक्टर ही साधने शाळेतल्या शोकेसमध्ये शोभेच्या वस्तू म्हणून ठेवल्या जातात. प्रयोगशाळा ही शाळेतली अडगळीची खोली म्हणून ठेवल्या जातात. शिक्षकाची मानसिकता ही आमच्या अध्यापन पध्दतीसमोरचं मोठे आव्हान आहे. भविष्यात प्रायोगिक शिक्षणावर प्रचंड भर द्यावा लागेल. थायलंडमधील एका ब्रिटीश शाळेत अभ्यासक्रमाची आखणीच अशी केली आहे की, आटोपशीर अभ्यासक्रम, कमी विद्यार्थी संख्या आणि भरपूर वेळ हे या अभ्यासक्रमाचे सूत्र आहे. एकच प्रकरण जवळजवळ तीन महिने विविध अंगांनी शिकविले जाते.

विद्यापीठे आणि संशोधन -

आज आपल्या बहुतांश विद्यापीठांकडे नजर टाकल्यावर असे आढळले की, ही विद्यापीठे परीक्षा घेणारी केंद्रे बनली आहेत. विद्यापीठांमध्ये अभ्यासक्रम शिकवण्याबरोबरच संशोधनकार्यसुध्दा होणं गरजेचं आहे. भविष्यातील विद्यापीठे ही 'संशोधन उद्योगकेंद्र' म्हणून उद्याला येतील. ही केंद्रे त्या परिसरातील कारखान्यांचे, शेतकऱ्यांचे प्रश्न सोडविण्यासाठी मदत करतील.

आपल्या देशाचा विचार केला तर शिक्षण पध्दतीमध्ये होऊ घातलेले आमूलाग्र बदल हे दुर्दैवाने तंत्रज्ञानाशी जोडले जाताहेत खरतर हे बदल शिक्षणप्रणालीपेक्षा संबंधित असलेल्या मानव संसाधनांशी जोडले जायला हवे. या 'बदल' प्रक्रियेत विद्यार्थी, शिक्षक आणि इतर समाज यांची मानसिकता बदलण्याची तरतूद असायला हवी. आज विद्यार्थी वर्गात का बसत नाहीत ? शिक्षकाला आपल्या विषयाचं सखोल ज्ञान का नसतं ? उपग्रहाद्वारे देण्यात येणाऱ्या शिक्षणप्रणालीला म्हणावा

तेवढा प्रतिसाद का मिळत नाही ? असे प्रश्न खऱ्या विचारवंताला अस्वस्थ करतात. विद्यार्थी, शिक्षक आणि समाज या तिन्ही घटकांमध्ये परस्परसंबंध ज्ञानार्जनासाठी पोषक राहिले नसल्याने असे प्रश्न उद्भवतात.

आणखी एक महत्वाची गोष्ट म्हणजे, शिक्षण व्यावसायाभिमुख असायला हवं, हे जरी खरं असलं तरी या दृष्टिकोनाचा अतिरेक करू नये. शिक्षणाचा संबंध थेट नोकरीशी किंवा पोटापाण्याचा प्रश्न सोडवणाऱ्या व्यवसायासाठी जोडून आपण मोठी चूक करतो आहोत. केवळ नोकरी मिळविण्यासाठी शिक्षण असा प्रचार यामधून होत असल्याने शिक्षण ही

ज्ञानप्राप्तीची किंवा व्यक्तीच्या सर्वांगीण विकासाची प्रक्रिया न राहता शिक्षण म्हणजे एक सोपस्कार झालेला आहे. शिक्षण हे भविष्यात उत्तम नोकरी मिळविण्याचं किंवा व्यवसाय करण्याच एक साधन आहे, साध्य नव्हे. ज्या समाजाने, ज्या देशाने हे तत्व स्वीकारले तोच समाज, तोच देश नवनिर्मिती करू शकला हे सिध्द झाले आहे.

कु. सेजल मंगेश शिंदे

एफ.वाय.बी.कॉम.

कोरोनानंतरचे शिक्षण क्षेत्र

कोरोनाचा वेगवेगळ्या क्षेत्रावर नक्कीच दीर्घकालीन परिणाम होणार आहे. मी ज्या शिक्षण क्षेत्रात काम करतो, त्या क्षेत्रात काय घडेल याचा विचार करताना असे वाटते की, शैक्षणिक वर्ष बहुधा उशिरा सुरु होईल. शाळा हे हजारो विद्यार्थी एकत्र येण्याचे ठिकाण असल्याने सातत्याने त्यावर नियंत्रणे लादली जातील. थोडी जरी चाहूल लागली की, सारख्या शाळा बंद केल्या जातील. काश्मीरमधील शांतता जरी तात्कालिक असते, कुठे काही घडले की लगेच संचारबंदी ; असेच दुर्दैवाने किमान पुढील वर्षभर तरी आपल्याकडे घडत राहील. त्यामुळे शाळा या अतिशय अस्थिर केंद्र होतील, असे वाटत आहे. त्यात काळजी करणारा पालक वर्ग शासन करेल, त्यापेक्षा जास्त चिंता करेल !!! अनेक जण मुलांना शाळेत पाठवणार नाहीत. त्यामुळे शिक्षणातून आपल्याला जे काही घडायचे आहे, त्याला

खूपच मर्यादा येणार आहे असे वाटते. यानिमित्तमाने काही गोष्टी पुढेही जातील उदाहरणार्थ होम स्कूलिंग ही कल्पना काही पालकांनी प्रायोगिक तत्त्वावर राबवली होती. पण अश्या दीर्घकाळ शाळा बंद राहू शकतात, याची आपल्यापैकी कोणीही कल्पना केली नव्हती. त्यामुळे शाळेच्या इमारतीबरोबर शिक्षणाच्या संधी हा विचार आता विकसित करायला हवा. किंबहुना तो अपरिहार्यतेतून होणारच आहे होम स्कूलिंगमध्ये विद्यार्थी घरीच शिकतात.

अनेक प्रसिध्द माणसांनीही आपल्या मुलांना घरी शिकवले आहे. होम स्कूलिंग हे पूर्वी कठीण होते. परंतु इंटरनेट आल्यामुळे आज परदेशातील अनेक वेबसाईट रोजच्या रोज मुलांना गृहपाठ देणे ऑनलाईन शिकवणे. असा अभ्यासक्रम वर्षभराचा तयार करून तयारी करून घेतात. पुन्हा होम स्कुलिंगला शासनाने प्रतिष्ठा द्यायला हवी त्यातून विद्यार्थी शिकू शकतील. जरी कोरोनाचे संकट दूर झाले तरी सुध्दा विद्यार्थ्यांना वर्षभरात १४५ दिवस सुट्टी असते. या पाच महिन्यांचा अभ्यासक्रम तयार करून पुस्तकाव्यतिरिक्ताचे शिक्षण ऑनलाईन पध्दतीने विद्यार्थ्यांना कसे देता येईल ? विद्यार्थ्यांच्या क्षमता कशा विकसित करता येईल, असा विचार या होम स्कुलिंगच्या निमित्ताने करायला हवा. तरी खरे तर

कोरोनामुळे घडलेली एक सकारात्मक संधी आहे, असे मला वाटते. मुक्त विद्यापीठ, मुक्त शाळा हे सारे प्रयोग या निमित्ताने मुख्य प्रवाहाचा भाग बनवण्याची शक्यता आहे. या कोरोनाच्या काळात शिक्षक व विद्यार्थी हा मिळणारा वेळ स्वतःच्या विकासासाठी वापरत आहेत, असे खूप अपवादाने दिसते आहे. याचे कारण असे की तुम्ही एकांताचा वापर कसा करता, यावर तुमच्या व्यक्तिमत्त्वाची जडणघडण अवलंबून असते. परंतु या एकांताचा विनियोग करण्याचे छंद किंवा सवय आपल्याकडे फारशी विकसित झाली नाहीत. वाचन करणे ही गोष्ट आपल्या समाजमनाचा भाग बनू शकली नाही. त्यामुळे शिक्षक समुदायातही खूप वाचन असणारे शिक्षक संख्येने कमी आढळतात. पालकांची अवस्था तशीच आहे.

अनेक घरांमध्ये लाखो रुपयांचे फर्निचर आहे. परंतु पुस्तके नाहीत. अशा दीर्घ सुट्टीच्या काळात हे लक्षात येते की, घरातच पुस्तके नाहीत. त्यामुळे मुले उपलब्ध असणाऱ्या कॉम्प्युटर, मोबाईल, टीव्हीकडे आकर्षित झाली आहेत. यात त्यांना दोष देता येणार नाहीत. त्यामुळे व्यक्तिमत्त्व घडणारी संधी. याचे कारण घरात पालकांमध्ये ती वाचन संस्कृती नाही. पुन्हा पूर्वीचे पारंपारिक घरगुती खेळही नव्या पिढीच्या मुलांना माहित नाहीत. त्यामुळे व्यक्तिमत्त्व घडवणारी संधी देणारी इतकी मोठी सुट्टी असूनही त्या सुट्टीचा शिक्षक व विद्यार्थी-विकासासाठी फार वापर होतो आहे. असे वाटत नाही. त्यामुळे अनेक सामाजिक संघटनांना आता ऑनलाईन छंदवर्ग घ्यावे लागतील. असे दिसत आहे. कोरोनाचा आणखी सर्वात मोठा फटका हा वंचितांच्या शिक्षणाला बसणार आहे. याचे कारण कोरोनानंतर जेव्हा समाज जीवन पूर्ववत होईल. तेव्हा अनेकांच्या नोकऱ्या गेल्या असतील. स्थलांतरीत मजूर हे पुन्हा आपल्या राज्यात गेले आहेत. त्यामुळे त्यांच्या मुलांच्या शिक्षणाची परवड होईल. गरीब कुटुंबाचा जीवनसंघर्ष पुढील काळात अतिशय तीव्र होणार आहे. महागाई वाढणार आहे. अशा काळात मुलांना शिक्षणापेक्षा त्यांना थेट कामाला लावण्याकडे काही पालकांचा कल होईन समाजात बालमजुरी वाढेल, मुलींची जबाबदारी नको म्हणून बालविवाह वाढतील व

शाळांमधून मुलींची गळती मोठ्या प्रमाणावर होईल. अगोदरच महाग असलेले उच्च शिक्षण परवडत नव्हते.

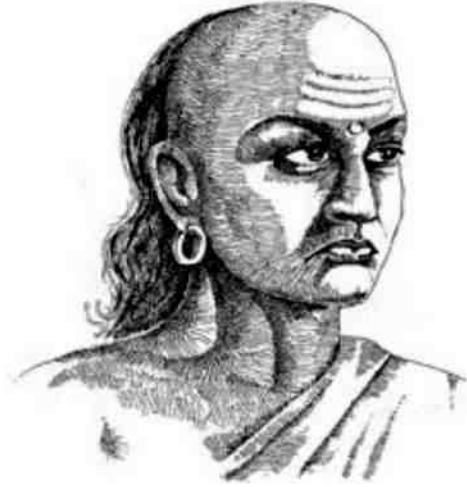
गरीब कुटुंबातील मुले उच्च शिक्षणाकडे न घालण्याकडे कल असेल. त्यामुळे दारिद्र्यामुळे शिक्षणाची गती मंदावेल का ? अशी साधार भीती यानंतरच्या काळात वाटते. त्यामुळे शाळाबाह्य विद्यार्थ्यांची संख्या खूप वाढेल. अस्थिर भेदरलेला समाज हा भीतीपोटी धार्मिकतेकडे ओढला जातो. कोरोनाने घडवलेले अनेक मृत्यू आणि अनेक आजार यातून शहरी व ग्रामीण समाज हा पुन्हा कर्मकांडाकडे वळेल. शिक्षणातून वैज्ञानिक दृष्टिकोन रुजवायला शिक्षकांना जास्त लक्ष द्यावे लागेल. शिक्षणात या प्रश्नांचा आपण सातत्याने आग्रह धरतो. हे सगळेच मुद्दे केवळ जगण्यास महत्त्वाचे झाल्याने पाठीमागे ढकलेले जातील. मी असंघटित वर्गासाठी काम करतो. त्यांची ही परवड कोरोनानंतरच्या काळात अधिक तीव्र होणार आहे. आजच छोटी दुकाने, हॉटेल या ठिकाणी काम करणारे कामगारांना सुट्टीत वेतन मिळत नाही. ऊस तोडणी कामगार, वीटभट्टी मजूर व इतर अनेक असंघटित समाजघटक आज आपल्या घरी गेले असतील, तरी त्यांनी समाजाचे जे क्रूर अनुभव घेतलेत, त्यामुळे पुन्हा कामाकडे जाण्याची त्यांची मानसिकता उरली नाही. त्यामुळे दिवाळीनंतर कदाचित पुढच्या वर्षीच उपाशी राहून नंतर कामाला जाऊ, अशी मानसिकता या मजुरांची झाली आहे. यामुळे ते कामगार कामालाच जाणार नाहीत. त्यामुळे अर्थव्यवस्था मागे पडेल. पण त्यापेक्षा त्यांच्या कुटुंबातील अडचणी अधिक वाढतील. अशी स्थिती आहे. स्थलांतरीत मजूर हे पुन्हा गाव सोडून दुसरीकडे कामाला जायच्या मानसिकतेत नाहीत. ते एका शॉक मध्ये आहेत. त्यातून बेरोजगारी मोठ्या प्रमाणावर वाढेल आणि गरिबांच्या जगण्याची परवड अधिकच तीव्र होईल, हे लिहिण्यापेक्षा आपण या गरिबांसाठी फार काही करू शकत नाही. ही वेदना अधिक सलत राहते.

कु. भारती रावसाहेब बर्वे

एस.वाय.बी.एस्सी.

• हिंदी विभाग •

भगवान मूर्तियों या मंदिरों में नहीं है ।
भगवान हमारी अनुभूति में ही विराजमान है ।
हमारी आत्मा ही भगवान का मंदिर है ।
सभी के शरीर में आत्मा रूपी मंदिर में
अनुभूति रूपी भगवान विराजित रहते हैं ।
बस इंसान इन्हें महसूस नहीं कर पाता
और दुनियाभर में खोजता रहता है ।
जबकि भगवान हमारे अंदर ही मौजूद है ।

- आर्य चाणक्य

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	विद्यार्थ्यांचे नाव
१.	कोविड का स्वरूप	कु. केदारी मयुरी
२.	कोविड और भारतीय अर्थव्यवस्था	कु. आंबेकर योगिता
३.	कोरोना वैश्विक महामारी	कु. मोमिन जिनत
४.	कोरोना योद्धा	कु. प्रतिभा दाते
५.	लॉकडाऊन के परिणाम	कु. नवले आकांक्षा
६.	कोविड का जन्म	कु. सालके जयश्री
७.	कोरोना और लॉकडाऊन	केदार सोपान
८.	कोरोना योद्धा	भोबाळ संकेत
९.	लॉकडाऊन की वास्तविकता	कु. कदम मृणाल
१०.	कोरोना वॉरियर्स	बागर संतोष
११.	कोरोना व्हायरस एक वैश्विक महामारी	झावरे चेतन
१२.	कोरोना व्हायरस का दुष्परिणाम	कु. लोंढे नंदा
१३.	कोविड का जन्म	कु. शेख आयेशा

कोरोना वायरस एक वैश्विक महामारी

यह ताज भी तुने पहना है, जिससे है तुझे तेरा नाम मिला, करके बीमार लेता है नाम, क्या यहीं है तुझको काम मिला, आफत मैं है डाला दुनिया को, लोग नाम से तेरे डर रहे है, तुझसे संक्रमित होने वाले, अनगिनत लोग मर रहे है, आसान नहीं है इलाज तेरा, तो क्या इंसान हार जायेगा, तुझे जड़ से उखाड़ फेकेगा, मानवता को संवार जायेगा ..!

वायरस क्या है ?

वायरस अकोशिकीय अतिसूक्ष्म जीव है। जो केवल जिवित कोशिका में ही वंशवृद्धि कर सकते है, ये नाभिकीय अम्ल और प्रोटीन से मिलकर गठित होते है, शरीर के बाहर तो यह मृत-समान होते है, ये इतने सूक्ष्म होते है कि इन्हें सामान्य आंख से नहीं देखा जा सकता, इन्हें देखने के लिए सूक्ष्मदर्शी की आवश्यकता होती है।

इसकी उत्पत्ति कहाँ से हुई ?

कोरोना की उत्पत्ति सबसे पहले १९३० में एक मुर्गी में हुई थी और इसने मुर्गी के श्वसन प्रणाली को प्रभावित किया था और आगे चलकर १९४० में कई अन्य जानवरों में भी पाया गया इसके बाद सन १९०६ में एक व्यक्ति में पाया गया जिसे सर्दी की शिकायत थी, इन सब के बाद वर्ष २०१९ में इसे दुबारा इसका विकाररूप चीन में देखा गया, जो अब धीरे-धीरे पुरे विश्व में फैलता जा रहा है।

कोरोना वायरस (कोविड-१९) क्या है ?

विश्व स्वास्थ्य संगठन ने कोरोना का नाम कोविड-१९ (Covid-19) रखा है, जहाँ को CO अर्थ है कोरोना Corona VI का अर्थ है वायरस Virus D का अर्थ है डिसिज (Disease) और १९ का अर्थ है साल २०१९ यानी जिस वर्ष यह बीमारी पैदा हुई। इस वायरस का सबसे पहले चीन के 'वुहान' प्रांत में देखा गया जो धीरे-धीरे पुरे विश्व में फैल चुका है। विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने कोरोना वायरस को महामारी घोषित कर दिया है। कोरोना वायरस बहुत सूक्ष्म लेकिन प्रभावी वायरस है। कोरोना वायरस मानव के बाल की तुलना में ९०० गुना छोटा है। लेकिन कोरोना का संक्रमण दुनियाभर में तेजी से फैल रहा है, और बहुत ही घातक वायरस है।

क्या है इस बीमारी के लक्षण ?

इसके लक्षण फलू से मिलते जुलते है कोविड-१९, कोविड वायरस में पहले बुखार होता है। इसके बाद सुखी खांसी

होती है, और फिर एक हफ्ते बाद सांस लेने में परेशानी होने लगती है। इन लक्षणों का हमेशा मतलब यह नहीं है की आपको कोरोना वायरस का संक्रमण है। कोरोना वायरस के गंभीर मामलों में निमोनिया सांस लेने में बहुत ज्यादा परेशानी, किडनी फेल होना और यहा तक की मौत भी हो सकती है। बुजुर्ग या जिन लोगो को पहले से अस्थमा, मधुमेह या हार्ट की बीमारी है उनको मामलों में खतरा गंभीर है।

क्या है इस बीमारी के लक्षण ?

इसके लक्षण फलू से मिलते जुलते है। कोविड-१९ कोरोना वायरस में पहले बुखार आता है। इसके बाद सुखी खांसी होती है और फिर सांस लेने में परेशानी होने लगती है। इन लक्षणों का हमेशा मतलब यह नहीं है कि आपको कोरोना वायरस का संक्रमण है। कोरोना वायरस के गंभीर मामलों में निमोनिया होने से ज्यादा परेशानी किडनी फेल होना और यहां तक की मौत भी हो सकती है। बुजुर्ग या जिन व्यक्तियोंको पहले से अस्थमा, मधुमेह या हार्ट की बीमारी है उन्हे इस मामले में खतरा गंभीर हो सकता है। बुखार और फलू में वायरसों में भी इसी तरह के लक्षण पाये जाते है।

तेज बुखार आना अगर किसी व्यक्ति को सुखी खांसी के साथ तेज बुखार है तो उसे एक बार जरूर जाँच करवानी चाहिए। यदि आपके शरीर का तापमान ९९.०० और ९९.१५ डिग्री फेरेनहाइट है तो इसे बुखार नहीं माने अगर तापमान १०० डिग्री फेरेनहाइट (३७.७ डिग्री सेल्यियस) या इससे ऊपर पहुंचता है तभी यह चिंता का विषय है। कफ और सुखी खांसी पाया गया है कि कोरोना वायरस कफ होता है मगर संक्रमित व्यक्ति को सुखी खांसी आना।

इसके संक्रमण के फलस्वरूप बुखार, जुकाम, सांस लेने में तकलिफ, नाक बहना और गले की खराश जैसी समस्या उत्पन्न होती है। यह वायरस एक व्यक्ती से दुसरे व्यक्ती में फैलता है। इसलिए इसे लेकर बहुत सावधानी बरती जा रही है। यह वायरस दिसंबर में सबसे पहले चिन में पकड में आया था, इसके दुसरे देशों पहुंच जाने की आशंका जताई जा रही है। परंतु सब यह विश्व के अधिकांश देशो में फैल चुका है।

कोरोना से मिलते जुलते वायरस खांसी और छींक से निकलने वाली बुंदों के जरिये फैलते है।

कोरोना के लक्षण -

- बुखार
- सर्दी और खांसी
- गले में खराश
- शरीर में थकावट
- सांस लेने में दिक्कत (सबसे प्रमुख)
- मांसपेशियों में जकडन
- लंबे समय तक थकान

खुद को कोरोना से कैसे बचाए -

कोरोना का संक्रमण बड़ी आसानी से फैल जाता है और इसकी अब तक कोई दवा नहीं मिली है। इसलिए इसे बहुत घातक रोग की श्रेणी में रखा गया है।

इतिहास इस बात का गवाह है कि हर १०० वर्ष पर दुनिया में कोई न कोई महामारी जरूर आती है। और इससे बचने का सबसे अच्छा उपाय है। कुछ ऐसे उपाय हैं जो आप खुद को कोरोना वायरस से बचा सकते हैं।

- हमेशा अपने हात धोए।
- अपने मुह को बार-बार न छुए।
- सबसे ५ से ६ फिट की दूरी बना कर रखे।
- बहुत आवश्यक न हो तो घर से बाहर न निकले।
- सार्वजनिक स्थानों जैसे की, मौल, बाजार आदि जगह पर ना जाए।
- अपने रोग प्रतिरोधक क्षमता को बेहतर करे।
- लोगों से हाथ ना मिलाए।
- मास्क लगाना उस व्यक्ति के लिए आवश्यक है जो कोरोना से ग्रसित है, परंतु कई बार संक्रमित व्यक्ति को पता ही नहीं होता है कि उसे कोरोना का संक्रमण हुआ है इसलिए अपनी सुरक्षा अपने हाथ में।

कु. केदारी मयुरी बाबासाहेब

एस.वाय.बी.ए.

COVID - 19 और भारतीय अर्थव्यवस्था

Covid - 19 एक ऐसी घटना रही है, जिससे मानव जाती को सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक आदि हर रूप में प्रभावित किया है। यह जितनी बड़ी स्वास्थ्य को तबाही कर रही है, उससे कहीं ज्यादा बड़ी आर्थिक तबाही के रूप में सामने आ रही है।

वित्त वर्ष २०२०-२१ की पहली तिमाही में भारतीय अर्थव्यवस्था - २३.९% सिकुड़ जाती है। लेकिन यह आंकड़ा भी महज अर्थव्यवस्था के एक छोटे प्रारूप का है। भारतीय अर्थव्यवस्था में असंगठित क्षेत्र की हिस्सेदारी ९४ फिसदी की बनती है, जो कि देश के कुल उत्पादन में ४५ फिसदी की हिस्सेदारी रखता है। जी.डी.पी. की गणना बचे हुए ६ फिसदी संगठित अर्थव्यवस्था के आधार पर ही अधिक की जाती है। Covid-19 के दौरान लगाए गए Lockdown का सबसे अधिक नकारात्मक प्रभाव देशों के असंगठित क्षेत्र पर हुआ है। इसलिए GDP का यह आंकड़ा सही मायने में और भी भयावह है। सबसे अधिक नौकरियों असंगठित क्षेत्र के बंद हुए हैं।

इसलिए यह वर्ष असंगठित क्षेत्र के रूप में भारतीय अर्थव्यवस्था का सबसे भयावह दौर रहा है। दुसरी बात की Lockdown ने भारतीय अर्थव्यवस्था को माँग और आपूर्ति के दोनों प्रारूपों में प्रभावित किया है। भारतीय अर्थव्यवस्था Covid - 19 के पहले ही एक माँग आधारित मंदी की तरफ जा चुकी थी। हर सेक्टर से उत्पादन में कटौती की खबरे आ रही थी। Covid - 19 ने इस पुरी मंदी को 'माँग और आपूर्ति आधारित मंदी' के रूप में बदल दिया। Lockdown की वजह से लोगों का रोजगार गया और व्यापार बंद हुए तो बाजार में माँग और घट गई हैं। वही दुसरी तरफ जरूरी सेवाओं के अलावा सभी सेवाओं की आपूर्ति भी लंबे समय तक स्थिर रही। हालांकि, दुसरी तिमाही के आकड़े अर्थव्यवस्था के दोबारा पटरी की तरफ लौटने का संकेत तो करते हैं। तिसरी तिमाही में अर्थव्यवस्था महज ०.१ फीसदी की दूर से बढ़ेगी ऐसा अनुमान है।

Covid - 19 की वजह से उत्पन्न हुई वित्तीय

अनुपलब्धता ने भी सरकार को कम खर्च करने पर मजबूर कर दिया। सरकार का टैक्स रेवेन्यू १०% फीसदी की दर से गिरते जा रहा है। यह एक बड़े वित्तीय घाटे का संकेत है। इस वर्ष सरकार ने अपने खर्च में कुल २२ फीसदी की कटौती की है। एक यह भी कारण है कि भारतीय बाजार में माँग बढ़ नहीं पा रही है। चूंकी Lockdown की वजह से निजी कंपनियां पहले परेशान हैं और वर्तमान समय में अर्थव्यवस्था में नई जान फूंकने का पूरा दायित्व सरकारी खर्च पर ही निर्भर करता है। लेकिन सरकार भी बड़े पैमाने पर निवेश करने से चुक गई है। बाजार में मांग की कमी ने बेरोजगारी की समस्या को और बल दिया है। नवंबर महिने में औसत बेरोजगारी दर ६.५ फीसदी के उपर रही है। यह औसत दर पिछले औसत दर से सबसे अधिक है। महंगाई दर नवंबर महिने में ६.९३ फीसदी रही है। तो वही खाद्य महंगाई दर ९.४३ फीसदी रही है।

आज भारतीय अर्थव्यवस्था बेरोजगारी, गरीबी, महंगाई और असमानता के एक भयावह चक्र में फंसी हुई हैं। यह भारतीय अर्थव्यवस्था के लिए शुभ संकेत नहीं है। आने वाले वक्त में अगर रोजगार के नए अवसर नहीं उपलब्ध कराए गए तो भारतीय अर्थव्यवस्था में सुधार महज उपर के १ फीसदी लोगो तक ही सिमट कर रह जाएगा। जरूरी है कि स्तर पर नए रोजगार के अवसरों को उत्पन्न करने के लिए सरकार नई नीति के साथ नए वर्ष में काम करे। बाजार में रोजगार के जरिए, आय सृजन का कार्य किया जा सकता है। रोजगार सृजन के परिणामस्वरूप बाजार में दोबारा मांग लौटेंगी और बढ़ती मांग के बीच निवेश और दोबारा रोजगार सृजन का पहिया घुमने लगेगा।

आंबेकर योगिता

टी.वाय.बी.ए.

कोरोना : वैश्विक महामारी

यह ताज जो तुने पहना है, जिससे है तुझे तेरा नाम मिला करके बीमार लेता है जान ? क्या यही है तुझको काम मिला, आफत में है डाला दुनिया को, लोग नाम से तेरे डर रहे है, तुझसे संक्रमित होने वाले, अनगिनत लोग मर रहे है, आसान नहीं है इलाज तेरा, तो क्या इंसान हार जायेगा, तुझे जड से उखाड़ फेकेगा, ये संसार हमारा।।

वायरस क्या है ? वायरस, अकोशीकीय अतिसूक्ष्म जीव है जो केवल जीवित कोशिका मे ही वंश वृद्धी कर सकते है। ये नाभिकीय अम्ल और प्रोटीन से मिलकर गठित होते है, शरीर के बाहर तो ये मृत समान होते है परंतु शरीर के अंदर जीवित हो जाते है। ये इतने सूक्ष्म होते है कि इन्हे सामान्य आँख से नहीं देखा जा सकता। इन्हे देखने के लिए सूक्ष्मदर्शी की आवश्यकता होती है **इसकी उत्पत्ती कहाँ से हुई ?** कोरोना की उत्पत्ती सबसे पहले १९३० मे एक मुर्गी में हुई थी और इसने मुर्गी के श्वसन प्रणाली को प्रभावित किया था और आगे चलकर १९४० में कई अन्य जानवरों में भी पाया गया। इसके बाद सन १९६० में एक व्यक्ति में पाया गया जिसे सर्दी की शिकायत थी। इन सब के बाद सन २०१९ में इसे दुबारा इसका विकराल रूप चीन में देखा गया जो अब धीरे-धीरे पूरे विश्व में फैल गया है।

कोरोना वायरस Covid - 19 क्या है ? विश्व स्वास्थ्य संगठन ने कोरोना का नाम कोविड-१९ रखा है, जहाँ 'co' का अर्थ कोरोना (Corona), 'vi' का अर्थ है वायरस (Virus) 'D' का अर्थ है डिसिज (Disease) और '19' का अर्थ है साल २०१९ यानी जिस वर्ष यह बीमारी पैदा हुई। इस वायरस का सबसे पहले चीन के 'वुहान' प्रांत में देखा गया रूप धीरे-धीरे पूरे विश्व में फैल चुका है। विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने कोरोना वायरस को महामारी घोषित कर दिया है। कोरोना वायरस बहुत सूक्ष्म लेकिन प्रभावी वायरस है। कोरोना वायरस मानव के बाल की तुलना में ९०० गुना छोटा है। यह वायरस बहुत ही घातक वायरस है। यह वायरस नवंबर में सबसे पहले चीन में पकड़ में आया था। परंतु अब यह विश्व के अधिकांश देशों में फैल चुका है।

क्या है इस बीमारी के लक्षण ?

- तेज बुखार आना।
- सर्दी और खांसी।
- शरीर में थकान।
- सांस लेने में दिक्कत (सबसे प्रमुख)
- लंबे समय तक थकान।

खुद को कोरोना से कैसे बचाएँ ?

कुछ ऐसे कदम जो आप निजी तौर पर कर सकते हैं, जिससे आप खुद को इससे बचा सकते हैं -

- १) हमेशा अपने हाथ धोएँ ।
- २) अपने मुँह को बार-बार न छुएँ ।
- ३) सबसे ५ से ६ फिट की दूरी बना कर चले या रहें ।
- ४) बहुत आवश्यक न हो तो घर से बाहर न जाएँ ।
- ५) सार्वजनिक स्थानों पर आदि जगहों पर न जाएँ ।
- ६) अपने रोग प्रतिरोधक क्षमता को बेहतर करें ।
- ७) लोगो से हाथ न मिलाएँ ।
- ८) अपनी सुरक्षा के लिए मास्क अवश्यक लगाएँ ।
- ९) रेलगाडी, बस आदि से यात्रा करने से बचे ।
- १०) कम से कम २० सेंकड तक साबून से हाथ धोए ।

कोरोना की भयावह स्थिती - कोरोना से अब तक लाखो लोग संक्रमित हो चुके हैं । कई लोग अपनी जान भी गवा चूके हैं । कोरोना ने पूरे विश्व के अर्थव्यवस्था को हिला दिया है और भारत, फ्रांस, जपान, स्पेन, इटली इसके चपेट में आ चुके हैं ।

कोरोना योद्धा / कोरोना वॉरियर्स

कोरोना योद्धा या कोरोना वॉरियर्स उन्हें कहा जाता है, जो मुश्किल वक्त में निःस्वार्थ भाव से लोगों की सेवा करते हैं । आज पूरी दुनिया कोरोना वायरस जैसी महामारी का सामना कर रही है । विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने कोरोना वायरस को कोविड - १९ के नाम से भी जाना जाता है । कोरोना का संक्रमण दुनियाभर में तेजी से फैल रहा है । इस कोरोना वायरस से लाखों लोग अपनी जान तक गवाँ चुके हैं । और अब भी प्रतिदिन हजारो लोगों की जाने जा रही है । लेकिन अभी तक कोरोना वायरस जैसी महामारी को रोकने के लिए कोई भी देश दवा बनाने में सफल नहीं हुआ है । स्वास्थ्य विभाग का मानना है कि सावधानी और जागरूकता से ही इस कोरोना संक्रमण जैसी महामारी से बचा जा सकता है । आज पुरी दुनिया के असली हीरो कोरोना योद्धा है । जो लोगों को कोरोना संक्रमित होने से बचा रहे हैं । भारत समेत पुरे विश्व के डॉक्टर, पुलिस, सफाईकर्मी लोगों की जान बचाने के लिए खुद को जोखिम में डाल रहे हैं । ताकि कोरोना संक्रमण को फैलने से रोका जा सके और कोरोना संक्रमित लोगों को जल्द से जल्द ठीक किया जा

पूरे विश्व में इस विनाशकारी महामारी ने तबाही मचा रखी है । अफसोस की बात तो यह है की तमाम कोशिशों के बावजूद अब तक इसकी कोई दवा नहीं मिल पायी है ।

क्या कोरोना वायरस से मृत्यू निश्चित होती है ? नहीं, जरूरी नहीं की आपको यदि कोरोना है तो अब बचने की कोई उम्मीद नहीं है । सच यह है कि जितनी जल्दी आपको इसका पता लगा है तो अपने नजदीकी अस्पताल जरूर जाएँ, क्योंकि इसका इलाज घर पर मुमकिन नहीं है और बाकी परिवार वाले भी संक्रमित हो सकते हैं । सतर्क रहे, स्वच्छ रहे, स्वास्थ्य रहें और कोरोना को समाप्त करने के लिए सरकार द्वारा जारी-दिशा-निर्देशों का सख्ती से पालन करे । इससे पहले भी कई बार महामारी आई है, जिन पर हमने पूरी तरह से विजय हासिल की है और इसी तरह कोरोना को भी हम साथ मिलकर हराएँगे बीमारी के चक्कर में पडने से अच्छा है अपनी रक्षा करे, यही काफी है ।

कु. मोमीन जिनत इन्सुभाई

एस.वाय.बी.ए.

सके । कोरोना योद्धा इस महामारी को मिटाने के लिए दिन रात जी जान से अपने काम में जुटे हुए हैं । कोरोना योद्धा अपनी ड्यूटी खत्म करने के बाद भी अपने घर पर जाने पर परिवार के सदस्य से अलग रहते हैं । कई कोरोना योद्धा ऐसे हैं जो काम खत्म होने के बाद भी अपने घर नहीं जा पाते और लोगो की दिन-रात बिना थके सेवा कर रहे हैं । उनका इलाज कर रहे हैं, और गरीबों तक खाना पहुंचा रहे हैं । कोरोना योद्धा दिन-रात अपने कर्तव्यों का पालन करते हुए अपनी जान तक न्योछावर कर दी है । हमें उन सभी कोरोना योद्धाओं का सन्मान करना चाहिए जो इस संकट की घडी में अपनी जान जोखिम में डालकर लोगों की सेवा कर रहे हैं । देश का हर नागरिक उन्हें दिल से सलाम और उनका आभार प्रकट करता हैं ।

प्रतिभा सुरेश दाते

एस.वाय.बी.ए.

लॉकडाउन के परिणाम

लॉकडाउन का मतलब तालाबांदी होता है । लॉकडाउन एक आपातकालीन व्यवस्था है जो किसी आपदा के आने से या किसी महामारी के फैलने से लगाया जाता है । लॉकडाउन में लोगों को घर से बाहर निकलने की अनुमति नहीं होती । जब लॉकडाउन लगाया जाता है तो तब से इमरजेंसी परिस्थितियों को छोड़कर बाकी सभी चीजों पर लगता है । इमरजेंसी परिस्थिति में फायर ब्रिगेड, पोलीस, खाने-पीने की वस्तुएं, दवाई, बैंक आदि खुले रहते हैं । लॉकडाउन का अर्थ बिना वजह घर से बाहर निकलने पर मनाई है बहुत ही आवश्यक होने पर ही घर से लॉकडाउन की स्थिति में निकलने की अनुमति शासन द्वारा दी जाती है ।

Lockdown का शाब्दिक अर्थ ऐसी आपात स्थिति (जहां आम लोगों की जान पर बात आ जाये) के कारण लोगों को अपने घरों में या अपने क्षेत्र में आने जाने की अनुमति नहीं होती । जिले से बाहर जाने के लिए **ईपास** की जरूरत होती है । यह सरकार द्वारा अपनाई गई एक अस्थायी व्यवस्था होती है । हाल ही में भारत में प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी के द्वारा लॉकडाउन लगाया गया था । यह लॉकडाउन कोरोना वायरस महामारी के वजह से लगाया गया ।

लॉकडाउन के कई फायदे हैं कोरोना वायरस महामारी आने के बाद संपूर्ण भारत में लॉकडाउन लगा दिया गया था । जिससे लोग अपने घरों में बंद हो गए ये जब भारत में लॉकडाउन नहीं लगा था । उस वक्त सभी अपने अपने कामों में इतने व्यस्त रहते थे कि अपने परिवार अपने बच्चों के लिए समय नहीं निकाल पाते थे । उन्हें हमेशा शिकायत होती थी लेकिन लॉकडाउन लगने से लोगों में परिवार के बीच रहना परिवार के महत्व को समझा और लोगों की आपसी कड़वाहट दूर हुई ।

लॉकडाउन से संपूर्ण शिक्षा डिजिटल हुई जिस से घर बैठे अब बच्चे ऑनलाइन एज्युकेशन प्राप्त कर रहे हैं । लॉकडाउन लगने से लोगों ने स्वच्छता पर ध्यान देना मार्केट से खरीदी हुई सब्जियों को धोकर उपयोग करना शुरू किया ।

घर से ही अपना व्यापार शुरू किया और सामाजिक क्षेत्र में नई क्रांति है । पूरे भारत में शराब के ठेके बंद करा दिए गए थे । जिससे क्रिमिनल एक्टिविटीज बहुत कम हुई है अब लोगों के घर में सुख, शांति बनी हुई है । कारखानों से निकलने वाला कचरा नदियों में जाकर नदी प्रदूषित करता था । लेकिन लॉकडाउन के बाद सभी फैक्ट्रियां बंद हो गई । जिससे पूरा

वातावरण शुद्ध हो गया एवं प्रदूषण का स्तर बहुत कम हो गया । जल प्रदूषण, वायु प्रदूषण सभी प्रदूषण निम्न स्तर पर आ गया । लोगों ने घरों में रहकर पेड़ लगाए । सोशल डिस्टेंसिंग का पलन करना, अनावश्यक घर से बाहर ना निकालना, सार्वजनिक स्थानों पर कम से कम आना-जाना, ऐसे कई लाभ लॉकडाउन से हुए हैं ।

लॉकडाउन से कई फायदे हुए वहीं इससे कई नुकसान भी हुए हैं । लॉकडाउन की वजह से भारत में संपूर्ण तरह से तालाबांदी कर दी गई थी । जिससे लाखों लोगों के रोजगार खत्म हुए । लोग बेरोजगार हो गए हैं । जो मजदूर प्रतिदिन कार्य करके अपना पेट भरते थे वह भूखे मरने लगे । लॉकडाउन में लोगों को अपने घर जाने के लिए हजारों किलोमीटर पैदल चलकर जाना पड़ा ।

देश में बड़े-बड़े उद्योग बंद हो गए जिनमें कार्य करने वाले लाखों लोगों को अपने रोजगार से हाथ धोना पड़ा । लॉकडाउन से भारत की अर्थव्यवस्था पर बहुत ही गहरा प्रभाव रहा है । और अर्थव्यवस्था निम्न स्तर पर जा पहुंची । कहीं लोग कोरोना वायरस महामारी की वजह से और प्रतिदिन बढ़ते लॉकडाउन से डिप्रेशन में आने लगे । संपूर्ण तरह की यातायात व्यवस्था बंद कर दी गई जिससे लोगों को आवाजाही में बहुत ही परेशानी का सामना करना पड़ा और लोग अपने घर जाने के लिए हजारों किलोमीटर पैदल चलकर जाना पड़ा । इसमें कई लोग अपनी जान गवा बैठे । स्वास्थ्य व्यवस्था के ऊपर भी लॉकडाउन का बहुत असर पड़ा । लोग हॉस्पिटल जाने से डरने लगे इस कारण बहुत सी बीमारियां बढ़ने लगी ।

लॉकडाउन के कई सकारात्मक एवं कई नकारात्मक प्रभाव देखने को मिले । कोरोना जैसी महामारी से लड़ने के लिए पूरे विश्व के लोग एक साथ आये और वैक्सिन की खोज की । लॉकडाउन से लोगों में जीवन के महत्व को समझा और आपस में प्रेम पूर्वक रहने लगे । बचाव ही इस बीमारी का समाधान है, इसलिए मास्क लगाये और अपने हाथों को समय, समय पर सैनिटाईज करते रहना चाहिए । अनावश्यक नहीं घुमना चाहिए ।

कु. नवले आकांक्षा

कोविड का उगम

कोरोना वायरस क्या है ? Covid-19 एक नया वायरस (विषाणु) है जो लोगों को जुकाम से लेकर अधिक गंभीर श्वसन रोग जैसा है। जो अनेक बिमारीया पैदा कर सकता है। सबको हाली मे कोरानोवायरस रोग हो सकता है।

कोरोना वायरस कैसे फैलता है ? कोविड-१९ संक्रमित व्यक्ति से करीब संपर्क के द्वारा फैलता है। यह संपर्क अधिकांशत आमने सामने या घर परिवार के परिवेश में होता है।

करीबी संपर्क क्या होता है ? करीबी संपर्क का अर्थ है आमने-सामने १५ मिनट से अधिक का संपर्क या किसी वायर से पिडीत व्यक्ति के साथ दो घंटे से अधिक अवधि के लिये किसी बन्द जगह में समय बिताना है। यदी आप कोविड-१९ से ग्रस्त किसी व्यक्ति के करीबी संपर्क मे आये है तो घर पर रहे और अपने आपको अन्य लोगों से अलग रखे।

कोरोना वायरस के संक्रमण के खतरे को कम करने के लिए आप क्या कर सकते हो ? शारीरिक दूरी बनाए रखे या अपने व अन्य लोगों के बीच १.५ मीटर की दूरी रखे। कम से कम २० सेकंड अपने हाथ साबून से धोये पेपर, टॉवेल या हैंडड्रायर से सुखे। अपनी आखे, नाक, मुंह न छुने की कोशीश करे। खांसते या छीकते समय अपनी नाक और मुंह को ढके। यदी आप अस्वस्थ महसूस कर रहे हो तो घर पर रहें। स्वास्थ्यपर आदतो का अनुपालन करना जरूरी है; धुम्रपान न करे, नियमित तौर पर व्यायाम करे। पर्याप्त निंद पूरी करे। यदी आप स्वस्थ है तो

भी चेहरेपर मास्क लगाये।

शारीरिक दूरी अभ्यास मे लाना क्यो जरूरी है ? शारीरिक दूरी या सामाजिक दूरी का अर्थ है आपमें और अन्य लोगो मे १.५ मीटर की दूरी रखना। किसी व्यक्ति के साथ उस समय करीबी संबंध रखने से जब वह संक्रमित हो या उनके लक्षण सामने आने से पहिले के २४ घंटो की अवधि के दौरान। खांसने या छीक आनेवाले वायरस से ग्रस्त होने की पुष्टी किए गये किसी व्यक्ति के साथ करीबी संपर्क से। ऐसी वस्तुए या सतहों को छूने के बाद अपना मुंह या चेहरा छुने से जो वायरस से ग्रस्त होने की पुष्टी किए गये किसी व्यक्ति की खांसी या छिंक से संक्रमित हो।

कोरोना वायरस और विदेशी यात्री - यदी मैंने हाल ही मे विदेश यात्रा कि है, तो क्या होता है। आपने १५ मार्च २०२० को ऑस्ट्रेलिया मे आगमन किया था। या आपको लगता है आप सम्भवत कोरोनावायरस से ग्रस्त होने से पुष्टि किए गये किसी व्यक्ति के करीबी संपर्क मे आए। तो आपको १४ दिनों के लिए खुद को क्वारंटाईन करना होगा। इसका यह अर्थ है की, तब आप आगमन तो आपको एअरपोर्ट से सिधे घर या किसी ऐसे स्थान पर जाना चाहिए जहाँ आप १४ दिनों के लिए क्वारंटाईन रह सके।

कु. जयश्री रोहीदास सालके

टी.वाय.बी.ए.

कोविड का जन्म

विश्व स्वास्थ्य संगठन ने कोरोना वायरस को महामारी घोषित कर दिया है। कोरोना वायरस बहुत सुक्ष्म लेकिन प्रभावी वायरस है। कोरोना वायरस मानव के बाल की तुलना में १२० गुना छोटा है, लेकिन कोरोना का संक्रमण दुनियाभर मे तेजी से फैल रहा है।

कोरोना वायरस (WHO) का संबंध वायरस के ऐसे परिवार से है जिसके संक्रमण से जुकाम से लेकर साँस लेने में तकलीफ जैसे समस्या हो सकती है। इस वायरस को पहले कभी नहीं देखा गया है। इस वायरस का संक्रमण दिसंबर में चीन के वुहान में शुरु हुआ था। (डब्लु.एच.ओ.) के मुताबिक बुखार, खाँसी, साँस लेने में तकलीफ इसके लक्षण है। अब तक इस वायरस को फैलने से रोकने वाला कोई टिका नही बना है।

इसके संक्रमण के फलस्वरुप बुखार, जुकाम, साँस

लेने में तकलीफ, नाक बहना और गले में खराश जैसी समस्याएं उत्पन्न होती है। यह वायरस एक व्यक्ति से दुसरे व्यक्ति में फैलता है। इसलिए इसे लेकर बहुत सावधानी बरती जा रही है। यह वायरस दिसंबर में सबसे पहले चीन में पकड में आया था। इसके दुसरे देशों में पहुंच जाने की आशंका जताई जा रही है।

कोरोना से मिलते - जुलते वायरस खाँसी और छींक से गीरने वाली बूदों के जरिए फैलते है। कोरोना वायरस अब चीन में इतनी तीव्र गती से नहि फैल रहा है। जितना दुनिया के अन्य देशों में फैल रहा है। कोविड-१९ नाम का यह वायरस अब तक ७० से ज्यादा देशों में फैल चुका है। कोरोना से संक्रमण के बढ़ते खतरे को देखते हुए सावधानी बरतने की जरूरत है। ताकि इसे फैलने से रोका जा सके।

कु. शेख आयेशा मिठु

कोरोना और लॉकडाउन

आज पुरा देश कोविड से लड़ रहा है। इस व्हायरस न पुरी दुनिया को हिला दिया है। और साधारण लोगों का जीवन में मुश्किले आये है। इसे रोकने के लिए कोशिश जारी है। लोगों को व्हॅक्सीन दिये जा रहे है। इसे रोकने के लिए लॉकडाउन भी किए जाते है। लॉकडाउन अर्थात तालाबंदी। इसके तहत सभी को अपने-अपने घरों में रहने की सलाह दि गई है। जिसका सरकार की तरफ से सख्ती से पालन भी करवाया जा रहा है। यह इसलिए जरूरी है, क्योंकि कोरोना वायरस नामक महामारी मानव जाती के लिए इतिहास में पहली बार आई है।

अब पुरा देश इस वायरस से लड़ने के लिए अपने-अपने घरों में कैद हो गया है। इस महामारी के प्रकोप से लाखों लोग अपनी जान गंवा चुके हैं। इससे बचनेका सिर्फ एक ही रास्ता है तो है सोशल डिस्टेंसिंग यानी की सामाजिक दूरिया। यह संक्रमण एक से दुसरे इंसान तक बहुत तेजी से फैलता है जिसके कारण भारत सरकार ने लॉकडाउन को दी इससे बचने के लिए आवश्यक कहा है।

अर्थात लॉकडाउन एक आपातकालीन व्यवस्था है, जो किसी आपदा या महामारी के तहत लागू की जाती है। जिस के इलाके में लॉकडाउन किया गया है, उस क्षेत्र के लोगों को घरों से बाहर निकलने की अनुमती नहीं होती है। उन्हे सिर्फ दवा और खाने-पिने जैसी जरूरी चीजों की खरीदारी के लिए ही बाहर आने की इजाजत मिलती है। लॉकडाउन के वक्त कोई भी व्यक्ति अनावश्यक कार्य के लिए सड़कों पर नहीं निकल सकता।

लॉकडाउन से पहले के समय की बात करें तो उस वक्त हम सभी अपने रोजमर्रा के कार्यों में इतने व्यस्त रहते थे कि अपनों के लिए, अपने परिवार के लिए कभी समय ही नहीं निकाल पाते थे। लेकिन लॉकडाउन से सारी शिकायतें खत्म हो गई है। इस दौरान अपने परिवार के साथ बिताने के लिए लोगों को बेहतरीन पल मिले है। लॉकडाउन के दौरान बच्चों को अपने माता-पिता के साथ समय बिताने का मौका मिल रहा है, वही जो लोग यूट्यूब के माध्यम से खाना बनाना भी सीख रहे है। पुराने सीरियलों का दौर वापस आ गया है, जिसका मजा लोग अपने परिवार के साथ ले रहे है। विद्यालयों में छुट्टी होने के कारण घर बैठकर शिक्षकों ने ऑनलाईन क्लासेस का सहारा लिया ताकि विद्यार्थियों की शिक्षा में कोई रुकावट न आए।

लॉकडाउन के रहने से कोरोना वायरस जिससे पूरा

विश्व परेशान है, इससे छुटकारा पाया जा सकता है इसलिए यह हम सभी के लिए बहुत जरूरी है। हमारा काम सिर्फ इतना है कि हमें इसका पालन पुरी ईमानदारी के साथ करना है। लॉकडाउन के दौरान प्रदुषण में कमी हुई है अगर लॉकडाउन से पहले की बात करें तो उस समय कारखानों से निकलने वाला कचरा, जल में प्रवाह किया जाता था, गाड़ियों के रास्तो पर दौड़ने से ध्वनि और वायु प्रदुषण होते थे वो भी कम हो गए है और चिड़ियों की गुंज कानों में आ रही है। नदियों का जल स्वच्छता की ओर अग्रेसर हो रहा है।

इसी तरह लॉकडाउन के बुरी तहर से नुकसान भी हुए है। लॉकडाउन के वजह से देश की अर्थव्यवस्था को गंभीर नुकसान हुआ है। कारखानों को बंद रखने के कारण भारी नुकसान सहन करना पड रहा है, वहीं व्यापार भी पूरी तरह से ठप पडा हुआ है। लोगों की नोकरियाँ चली गई है, जिसकी वजह से बेरोजगारी की समस्या भी उत्पन्न हो गई है। लॉकडाउन के वजह से देश आर्थिक रूप से कमजोर पड रहा है

लॉकडाउन के वजह से मजदूरों को बहुत नुकसान हुआ है, जो रोजमर्रा के काम से अपने घर का पेट पालते थे। आज उन के लिए एक वक्त की रोटी भी बहुत मुश्कील से मिल रही है। अगर लॉकडाउन का सबसे ज्यादा नुकसान किसी को हुआ है तो वह है मजदूर जो अपने परिवार का पेट पालने के लिए दिन-रात मेहनत करते है। दिन-रात सिर्फ कोरोना से संबंधित खबरें लोगों को मानसिक रूप से परेशान कर रही है। जो उन्हे नकारात्मक कर रही है। पुरे दिन घर बैठकर शारीरिक व्यायाम नहीं हो रहा है। बच्चे चिडचिडापन महसुस करने लगे है। उन्हे खेलना मिलना असमर्थ हैं।

कोरोना वायरस के प्रकोप को रोकने के लिए इस संक्रमण से मुक्ती के लिए भारत के प्रधानमंत्री ने लॉकडाउन की घोषणा की थी, क्योंकि सामाजिक दूरी ही कोरोना को रोकने के लिए कारगर उपाय है। यह कारण है कि लॉकडाउन को बढ़ाया जा रहा है। इसलिए हमें लॉकडाउन का पुरा पालन करना है। और यह जल्द से मिटे। सरकार द्वारा दिए निर्देशको का पालन करना ही हमारा कर्तव्य हैं, तभी इस महामारी को खत्म किया जा सकता है।

केदार सोपान

कोरोना योद्धे

कोविड - १९ महामारीने पुरे दुनिया को घुटनों पर आने के लिए मजबूर कर दिया है। दुनिया का एक भी ऐसा कोना नहीं है जहाँ इस वायरस का संक्रमण ना फैला हो। दुनिया में लाखों लोगों की इस वायरस ने जान ले ली। बहुत सारे लोग इससे संक्रमित हो रहे हैं। दुनिया में अनगिनत लोग इस महामारी की शिकार बन गए हैं। यह वायरस किसी पिडीत व्यक्ती के खांसने या छिंकने से सांस के कणों / बुँदों के सीधे संकष में आने या वायरस से संक्रमित सतह को छुने से फैलता है। कोविड-१९ वायरस कुछ घंटों तक अपनी सतह पर जिवित रहता है। लेकिन इसे किसी साधारण निसंक्रमण से खत्म किया जा सकता है। इसके लक्षणों में बुखार, खांसी, जल्दी जल्दी सांस लेना आदि हो सकता है। अधिक गंभीर मामलों में इससे जान भी जा सकती है। इसके लक्षण फलू या सामान्य सर्दी जुकाम से मिलते जुलते हैं। इसलिए इसमें टेस्ट करना भी जरूरी है। जिससे किसी के कोविड-१९ होने पर पता चल सके। ये जानना महत्वपूर्ण है कि सामान्य तरीके हैं - बार-बार हाथ धोना, सांस लेने संबंधी सावधानियाँ जैसे बाहर जाते समय मास्क लगाकर जाना। भारत में तीन लाख से भी ज्यादा लोग कोरोना वायरस से पिडीत हैं। इसका सिर्फ एक ही उपाय है और वह है सामाजिक दूरी। इसके साथ ही मुँह पर मास्क पहनना अनिवार्य कर दिया गया है और जितना हो सके अपने हाथों को धोये और आसपास सफाई और स्वच्छता का ध्यान रखे। भारत ने कोरोना महामारी से लड़ने के लिए २४ मार्च २०२० को लॉकडाउन घोषित किया और इस लॉकडाउन को कई बार बढ़ाया गया। सबसे पहला लॉकडाउन अमेरिका में लगाया गया था। अमेरिका और इटली में इस वायरस से लोग संक्रमित होने की संख्या अधिकतर थी। इस महामारी ने पूरी दुनिया में तुफान ला दिया है। वायरस संक्रमण के श्रृंखला को तोड़ने के लिए नागरिकों के बीच सामाजिक दुरी का पालन करने के लिए कहा गया। कोरोना काल में डॉक्टर, नर्स, वार्ड बॉय, पॅथोलॉजिस्ट सभी ने कोरोना योद्धा बनकर सेवा की है। भारत में कही महिनो तक लॉकडाउन जारी रहा है। अभी भी भारत के बहुत सारे हिस्सों में लॉकडाउन जारी है। सभी डॉक्टर और नर्स रात दिन जागकर कोरोना संक्रमित मरीजों की भरपूर सेवा कर रहे हैं। वे इस आपत्कालीन स्थिति में कोरोना योद्धा बनकर देश की सेवा में आगे रहे हैं। उन्होंने अपनी जान जोखिम में डालकर अपने देश, समाज और मरीजों के प्रति अपनी

जिम्मेदारी पूरी की है। लॉकडाउन के वक्त सामान्य लोगों को असुविधा ना हो इसलिए आवश्यक आपूर्तियों को पूरा करने के लिए दूध, सब्जियाँ का भली भाती प्रबंध किया गया। इसलिए तो किसी प्रकार की असुविधा का सामना नहीं करना पडा है। यह इसलिए मुमकिन हो पाया क्योंकि सभी लोगों ने कोरोना योद्धा बनकर सुविधाएँ प्रदान की। दिन भर पानी और बिजली, दुरसंचार और बैंकींग जैसी सुविधा लॉकडाउन की विषम परिस्थितियों में बंद नहीं हुई हैं। यह इसलिए नहीं हुआ क्योंकि इससे जुड़े सारे कर्मचारियों ने आपत्कालीन विषम परिस्थितियों में बिना रुके एकजुट होकर काम किया। इन्हे हम कोरोना काल में कोरोना योद्धा के रूप में देखते हैं जिनकी वजह से आम आदमियों को कठिनाईयों का सामना नहीं करना पडा। लॉकडाउन नियम के लिए दिशानिर्देश है कि प्रत्येक नागरिक को घर में रहना है और सारी राज्य की सीमाएँ सील की गई हैं। लेकिन कुछ लोग कोरोना संकटकाल में सेवाएँ प्रदान कर रहे हैं ताकि आम नागरिकों को नुकसान ना पहुँचे। आवश्यक चीजे लॉकडाउन में प्रदान की जा रही हैं। किसी भी प्रकार की सामाजिक गडबडी को सुनिश्चित करने के लिए सबसे आगे योद्धा के रूप में स्थानिक पुलिस दल और केंद्रिय पुलिस बल रक्षा के लिए खडे हैं। कोरोना संकटकाल में देश को सुरक्षित रखने और ऐसी कठिन परिस्थितियों को संभालने का भरपूर योगदान रहा है। अभी भी स्थिति सामान्य नहीं हुई है लेकिन वह अपना कर्तव्य निभा रहे हैं।

प्रधानमंत्री नरेंद्र मोदी ने कोरोना काल में निरंतर कार्य करने वाले योद्धाओं का सन्मान किया है कोविड - १९ के इस संकटकाल में प्रतिदिन स्वास्थ्य यौध्दा, स्वच्छता यौध्दा, पुलिस बल और सुरक्षा कर्मी मेहनत और लगन के साथ समाज और हमारे प्रति जिम्मेदारी पूरी कर रहे हैं। इन योद्धाओं का हमें सम्मान करना चाहिए। केंद्र सरकारने हाल ही में बीमा कवच स्वास्थ्य सेवा कर्मचारियों के लिए इसकी घोषणा की, जो संक्रमित लोगों की सेवा कर रहे हैं। उत्तरप्रदेश और दिल्ली जैसे कुछ राज्य और केंद्रशासित प्रदेश भी फ्रंट लाइन वर्कर्स के लिए अन्य महत्वपूर्ण वर्ण के लिए बीमा पॅकेज की घोषणा की। इस संकटकाल में कई पुलिसकर्मी अपनी ड्युटी निभाते हुए संक्रमण का शिकार हो गए और कुछ को अपनी जान भी गवानी पडी हैं। सुरक्षा बल हर जगह तैनात है। कंटेमेंट झोन और अस्पतालों में भी वह तैनात होकर अपना कर्तव्य का पालन कर रहे हैं। पुलिस

वालों के लिए यह एक जोखिम भरा कार्य है क्योंकि इसमें वह ही नहीं बल्कि उनके परिवार वालों के लिए संक्रमण का खतरा अधिक है। डॉक्टर और नर्सों बिना अपनी परवाह किए मरीजों की सेवा में लगे हैं। इसके चलते बहुत से डॉक्टर और नर्सों संक्रमित हो गए हैं। बैंक कर्मचारी भी जोखिम उठाकर बैंक में जाकर अपना कर्तव्य निभा रहे हैं ताकि देश की जनता को पैसों से संबंधित कोई मुश्किलता ना हो। बैंक, स्कूलों, सार्वजनिक स्थानों, दफ्तर को सॅनिटाईज करने में लगे हैं ताकि संक्रमण का खतरा ना हो। हम सलाम करते हैं उन स्वास्थ्यकर्मी, पुलिस,

बैंक कर्मचारी और दैनिक जीवन से जुड़ी चीजे प्रबंध करनेवाले लोगों की जिन्होंने संकटकाल में हमें सुरक्षित रखा हैं। इसकी वजह से हम अपने घरों में स्वस्थ और सुरक्षित हैं। हमें भी एक अच्छे नागरिक की तरह इस संकटकाल से मुक्त होने के लिए निर्देशों का पालन करना चाहिए ताकि हम और हमारे आस पास के लोग सुरक्षित रहे और सुकून की जिंदगी जिए।

संकेत हरिभाऊ भोबाळ

टी.वाय.बी.ए.

Lockdown कि वास्तविकता

लॉकडाऊन अर्थात तालाबंदी। इसके तहत सभी को अपने - अपने घरों में रहने की सलाह दी गई है। जिसका सरकार की तरफ से सख्ती से पालन भी करवाया जा रहा है। यह इसलिए जरूरी है, क्योंकि कोरोना वायरस नामक महामारी मानव जाति के इतिहास में पहली बार आई है।

अब पूरा देश इस वायरस से लड़ने के लिए अपने - अपने घरों में कैद हो गया है। इस महामारी के प्रकोप से लोगों लोग अपनी जान गंवा चुके हैं और इससे बचने का सिर्फ एक ही रास्ता है और वो है सोशल डिस्टेंसिंग यानी की सामाजिक दूरी। यह संक्रमण एक से दुसरे इंसान तक बहुत तेजी से फैलता है। जिसके कारण भारत सरकार ने लॉकडाऊन को ही इससे बचने के लिए आवश्यक कहा है। जिस इलाके में लॉकडाऊन किया गया है, उस क्षेत्र के लोगों को घर से बाहर निकलने कि अनुमति नहीं होती है। उन्हें सिर्फ दवा और खाने-पीने जैसी जरूरी चीजों की खरीदारी के लिए ही बाहर आने की इजाजत मिलती है। लॉकडाऊन के वक्त कोई भी व्यक्ति अनावश्यक कार्य के लिए सड़कों पर नहीं निकल सकता। आज की दिनचर्या को देखते हुए समय किसके पास है? लेकिन लॉकडाऊन से यह सारी शिकायतें खत्म हो गई हैं। इस दौरान अपने परिवार के साथ बिताने के लिए लोगों को बेहतरीन पल मिले हैं। कई प्यारी प्यारी यादें इस दौरान लोग सहेज रहे हैं? अपने घर के बुजुर्गों के साथ समय बिताने रहे हैं, और रिश्तों में आई कड़वाहट को मिटा रहे हैं। लॉकडाऊन के दौरान बच्चों को अपने माता-पिता के साथ समय बिताने का मौका मिल रहा है। वहीं जो लोग खाना बनाने के शौकिन हैं, वो यूट्यूब के माध्यम से खाना

बनाना भी सीख रहे हैं। लॉकडाऊन रहने से कोरोना वायरस के मरीजों में गिरावट आएगी और संक्रमण फैलने का खतरा कम होगा। लॉकडाऊन की वजह से मजदूरों, कामगार और किसानों को बहुत नुकसान हुआ है। जो रोजमर्रा के काम से अपने घर का पेट पालते थे। आज उनके लिए एक वक्त की रोटी भी बहुत मुश्किल से मिलती है। कई मजदूर ऐसे हैं, जो भूखे पेट ही सो रहे हैं। अगर लॉकडाऊन का सबसे ज्यादा नुकसान किसी को हुआ है तो वह है मजदूर, जो अपने परिवार का पेट पालने के लिए दिन-रात मेहनत करते हैं। लॉकडाऊन की वजह से देश की अर्थव्यवस्था को गंभीर नुकसान हुआ है। कारखानों को बंद रखने के कारण भारी नुकसान सहन करना पड़ रहा है, वहीं व्यापार भी पूरी तरह से ठप पड़ा हुआ है। लोगों की नौकरियां चली गई हैं जिसकी वजह से बेरोजगारी की समस्या भी उत्पन्न हो गई है।

कोरोना वायरस के प्रकोप को रोकने के लिए इस संक्रमण से मुक्ति के लिए भारत के प्रधानमंत्री ने लॉकडाऊन की घोषणा की थी, क्योंकि सामाजिक दूरी ही रोकने के लिए कारगर उपाय है। यही कारण है की लॉकडाऊन को बढ़ाया जा रहा है। सरकार द्वारा दिए गए निर्देशों का पूरी ईमानदारी के साथ पालन करना ही हमारा कर्तव्य है, तभी इस महामारी को खत्म किया जा सकता है।

कु. कदम मृणाल सुरेश

टी.वाय.बी.ए.

कोरोना वॉरियर्स

आज सारी दुनिया कोरोना वायरस के महामारी से ग्रस्त है। इस भयंकर महामारी में भी हमारा जीवन सुरक्षित तरीके से चल रहा है। मगर यह कोरोना योद्धा नहीं होते तो शायद यह दुनिया ही नहीं होती, समस्त मानव जाती समाप्त ही होती। यह सब मुमकिन है वह हमारे कोरोना योद्धा के बदौलत ही है, हमारी पूरी दुनिया और हमारी अर्थव्यवस्था एवं हमारी सबकी जिंदगी चल रही है वह सिर्फ कोरोना योद्धाओं के बदौलत ही है। कौन है यह कोरोना योद्धा ?, कहाँ से आए हैं ?, यह योद्धा क्या करते हैं ? यह सब योद्धा हम में से ही है।

पहले कोरोना योद्धा है डॉक्टर एवं नर्स व पूरा मेडीकल क्षेत्र

संपूर्ण स्वास्थ्य विभाग बीमार पड़े व्यक्ति के साथ कोई बात करना नहीं चाहता है तथा उसके सामने कोई खडा भी नहीं रहता व उस बीमार व्यक्ति से सभी लोग काफी दूर भाग जाते थे, तथा उस व्यक्ति को किसी भी प्रकार की कोई सहायता नहीं दी जाती थी। इंसान ही इंसान का दूश्मन हो गया था। और बीमार व्यक्ति के साथ स्वस्थ व्यक्ति सिर्फ अमानवीय दूर्भाग्य पूर्ण व्यवहार करते थे।

मगर हमारे डॉक्टर एवं नर्स व पूरा स्वास्थ्य विभाग ने ही उस बीमार व्यक्ति को सहारा देते हुए उसका इलाज करवाया उसकी कोरोना की बीमारी ठीक करवाई और वह व्यक्ति के दोबारा समाज में एक अच्छी एवं स्वस्थ जिंदगी के साथ समाज में छोड़ दिया।

साफ सफाई विभाग कोरोना योद्धा

ऐसे महामारी के समय सिर्फ इंसान द्वारा धूंकने से या कचरे से भी यह महामारी तेजी से फैलती है। तो भी इन सभी सफाई कर्मचारियों ने अपनी जान जोखीम में डालकर पूरे शहर, गाँव, मोहल्ला एवं सार्वजनिक क्षेत्र की साफ सफाई रखते हुए इस

कोरोना महामारी को हद से ज्यादा फैलने से रोका है।

पूलिस प्रशासन कोरोना योद्धा

जिन्होंने अपने प्रशासन व्यवस्था से लोगों के मन से कोरोना का डर कम करने में मदद कि है एवं कोरोना महामारी से इंसान इंसान का दुश्मन हो गया था उसी द्वारा इंसान ही बनाए रखा। कानून व सुव्यवस्था बनाए रखा, हैवानियत को लगाम लगाए रखा जिसे आम इन्सान शांती से एवं स्वस्थ व सुरक्षित रहे।

इस प्रकार से ऐसे अनगिनत कोरोना योद्धे हैं जिनके बारे में लिखते-लिखते मेरे कलम की स्याही खत्म हो जाएगी, मगर कोरोना योद्धा के गौरान्वित काम के बारे में लिखना कभी खत्म नहीं हो जाएगा।

इस दुनिया को बचाने के लिए बहुत सारे कोरोना योद्धाओं ने अपना योगदान दिया है। स्वास्थ्य विभाग एवं कर्मचारी, मेडीकल शॉप, किराना शॉप, एम्बूलंस ड्राइवर, स्मशानभूमी के कर्मचारी लोगो के घर से ना निकलने की सलाह देने वाली संस्थाए, कोरोना के खिलाफ लस ढूढने वाले साईटिस्ट तथा स्कूल के बच्चों को पढाने वाले टिचर्स जिन्हे सरकार द्वारा दिए गये कोरोना जनजागृती मुहिम तथा सरकार द्वारा दिए गव चुनौती पूर्व काम जोकी हमारे स्कूल टिचर्स ने बहोत ही सफलता पूर्वक पूरे किए हैं।

यह सभी कोरोना योद्धा नहीं होते तो शायद कोरोना महामारी में पूरी दुनिया खत्म हो जाती इंसान, इंसान का दुश्मन हो जाता। मगर यह कोरोना योद्धा भगवान का रूप ही है जिन्होंने समस्त मानवजाती को इस महामारी से बचाए रखा, इसलिए मैं कहूँगा की, कोरोना योद्धा ही हमारे भगवान एक रूप है जिन के कारण समस्त मानवजाती बचायी गयी और भविष्य में कोई भी और कितने भी संकट आये तो भी हमे ज्यादा खतरा नहीं होगा क्योंकि हमारे पास है भगवान रुपी कोरोना योद्धा।

धन्यवाद...!

संतोष दिगंबर बांगर

एस.वाय.बी.ए.

कोरोना वायरस - एक वैश्विक महामारी

पहला मुख्य निरोगी काया -

यह कथन हमें बतलाता है कि स्वस्थ शरीर ही मनुष्य की सबसे महत्वपूर्ण पूँजी है। एक अमीर रोगी से कहीं ज्यादा सुख-शांति से एक स्वस्थ (गरीब, अमीर) व्यक्ति होता है।

दुनिया में बहुत सारे माध्यम हैं जिनके कारण एक स्वस्थ मनुष्य किसी रोग में संक्रमित हो सकता है। संक्रमित रोग कई प्रकार के सूक्ष्मजीवों के माध्यम से फैल सकते हैं, जो आकार में अत्यंत सूक्ष्म होते हैं। जैसे (विषाणू, जिवानू, परजीवी) ये प्रत्यक्ष-अप्रत्यक्ष रूप से एक व्यक्ति से दुसरी व्यक्ति को संक्रमित कर सकते हैं।

कोरोना वायरस कोविड - १९ क्या है ?

यह एक अतिसूक्ष्म विषाणू है तो केवल जिवित कोशिका में ही वृद्धि कर सकता है। शरीर के बाहर ये मृत के समान होते हैं परंतु जैसे ही शरीर के अंदर जाते हैं जिवित हो जाते हैं। यह इतने सूक्ष्म होते हैं कि खुली आँखों द्वारा नहीं देखे जा सकते।

उत्पत्ति - कोरोना की उत्पत्ति सबसे पहले १९३० में एक मुर्गी में हुई थी और इसने मुर्गी के श्वसन प्रणाली को प्रभावित किया था आगे चलकर कई मानवों में यह पाया गया। बाद में २०१९ में दुबारा इसे चीन में पाया गया जो धीरे-धीरे पूरे विश्व में फैल गया।

कोविड-१९ क्या है ? विश्व स्वास्थ्य संगठन ने कोरोना का नाम Covid-19 रखा है यहाँ Co का अर्थ Corona, VI का अर्थ Virus D का अर्थ Disease और 19 - 2019 इस वायरस को सबसे पहले चीन के **वुहान** में देखा गया था जब यह पुरे विश्व में फैल गया तो इसे WHO द्वारा वैश्विक महामारी घोषित कर दिया गया।

लक्षण - इस बीमारी के लक्षण फ्लू से मिलते-जुलते हैं। जिसमें सूखी खाँसी तथा बुखार आता है। एक हप्ते के बाद साँस लेने में परेशानी होने लगती है।

इन लक्षणों का हमेशा मतलब यह नहीं है कि इस वायरस का संक्रमण हो ही परंतु कोरोना वायरस के गंभीर मामलों में निमोनिया, किडनी खराब होना, यहाँ तक कि मृत्यु की संभावना रहती है। कोरोना के संक्रमण को बढ़ते खतरे को देखते हुए सावधानी बरतने के जरूरत है। ताकी इसे फैलने से रोका जा सके।

मुख्य लक्षण -

- सूखी खाँसी
- बुखार
- गले में खराश
- साँस लेने में तबलीफ

प्रभाव - कोरोना पूरे विश्व में अपने पाँव फैला चूका है तथा ऐसा कोई नहीं जिस पर इसका प्रभाव देखने को ना मिला हो। कोरोना वायरस ने आर्थिक स्थिती, परिवहन, शिक्षा, व्यापार, मानसिक स्थिती, नौकरी, स्वास्थ्य सभी क्षेत्रों को प्रभावित किया है।

बचाव - कोरोना का संक्रमण बड़ी आसानी से फैल जाता है। अंतः कुछ ऐसे कदम जो हम निजी तौर पर ले सकते हैं, वह खुद को कोरोना से बचा सकते हैं।

- हाथ बार - बार धोएँ।
- अपने मुँह को बार - बार ना छुएँ।
- सबसे ५-६ फीट की दुरी बना कर रखे।
- रोग प्रतिरोधक क्षमता बढ़ाएँ।
- मास्क लगाएँ।
- कम से कम २० सेकंड तक साबुन से हाथ धोएँ।

निष्कर्ष - सतर्क रहे, स्वच्छ रहे। कोरोना को समाप्त करने के लिए सरकार द्वारा जारी दिशा-निर्देशों को सख्ती से पालन करे। इससे पहले भी मानव जाती कई महामारियों से जुझ चुकी है और उनमें विजय हासिल की है और इस तरह कोरोना को भी हम साथ मिलकर हराएँगे।

घर पर रहे। सुरक्षित रहें।

झावरे चेतन आबाजी

कोरोना वायरस का दुष्परिणाम

कोरोना वायरस अकोशकीय अतिसूक्ष्म जीव है। जो केवल जीवित कोशिका में ही वंश वृद्धि कर सकते हैं। ये नाभिकीय आम्ल और प्रोटीन से मिलकर गठीत होते हैं। शरीर के बाहर तो ये मृत समान होते हैं परंतु शरीर के अंदर जीवित हो जाते हैं ये इतने सूक्ष्म होते हैं की इन्हें सामान्य आँख से नहीं देखा जा सकता। इन्हें देखने के लिए सूक्ष्मदर्शी की आवश्यकता होती है।

कोरोना की उत्पत्ती सबसे पहले १९३० में एक मुर्गी में हुई थी और उसने मुर्गी के श्वसन प्रणाली को प्रभावित किया था। और आगे चलकर १९४० में कई अन्य जानवरों में भी पाया गया। इसके बाद सन १९६० में एक व्यक्ती में पाया गया। उसे सर्दी की शिकायत थी। इन सब के बाद वर्ष २०१९ में इसे दुबारा इसका विकराल रूप चीन में देखा गया। जो अब धीरे-धीरे पुरे विश्व में फैलता जा रहा है।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने कोरोना का नाम (Covid-19) रखा है। जहाँ CO का अर्थ है (Corona) VI का अर्थ है वायरस (Virus) 'D' का अर्थ है (Disease) 19 का अर्थ है २०१९। यानी जिस वर्ष यह बीमारी पैदा हुई। इस वायरस का सबसे पहले चीन के 'वुहान' प्रांत में देखा गया जो धीरे-धीरे पुरे विश्व में फैल चुका है।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने कोरोना वायरस को महामारी घोषित कर दिया है। कोरोना वायरस बहुत सूक्ष्म लेकिन प्रभावी वायरस है। कोरोना वायरस मानव के बाल की तुलना में ९०० गुना छोटा है लेकिन कोरोना का संक्रमण दुनियाभर में तेजी से फैल रहा है और यह बहुत ही घातक वायरस है।

कोविड-१९ के लक्षण फ्लू से मिलते जुलते हैं। कोविड-१९ कोरोना वायरस में पहले बुखार आता है। इसके बाद सुखी खाँसी होती है और फिर एक हप्ते बाद सांस लेने में परेशानी होती है। इन लक्षणों का हमेशा यही मतलब नहीं की आपको कोरोना वायरस का संक्रमण है। कोरोना वायरस का गंभीर मामले में निमोनिया, सांस लेने में बहुत ज्यादा परेशानी, किडनी फेल होना और यहाँ तक की मौत भी हो सकती है।

बुजुर्ग या जिन लोगों को पहले से अस्थमा, मधुमेह या हार्ट की बिमारी है। उनके मामले में खतरा गंभीर हो सकता है। जुकाम और फ्लू में वायरसों में भी तरह के लक्षण पाए जाते हैं।

खुद को कोरोना से कैसे बचाए ?

कोरोना का संक्रमण बड़ी आसानी से फैल जाता है और इसकी अब तक कोई दवा नहीं मिली है। इसलिए बहुत घातक रोग की श्रेणी में इसे रखा गया है। कोरोना के मामले दिन प्रतिदिन पुरी दुनिया में बढ़ते ही जा रहे हैं। डब्ल्यू.एच.ओ. ने इसे महामारी घोषित कर दिया है। इतिहास इस बात का गवाह है की हर १०० वर्ष के बाद दुनिया में कोई न कोई महामारी जरूर आती है और इससे बचने का सबसे अच्छा उपाय है बचाव।

विश्व स्वास्थ्य संगठन (WHO) ने पहलीकी इंग्लैंड और नेशनल हेल्थ सर्विस से प्राप्त सुचना के आधार पर हम आपको कोरोना वायरस से बचाव के तरीके बता रहे हैं। एयरपोर्ट पर यात्रियों की स्क्रीनिंग हो या फिर लॉक में लोगों की जांच, सरकार ने कोरोना वायरस से निपटने के लिए कई तरह की तैयारी की है। इसके अलावा किसी भी तरह की अफवाह से बचने, खुद की सुरक्षा के लिए कुछ निर्देश जारी किए हैं। जिससे के कोरोना वायरस से निपटा जा सकता है। स्वयं के अनुभवों से भी कोरोना को हराने की कोशिश करनी चाहिए। सरकार के नियोजन को भी साथ देनी है।

कु. लोंडे नंदा

टी.वाय.बी.ए.

● English Section ●

Learning gives creativity,
creativity leads to thinking,
thinking provides knowledge,
knowledge makes you great

- **A.P.J. Abdul Kalam**

CONTENTS

Sr.No.	Title of Article	Author
1.	History of Corona	Akshay Walunj
2.	Health Effects of Covid 19	Ganesh Mundhe
3.	Covid - 19 and Pneumonia	Namdeo Walhekar
4.	Traditional Treatment on Covid - 19 in India	Jalindar Aher
5.	Organic Farming and Immunity	Samina Shaikh
6.	Corona and Agriculture	Akshada Manchare
7.	Corona Warriors	Pushpa Ghogare
8.	Role of Corona Warriors	Durga Raykar
9.	Economic and Psychological Effects of Covid - 19	Mayur Satkar
10.	Impact of Covid - 19 on Education	Saloni Shelke
11.	Impact of Corona Pandemic on Higher Education	Rukhmini Walhekar
12.	Impact of Lockdown on Education	Manisha Bhand
13.	Impact of Corona on Indian Economy	Shubham Unde

History of CORONA

Coronaviruses are a big family of different viruses. Some of them cause the common cold in people. Others infect animals, including bats, camels, and cattle. But how did SARS-CoV-2, the new coronavirus that causes COVID-19, come into being? Here's what we know about the virus that was first detected in Wuhan, China, in late 2019 and has set off a global pandemic. Experts say SARS-CoV-2 originated in bats. That's also how the coronaviruses behind Middle East respiratory syndrome (MERS) and severe acute respiratory syndrome (SARS) got started. SARS-CoV-2 made the jump to humans at one of Wuhan's open-air "wet markets." They're where customers buy fresh meat and fish, including animals that are killed on the spot. Some wet markets sell wild or banned species like cobras, wild boars, and raccoon dogs. Crowded conditions can let viruses from different animals swap genes. Sometimes the virus changes so much it can start to infect and spread among people. Still, the Wuhan market didn't sell bats at the time of the outbreak. That's why early suspicion also fell on pangolins, also called scaly anteaters, which are sold illegally in some markets in China. Some coronaviruses that infect

pangolins are similar to SARS-CoV-2.

As SARS-CoV-2 spread both inside and outside China, it infected people who have had no direct contact with animals. That meant the virus is transmitted from one human to another. It's now spreading in the U.S. and around the globe, meaning that people are unwittingly catching and passing on the coronavirus. This growing worldwide transmission is what is now a pandemic. Scientists first identified a human coronavirus in 1965. It caused a common cold. Later that decade, researchers found a group of similar human and animal viruses and named them after their crown-like appearance. Seven coronaviruses can infect humans. The one that causes SARS emerged in southern China in 2002 and quickly spread to 28 other countries. More than 8,000 people were infected by July 2003, and 774 died. A small outbreak in 2004 involved only four more cases. This coronavirus causes fever, headache, and respiratory problems such as cough and shortness of breath. MERS started in Saudi Arabia in 2012. Almost all of the nearly 2,500 cases have been in people who live in or travel to the Middle East. This coronavirus is less contagious than its SARS cousin but more deadly, killing 858 people. It has the same respiratory symptoms but can also cause kidney failure.

Walunj Akshay

T.Y.B.Sc. Chemistry

Health Effects of Covid - 19

As COVID-19 was discovered a few months ago only, its long-term effects are unknown, and while researchers are trying to look at parallels with two other coronaviruses, SARS and MERS-CoV, it will take time to have a full picture of the longer-term consequences of infection with COVID-19.

COVID-19 can cause a range of symptoms of wildly varying severity in people. Some might be asymptomatic or have mild symptoms, while others are sick enough to need hospitalisation, supplementary oxygen and the use of a ventilator. Broadly, as a respiratory virus, COVID-19 causes breathlessness, fatigue and muscle ache. As the pandemic has evolved and documented clinical case histories have accumulated, a new symptom began to emerge - the partial or total loss of the sense of taste and smell. This in itself is not unusual for a respiratory viral infection, but what was unique is that people had this symptom without any of the other usual symptoms of infection.

It's now clear that the coronavirus doesn't just attack the respiratory system, and some people have reported gut issues and problems with their kidneys. Severe COVID-19 patients have experienced what's called a 'cytokine storm' in which the body's immune system goes into a potentially fatal overdrive and leads to multi-organ failure. This has also been seen with influenza, SARS and MERS-CoV.

The most common symptoms of COVID-19 are:

- Fever
- Dry cough
- Fatigue

- Other symptoms that are less common and may affect some patients include:
- Loss of taste or smell
- Nasal congestion
- Conjunctivitis (also known as red eyes)
- Sore throat
- Headache,
- Muscle or joint pain
- Different types of skin rash
- Nausea or vomiting
- Diarrhea
- Chills or dizziness.

Organ damage caused by COVID-19

Although covid -19 is seen as a disease that primarily affects the lungs, it can damage many other organs as well. This organ damage may increase the risk of long-term health problems. Organs that may be affected by COVID-19 include:

Heart: Imaging tests taken months after recovery from COVID-19 have shown lasting damage to the heart muscle, even in people who experienced only mild COVID-19 symptoms. This may increase the risk of heart failure or other heart complications in the future.

Lungs: The type of pneumonia often associated with COVID-19 can cause long-standing damage to the tiny air sacs (alveoli) in the lungs. The resulting scar tissue can lead to long-term breathing problems.

Brain: Even in young people, COVID-19 can cause strokes, seizures and Guillain-Barre syndrome — a condition that causes temporary paralysis. COVID-19 may also increase the risk of developing Parkinson's disease and Alzheimer's disease. Blood clots and blood vessel problems

COVID-19 can make blood cells more likely to clump up and form clots. While large clots can cause heart attacks and strokes, much of the heart damage caused by COVID-19 is believed to stem from very small clots that block tiny blood vessels (capillaries) in the heart muscle.

Other parts of the body affected by blood clots include the lungs, legs, liver and kidneys. COVID-19 can also weaken blood vessels and cause them to leak, which contributes to potentially long-lasting problems with the liver and kidneys. Problems with mood and fatigue have also been noticed. People who have severe symptoms of COVID-19 often have to be treated in a hospital's intensive care unit, with mechanical assistance such as ventilators to breathe. Simply surviving this experience can make a

Because it's difficult to predict long-term outcomes from the new COVID-19 virus, scientists are looking at the long-term effects seen in related viruses, such as the virus that causes severe acute respiratory syndrome (SARS). Many people who have recovered from SARS have gone on to develop chronic

fatigue syndrome, a complex disorder characterized by extreme fatigue that worsens with physical or mental activity, but doesn't improve with rest. The same may be true for people who have had COVID-19.

Eight months after mild COVID-19, one in ten people experience at least one moderate to severe symptom that is perceived to have a negative impact on their work, social or personal life, according to a study. The study, published in the journal JAMA, found that the most common long-term symptoms are loss of smell and taste, and fatigue. Most people who develop COVID-19 experience a mild or moderate illness that improves on its own. However, some people who have had a mild or moderate illness go on to develop lasting symptoms that can be severe — even after they have recovered from the initial infection. When these symptoms are prolonged, people sometimes refer to the issue as "long COVID" or to the people who have it as "long-haulers."

Mundhe Ganesh Nana
SYBSc, Dept of Botany

Covid - 19 and Pneumonia

Most people who get COVID-19 have mild or moderate symptoms like coughing, a fever, and shortness of breath. But some who catch the new coronavirus get severe pneumonia in both lungs. Pneumonia is a lung infection that causes inflammation in the tiny air sacs inside your lungs. They may fill up with so much fluid and pus that it's hard to breathe. You may have severe shortness of breath, a cough, a fever, chest pain, chills, or fatigue. Your doctor might recommend cough medicine and pain relievers that reduce fever. In the most serious cases, you may need to go to the hospital for help breathing with a machine called a ventilator. You can get pneumonia as a complication of viral infections such as COVID-19 or the flu, or even a common cold. But bacteria, fungi, and other microorganisms can also cause it. The illness tied to the new coronavirus was originally called novel coronavirus-infected pneumonia (NCIP). The World Health Organization renamed it COVID-19, which is short for coronavirus disease 2019.

About 15% of COVID-19 cases are severe. That means they may need to be treated with oxygen in a hospital. About 5% of people have critical infections and need ventilator. People who get pneumonia may also have a condition called acute respiratory distress syndrome (ARDS). It's a disease that comes on quickly and causes breathing problems. The new coronavirus causes severe inflammation in your lungs. It damages the cells and tissue that line the air sacs in your lungs. These sacs are where the oxygen you breathe is processed and delivered to your blood. The damage causes tissue to break off and clog your lungs. The walls of the sacs can thicken, making it very hard for you to breathe. This may explain why COVID-19 pneumonia lasts longer and causes more harm than typical pneumonia, according to the

researchers at Northwestern Medicine in Chicago. The research team said that their aim is to make COVID-19 more like a bad cold. For the study, the team analyzed immune cells from the lungs of COVID-19 pneumonia patients and compared them to cells from patients with pneumonia caused by other viruses or bacteria. While other types of pneumonia rapidly infect large regions of the lungs, COVID-19 begins in numerous small areas of the lungs. It then uses the lungs' own immune cells to spread across the lungs over many days or even weeks. This is similar to how multiple wildfires spread through a forest, the study authors explained. As COVID-19 pneumonia slowly moves through the lungs, it leaves damaged lung tissue in its wake and contributes to the fever, low blood pressure and organ damage common in COVID-19 patients, the team said.

The long duration of COVID-19 pneumonia, rather than greater severity, may be why it causes more serious complications than other types of pneumonia, according to the study authors. The report was published online Jan. 11 in the journal *Nature*. The researchers also identified immune cells -- macrophages and T cells — that could be important targets when treating severe COVID-19 pneumonia. Macrophages typically protect the lungs, but can be infected by the new coronavirus and help spread the infection through the lungs, the team noted in a Northwestern news release. In a clinical trial early this year, the investigators plan to test an experimental drug that targets these immune cells in COVID-19 pneumonia patients. The drug reduces the inflammatory response of these immune cells.

Walhekar N. M
(HOD Chemistry)

Traditional Treatment in India on Covid - 19

Friends, today not only in India but all over world epidemic disease covid-19 has Spread in uncontrollable manner. Corona virus originated in China , China is selfish country Which created this biological warlike situation in all over world. **America,Russia,Italy** and **China** all countries defeated against this calamities.

In medical science to kill microbes antibiotics have been invented, but according to Darwin's Law of survival of fittest microbes developed changes and resistance to these antibiotics. Every medicine useful only for two decades. So to avoid infection of diseases it is necessary to increase immunity. Balanced diet, complete sleep, positive thinking, yoga and meditation are important things in increasing immunity. Not only for corona but in future if any other epidemic disease spread in world yoga and Ayurveda are useful in prevention, treatment and control of diseases.

Scientifically corona having external fatty acid layer and protein internally. After Contact with living cells it increase its infective characters. Virus attacks on respiratory system, Symptoms like irritation in throat, cold, cough, fever, weakness, loss of appetite developed in patient. Virus spreads by droplets of cough and cold of patient to healthy person. It also spreads by common things handling by patients and healthy person (like books and tables). Virus enters inside body through eyes, mouth, nose. Then it enters in throat and remains active upto 72hrs. When body temperature becomes favourable ,fatty acid coatings removed from DNA proteins, and develops deadly symptoms.

"Prevention is better than cure"so always priority given to avoiding a infected person. Cleaning of hands by using soap and disinfectants essential due to which virus become Inactive by losing its external coat or layer. Use of sanitizer frequently to avoid entry

of virus in mouth or nose. Mask prevents entry of virus in mouth. Virus can remains alive on external Surface of mask for 72 hrs only. For cleaning floor and furniture use of sanitizer, spirit and acid is useful. Fumigation by using **camphor, ghee, dry** dung of cow, dry **Neem** leaves useful to kill virus. Drinking of hot water, black tea, use of **Clove, Peeper, Dalchini, whh few Lemon juice** in tea is very much effective. Oranges, papaya, grapes, chiku useful in diet. Avoid food material like curd, banana, milk, watermelon, and chilled material in refrigerator. Avoid use of A.C, room should be proper aeriated with sunlight. Complete sleep is very much essential so use of natural habits like early to bed and early wake **up, yoga, meditation, exercise**, essential to increase happiness and concentration of mind. It makes heart cheerful. Use of **Goghrut** drops or **Anutel** for nasya 'preferred in Ayurveda.

Sometimes still infection occurs and symptoms like cold, irritation in throat, fever develops. Isolation in home or in hospital essential it is known as quarantine process. use of mask and distance between two persons should be six feet. After infection **Sitofaladi** and **Tribhuvan Kirti** tablets in **Honey** , two times a day suggested by doctors . **Gulwel and Sunth** boiled in water for **drmkng. Triphala, Turmeric** and **salt** in warm water used for gargaling. Use of **Clove, Sunth, Vilaychi, Dalchini, Pimpali and Pimpal** used in required quantity for treating **Covid-19. Chavanprash** also effective for increasing immunity.

Homeopathy medicines like **Arsenic alba-30** for three **days, Bryonia alba** for seven days, **Gelsmium - 20** for seven days, prescribed by doctors for treatment.

Aher Jalindhar
S.Y.B.Sc., Zoology

Organic Farming and Immunity

The introduction of chemicals in farming got many delirious at the sight of what they could accomplish. Yields exploded. At the start, the soil was healthy. Any damage brought about by chemical fertilizers was hardly noticeable. Pests had not developed resistance to the chemicals. The technology spread across the world as it was considered the revolution in agriculture.

Flash forward to today, and many people are marveling at organic farming again. This is after learning that conventional farming methods come with a host of problems including health-related diseases like cancer, pollution, degradation of soil and water, and impact on domestic animals. Organic farming is a technique, which involves the cultivation of plants and rearing of animals in natural ways. This process involves the use of biological materials, avoiding synthetic substances to maintain soil fertility and ecological balance thereby minimizing pollution and wastage. In other words, organic farming is a farming method that involves growing and nurturing crops without the use of synthetic based fertilizers and pesticides. Also, no genetically modified organisms are permitted.

It relies on ecologically balanced agricultural principles like crop rotation, green manure, organic waste, biological pest control, mineral and rock additives. Organic farming makes use of pesticides and fertilizers if they are considered natural and avoids the use of various petrochemical fertilizers and pesticides. International Federation of Organic Agriculture Movements (IFOAM), an international organization established in 1972 for organic farming organizations defines the goal of organic farming as:

"Organic agriculture is a production system that sustains the health of soils, ecosystems and people. It relies on ecological processes, biodiversity and cycles adapted to local conditions, rather than the use of inputs with adverse effects. Organic agriculture combines tradition, innovation and science to

benefit the shared environment and promote fair relationships and a good quality of life for all involved..."

Types of Organic Farming -

- Pure Organic Farming. As the name of this farming process suggests, it uses natural ways for cultivation. ...
- Integrated Organic Farming. ...
- Crop Rotation. ...
- Green Manure. ...
- Compost. ...
- Crop diversity. ...
- Soil Management. ...
- Controlling pests Biologically.

Advantages of Organic Farming -

1. Organic farming in India is very economical, it uses no expensive fertilizers, pesticides, HYV seeds for the plantation of crops.
2. It has no expenses. With the use of cheaper and local inputs, a farmer can earn a good return on investment.
3. This is one of the most important benefits of organic farming in India.
4. There is a huge demand for organic products in India and worldwide and can earn more income through export.
5. Organic products are more nutritional, tasty, and good for health than chemical and fertilizer utilized products.
6. Organic farming in India is very environment friendly; it does not use fertilizers and chemicals.
7. These are some benefits of Organic Farming, which proves organic farming is profitable for everyone.

We need to spread awareness about the advantages of organic farming in India to encourage Organic farming.

Miss. Samina Shaikh

TYBSc, Dept. of Botany

Corona and Agriculture

COVID -19 pandemic has disrupted the Indian agricultural system extensively. Nevertheless, the recent quarterly GDP estimates post - COVID scenario showcase robustness and resilience in Indian agriculture, the only sector to register a positive growth of 3.4% during the financial year (FY here after) 2020-21 (Quarter 1: April 2020 to June 2020). At the same time, the immediate past quarter growth was estimated at 5.9% witnessing a decline by 2.5% point. In this context, we aim to synthesize the early evidence of the COVID-19 impact on the Indian agricultural system viz., production, marketing and consumption followed by a set of potential strategies to recover and prosper post-pandemic. Survey findings indicate that the pandemic has affected production and marketing through labor and logistical constraints, while the negative income shock restricted access to markets and increased prices of food commodities affecting the consumption pattern.

The pandemic wreaked a substantial physical, social, economic and emotional havoc on all the stakeholders of Indian agricultural system. Seizing the crisis as an opportunity, the state announced a raft of measures and long-pending reforms. We propose a 10-point strategy ranging from social safety nets, family farming, monetizing buffer stock, staggered procurement to secondary agriculture to revive and prosper post-pandemic. Besides the pandemic creating a panic situation, locust infestation from East Africa to India had a catastrophic effect on agriculture (Timilsina et al., 2020). Natural calamities like cyclones and floods in eastern and western states caused devastation adding to the woes. Farmers faced a difficult time in sowing summer (April-June) and south-west monsoon (July-October) season crops, harvesting winter

(March-April) crops and making marketing decisions. During the state procurement operations of the winter harvested wheat, due to the need for adhering to the social distancing norms, the Government of India suspended the Agricultural Produce Market Committee (APMC) Act enabling many temporary local markets and procurement centers. Seeing the successful completion of a record procurement operation, the Government of India sensed an opportunity in the pandemic to usher in various reforms to agricultural marketing and minimize restrictions on movement and sale of agricultural commodities by promulgation of three ordinances that included amending the APMC Act to allow private trade, encouraging contract farming to safeguard the agreement on price assurances and amending the Essential Commodity Act 1955 (Government of India, 2020b).

COVID -19 has exposed vulnerabilities and power imbalances in the Indian agricultural system for learning and building resilience against future shocks. The pandemic also highlighted the underlying inequalities and income disparities across the society as manifested by the responses of different strata. Short-term coping is important and an utmost priority, as the pandemic, though seemingly abating, may possibly revive, affecting the economy including agriculture; impeding food security and livelihoods. In this context, the paper aims to highlight the impact of COVID-19 on the Indian agricultural system along with potential strategies (10-point) for post-pandemic recovery.

Akshada Manchare

F.Y.B.Sc.

Corona Warriors

Doctors, Health-care Workers and Fight against COVID-1

Needless to say, doctors, nurses and people working in health-care sectors are particularly vulnerable to the highly infectious disease. In response to the global pandemic, the under-resourced doctors are facing unprecedented challenges. The list of the sleep-deprived heroes includes doctors, nurses, medical cleaners, pathologists, paramedics, ambulance drivers, and health-care administrators. In the fight against corona virus, the brave medical army stands strong with thermometers, stethoscopes, and ventilators as their weapons. Not to forget, medical researchers are working day in and night out against all odds, hoping to find the antidote to the disease.

Since the corona virus outbreak, health-care professionals have not only experienced the gratification of healing patients and saving their lives but have also lost many battles along the way. On top of that, many doctors have even sacrificed their own lives in the line of duty.

Every day, the selfless warriors are giving it their all in health-care settings while

cutting themselves off from their families and loved ones. The sacrifice that they are making for the safety and welfare of humanity is priceless and deserves lifelong gratitude on our end. Most importantly, we must reassess the value health-care workers hold in our lives and the kind of treatment they get from us. Among the several lessons this corona virus pandemic has been teaching us, the biggest one is to find ways to sufficiently invest in the better and more efficient medical fraternity and give medical professionals the respect, compensation and infrastructure that they truly deserve once this crisis is over. Moreover, the world needs to work towards advancement in medical research and technology. Nothing will be a greater tribute to the health-care workers than this.

That being said, we'd now like to highlight the heroic efforts of some courageous and inspiring doctors from across the globe who lost their lives while saving the lives of COVID -19 patients.

Prof. Pushpa Ghogare
Department of Botany

Role of Corona Warriors

India is the world's most populous democratic nation, with a population of 1.3 billion people. Before the coronavirus, everything was fine. The Warriors had no idea that 2020 would be their worst season. When the coronavirus had an outer break in Wuhan (China). Our government's Warriors had been placed on high alert. Because of the extensive security checks at the airport, Covid-19 arrived late in India. When the Novel Corona Virus first arrived in India. Many of the Warriors were on the move.

Doctors had no idea that the twenty-first century would be the worst of all time since. Just in the last 20 years there have been many pandemics around the world, the worst of which is the covid-19 pandemic. Doctors are God to us. They never met their own families, despite the fact that we should live together in order to save our lives. They put their lives on the line! They are the world's true warriors. Salute them for their bravery.

Nurses are the best part of the covid-19 Warriors. Corona Warriors belong to people and people belong to them. Nurses work 24 X 7 in the hospital for us. Their heart is clearly a mirror. Nurses do their best to save patients life. They are Warriors who work nonstop. Every single second. During the covid-19 Era, they don't have time for their own families. Our family sleeps together while theirs sleeps alone.

Scientists are working around the clock to develop a covid-19 vaccine. They are the best. They worked very hard to develop an effective vaccine, and they succeeded in developing the world's most affordable vaccine.

Government health staff work to save our lives from covid-19. They put in a lot of effort for us. Give them a standing ovation.

The Policemen in Covid-19, the night man is in charge. They still warn, "DO NOT GO OUTSIDE," but no one pays attention. Because of us, their situation can worsen at any time. They're out on the road in such hot weather for us. So, help them at any stake, I did not go outside to assist them. If everyone listened to the Corona Warriors. We can beat the most lethal and life-robbing Covid-19. As a result, assist them at all costs. Corona Warriors are our world's true superheroes. The temples are closed, but in this life-threatening condition, God appears in the form of Corona Warriors.

If the Corona Warriors give their best, they will triumph, and the world will benefit as a result. I salute the entire Covid-19. Warriors from all over the world. As a result. I am seeking your help for all Covid-19 Warriors fighting for our mother earth. For the Corona Warriors, STAY AT HOME. So, let's work together to save the planet.

STAY HOME, STAY SAFE

Mrs Durga Raykar

Librarian

Economic and Psychological Effects of Covid - 19

The outbreak of COVID-19 brought social and economic life to a stand still. It affected sectors, such as aviation, tourism, retail, capital markets, MSMEs, and oil. International and internal mobility is restricted, and the revenues generated by travel and tourism, which contributes 9.2% of the GDP, will take a major toll on the GDP growth rate. Aviation revenues will come down by USD 1.56 billion. Oil has plummeted to 18-year low of \$ 22 per barrel in March. Huge amounts from impacted nations in an enormous way, especially the nationwide lockdown which have brought social and economic life to a standstill. A world which forever buzzed with activities has fallen silent and all the resources have been diverted to meeting the never-experienced-before crisis. There is a multi-sectoral impact of the virus as the economic activities of nations have slowed down. What is astonishing and worth noting is an alarm bell which was rung in 2019 by the World Health Organization (WHO) about the world's inability to fight a global pandemic. A 2019 joint report from the WHO and the World Bank estimated the impact of such a pandemic at 2.2 per cent to 4.8 per cent of global GDP. That prediction seems to have come true, as we see the world getting engulfed by this crisis.

In another report entitled 'COVID-19 and the world of work: Impact and policy responses' by International Labour Organization, it was explained that the crisis has already transformed into an economic and labour market shock, impacting not only supply (production of goods and services) but

also demand (consumption and investment). International Monetary Fund's (IMF) chief said that, 'World is faced with extraordinary uncertainty about the depth and duration of this crisis, and it was the worst economic fallout since the Great Depression'. The IMF estimated the external financing needs for emerging markets and developing economies in trillions of dollars. India too is groaning under the yoke of the pandemic and as per news reports in Economic Times published on 23 March 2020, the economists are pegging the cost of the COVID-19 lockdown at US\$120 billion or 4 per cent of the GDP his COVID-19 pandemic affected the manufacturing and the services sector hospitality, tours and travels, healthcare, retail, banks, hotels, real estate, education, health, IT, recreation, media and others. The economic stress has started and will grow rapidly. While lockdown and social distancing result in productivity loss on the one hand, they cause a sharp decline in demand for goods and services by the consumers in the market on the other, thus leading to a collapse in economic activity. However, lockdown and social distancing are the only cost-effective tools available to prevent the spread of COVID-19. Governments are learning by doing, as it was in the case of success of containment strategy in Bhilwara district, Rajasthan, India, the economic risks of closing the economy remain nonetheless. Similarly, flattening the caseload curve is critical for economy at large, but it comes with an economic cost.

The outbreak of COVID-19 affected the

lives of all sections of society as people were asked to self-quarantine in their homes to prevent the spread of the virus. The lockdown had serious implications on mental health, resulting in psychological problems including frustration, stress, and depression. The article identified the following as the impact of COVID-19 on the students of different age groups: time spent on online classes and self-study, medium used for learning, sleeping habits, daily fitness routine, and the subsequent effects on weight, social life, and mental health. Moreover, our research found that in order to deal with stress and anxiety, participants adopted different coping mechanisms and also sought help from their near ones. Further, the research examined the student's engagement on social media platforms among different age categories. This study suggests that public authorities should take all the necessary measures to enhance the learning experience by mitigating the

negative impacts caused due to the COVID-19 outbreak. Our research has revealed that due to the lockdown imposed by the government in response to COVID-19, the sleeping patterns of the students was affected the most. Our findings show that the increase in use of social media applications led to a widespread increase in the length of sleep, worsening of sleep habits (people sleeping at much later hours than usual), and a general feeling of tiredness. A general lack of recollection regarding what day of the week it was, as well as a change in the perceived flow of time were also notable. All these findings indicate the decline in mental health of students due to the lockdown. Promoting better sleep routines, minimizing the use of digital media, and encouragement of students to take up more hobbies could collectively improve the health and mood of students in self quarantine.

MAYUR SATKAR
S.Y.B.Sc Zoology,

Impact of Covid - 19 on Education (2020 - 21)

The impact of pandemic COVID -19 is observed in every sector around the world. The education sector of India as well as world is badly affected by this pandemic. However the impact of COVID -19 on education has few positive outcomes apart from the many negative aspect of the pandemic.

Positive impact of COVID-19 on education-

Covid-19 has accelerated adoption of digital technologies to deliver educational institutions moved towards blended mode of

learning. In encouraged all teachers and students to become more technology way. The pandemic situation induced people to learn & live use digital technology and resulted in increasing the digital literacy.

Learning materials are shared among the students easily and the queries are resolved through e-mail, SMS, phone calls and using different social Medias like Whatsapp or Facebook. Students are able to manage their time more efficiently in online education during

pandemic.

Teachers have also adopted new methods of teaching of teaching like through PPTs videos, video conferencing which are considered as one of the best and fast learning medium of teaching. Students are able to analyze more effectively what they are being taught and definitely learn new computer skills as they have to do lots of assignment through computer or laptops only. Even those who are preparing for competitive exams are being provided with an opportunity to avail online crash course of classes on 50% discount.

Negative impact of COVID-19 on education-

Education sector has suffered a lot due to the outbreak of Covid-19. It has created many negative impacts on education. Classes have been postponed and exams at different levels were postponed. Admission process gets delayed. Most of recruitments got postponed due to covid-19. Placements for students may also be affected with companies delaying on board of students. Unemployment rate is expected to be increased due to this pandemic.

Shelke Saloni Pandurang

S.Y.B.Sc., Dept. of Physics

Impact of Corona Pandemic on Higher Education

Universities and college campuses are places where students live and study in close proximity to each other. They are also buzzing cultural hubs where students are brought together from nations around the world. Recently, the foundations of this unique ecosystem have been impacted significantly by the rapid spread of the coronavirus (Covid-19) outbreak, creating uncertainty regarding the implications for higher education. Over the past weeks, education officials have been forced to cancel classes and close the doors to campuses across the world in response to the growing coronavirus outbreak. In addition, US institutions have switched classes to online learning, cancelled spring break trips and students studying abroad in China, Italy and South Korea have been encouraged to return home to complete their studies. While class closures, dips in enrollment at the beginning of a new semester and cancellations may be

temporary, it's hard to foresee whether the novel coronavirus will result in long-term disruption to the higher education system. The most effective tool in keeping student retention and maintaining access to learning has been online courses. Universities across the US, in particular, have adjusted their programs in response to the spread of the coronavirus. Stanford University has called off the remaining two weeks of in-class lectures, urging its professors to move any remaining lessons online. The University of Washington announced a ban on on-campus classes until after spring break, after a member of staff was diagnosed with coronavirus last week. Other universities, including New York's Hofstra University, New Jersey's Princeton University and Seattle University are making starting to make the move to virtual classes.

One of the biggest concerns for the sector at large is the percentage of

international students that make up the domestic higher education markets. In the US alone, Chinese students make up 33.7 per cent of the foreign student population, while Indian students comprise of 18.4 per cent. While travel restrictions to and from China have been helpful in slowing down the spread of the disease, they have also left international students stranded. According to a Covid-19 Survey by the Institute of International Education (IE), 830 Chinese students have been unable to return to the US to continue their studies. While this may be a small

percentage of the overall international student population, the question remains: How long will this last? If the restrictions remain in place, the US higher education system could bear the brunt of an economic downturn. So, how should universities and colleges around the world adjust their learning styles to retain program enrollment and provide accessibility to students ?

Rukmini Walhekar
Department of English

Impact of Lockdown on Education

The COVID-19 pandemic and the sudden prolonged lockdown threw the education system in the country in disarray. The closure of schools and colleges began before the completion of the end-semester or annual exams and cast a blight on the entire academic cycle. A reinforcing web of issues, such as prolonged closure, uncertainty about the timing of reopening, likely constriction in the academic calendar and the resultant learning discontinuity among students, among others, has forced the states and educational institutions to find a feasible option to assuage the varied impacts.

With the lockdown restrictions in place, policymakers propounded online education as an alternative. The guideline regarding maintaining of physical distancing has given the greatest fillip in this regard. This is being actively used as a plea for strongly recommending online education as a substitute for the conventional classroom system. As the pandemic period and lockdown

restrictions are getting prolonged, issues like completion of syllabus, evaluation, and promotion to higher classes are building pressure with policymakers and experts stressing on the online system as the permanent solution instead of adopting it as a short-run and complementary alternative.

But the turn towards online education during the lockdown has brought to the fore problems of access and inclusivity precipitated by the digital divide. Though there is no alternative to online education, it has raised some important questions. Do the households in general and those who have school/college going students in particular have access to essential digital infrastructure? Will online education enable all students to participate in and profit from it equally? Or, will it leave behind those who lack access to the digital infrastructure?

Analysis of the National Sample Survey Office (NSSO) data on social consumption of education (2017-18) informs that only about

9% of students who are currently enrolled in any course have access to essential digital infrastructure, and such meagre access is enmeshed with huge socio-economic and spatial disparities. Hence, the attempt to make online education an opportunity out of the Covid-19 crisis poses a serious risk of leaving many students, especially the socio-economically disadvantaged, further behind.

It is said that how an emphasis of online education would only exacerbate pre-existing inequalities in society. The fundamental requirement for the success of online teaching is the availability of strong internet connectivity and modern-day electronic gadgets. It is well-known that we rank very low with respect to digital infrastructure. It is also not a hidden fact that India suffers from a digital divide. Children in urban areas have better, but not the best, access to these prerequisites compared to children in rural areas. Not all in urban areas have this privilege. Only the well-to-do families can afford costly equipment. In this way, online education becomes a tool to further exacerbate the knowledge divide and thereby widen economic inequalities.

The access to computer with internet is only 8% among students from the Other Backward Classes and 10% among students from the eighth decile (third richest group). Higher the socio-economic disadvantage, much lesser the access. Only 2% of students from the poorest income groups have access to computer with internet, only 3% have access to computer at home and 10% have access to internet through any of the digital devices. Students from Scheduled Tribes (STs) and Scheduled Castes (SCs) also have an equally meagre access.

The mobile phone on which most students access the internet is not the most

suitable medium to conduct a class; a laptop is the more suitable device. It is difficult to concentrate on a lecture on the phone, to stare at a small screen for over an hour or two with a reasonable degree of concentration. A recent survey done by the University of Hyderabad in the wake of the COVID-19 crisis shows that only 50% students had access to laptops and about 45% could, at best, access internet infrequently and further about 18% did not have internet access at all (UoH Herald 2020). This is the state of reality in a central university. Indeed, the speed of the internet and its fluctuations have seen major problems in many metro cities, let alone rural or small-town India, where many of our students are under the lockdown.

In a lockdown condition, stuck within home, there are many corners of one's living space where data signal is weak. Further, many students do not have unlimited Wi-Fi plans, and have limited size data packs. Several classes in a day can be a substantial cost for many students in the low income bracket. We know of several instances where students go out of their home in open street corners to access the internet or free Wi-Fi in normal times; even such ironical possibilities are, of course, closed during a lockdown.

It can be concluded that the tendency of e-learning solutions adopted by governments has been towards more centralisation, standardisation across contexts and micro-control of teachers. However, as is evident given the varied means of adoption, such an approach is not feasible simply on account of infrastructure inequalities.

Miss Manisha Bhand
TYBA, Dept of English

Impact of Corona on Indian Economy

The impact of coronavirus pandemic on India has been largely disruptive in terms of economic activity as well as a loss of human lives. Almost all the sectors have been adversely affected as domestic demand and exports sharply plummeted with some notable exceptions where high growth was observed. An attempt is made to analyze the impact and possible solutions for some key sectors.

FOOD & Agriculture

Since agriculture is the backbone of the country and a part of the government announced essential category, the impact is likely to be low on both primary agricultural production and usage of agro-inputs. Several state governments have already allowed free movement of fruits, vegetables, milk etc. Online food grocery platforms are heavily impacted due to unclear restrictions on movements and stoppage of logistics vehicles. RBI and Finance Minister announced measures will help the industry and the employees in the short term. Insulating the rural food production areas in the coming weeks will hold a great answer to the macro impact of COVID-19 on Indian food sector as well as larger economy.

AVIATION & TOURISM

The contribution of the Aviation Sector and Tourism to our GDP stands at about 2.4% and 9.2% respectively. The Tourism sector served approximately 43 million people in FY 18-19. Aviation and Tourism were the first industries that were hit significantly by the pandemic. The common consensus seems to be that COVID will hit these industries harder than 9/11 and the Financial Crisis of 2008. These two industries have been dealing with

severe cash flow issues since the start of the pandemic and are staring at a potential 38 million lay-offs, which translates to 70 per cent of the total workforce. The impact is going to fall on both, White and Blue collar jobs. According to IATO estimates, these industries may incur losses of about 85 billion Rupees due to travel restrictions. The Pandemic has also brought about a wave of innovation in the fields of contactless boarding and travel technologies.

THLKCOM

There has been a significant amount of changes in the telecom sector of India even before the COVID 19 due to brief price wars between the service providers. Most essential services and sectors have continued to run during the pandemic thanks to the implementation of the 'work from home' due to restrictions. With over 1 billion connections as of 2019, the telecom sector contributes about 6.5 per cent of GDP and employs almost 4 million people. Increased broadband usage had a direct impact and resulted in pressure on the network. Demand has been increased by about 10%. However, the Telco's are bracing for a sharp drop in adding new subscribers. As a policy recommendation, the government can aid the sector by relaxing the regulatory compliances and provide moratorium for spectrum dues, which can be used for network expansions by the companies.

PHARMACEUTICALS

The pharmaceutical industry has been on the rise since the start of the Covid-19 pandemic, especially in India, the largest producer of generic drugs globally. With a market size of \$55 billion during the beginning

of 2020, it has been surging in India, exporting Hydroxychloroquine to the world, esp. to the US, UK, Canada, and the Middle-East. There has been a recent rise in the prices of raw materials imported from China due to the pandemic. Generic drugs are the most impacted due to heavy reliance on imports, disrupted supply-chain, and labour unavailability in the industry, caused by social distancing. Simultaneously, the pharmaceutical industry is struggling because of the government-imposed bans on the export of critical drugs, equipment, and PPE kits to ensure sufficient quantities for the country. The increasing demand for these drugs, coupled with hindered accessibility is making things harder. Easing the financial stress on the pharmaceutical companies, tax-relaxations, and addressing the labour force shortage could be the differentiating factors in such a desperate time.

OIL & GAS

The Indian Oil & Gas industry is quite significant in the global context - it is the third-largest energy consumer only behind USA and China and contributes to 5.2% of the global oil demand. The complete lockdown across the country slowed down the demand of transport fuels (accounting for 2/3rd demand in oil & gas sector) as auto & industrial manufacturing declined and goods & passenger movement (both bulk & personal) fell. Though the crude prices dipped in this period, the government increased the excise and special excise duty to make up for the revenue loss, additionally, road cess was raised too. As a policy recommendation, the government may think of passing on the benefits of decreased crude prices to end consumers at retail outlets to

stimulate demand.

BEYOND COVID-19: THE NEW NORMAL

In view of the scale of disruption caused by the pandemic, it is evident that the current downturn is fundamentally different from recessions. The sudden shrinkage in demand & increased unemployment is going to alter the business landscape. Adopting new principles like 'shift towards localization, cash conservation, supply chain resilience and innovation'¹ will help businesses in treading a new path in this uncertain environment.

Shubham Unde

F.Y.B.Com.

● अहवाल विभाग ●

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विभागाचे नाव
१.	मराठी विभाग
२.	हिंदी विभाग
३.	इंग्रजी विभाग
४.	भूगोल विभाग
५.	राज्यशास्त्र विभाग
६.	वाणिज्य विभाग
७.	रसायनशास्त्र विभाग
८.	भौतिकशास्त्र विभाग
९.	प्राणीशास्त्र विभाग
१०.	संशोधन विभाग
११.	विद्यार्थी विकास मंडळ
१२.	सांस्कृतिक विभाग
१३.	आजी-माजी विद्यार्थी पालक संघ
१४.	राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग
१५.	वाद-विवाद व वक्तृत्व
१६.	ज्ञानज्योत अहवाल
१७.	परीक्षा विभाग

मराठी विभाग

मराठी विभागामध्ये सहयोगी प्राध्यापक व मराठी विभाग प्रमुख म्हणून प्रा.लक्ष्मण कोठावळे तर सहाय्यक प्राध्यापक म्हणून श्रीकांत आल्हाट सेवारत आहे. या शैक्षणिक वर्षात एस.वाय.बी.ए. मराठी विशेष स्तरावर २१ विद्यार्थ्यांनी प्रवेश घेतलेला आहे.

दि. १ ते १५ जानेवारी २०२१ या कालावधीत मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा निमित्त निबंध लेखन स्पर्धा घेण्यात आली. यामध्ये श्री.भालेकर अभिषेक दादा (S.Y.B.Sc.) प्रथम, श्री भगत चैतन्य पांडुरंग (T.Y.B.A.) द्वितीय तर श्री.कर्नावट प्रसाद संजयकुमार (T.Y.B.A.) याने तृतीय क्रमांक संपादन केला. काव्यलेखन स्पर्धेमध्ये कु.कदम गायत्री बाळासाहेब (T.Y.B.A.) प्रथम, श्री.घोडके ओंकार प्रकाश (T.Y.B.A.) द्वितीय तर कु.दातीर प्रिती संतोष (T.Y.B.A.) हिने तृतीय क्रमांक संपादन केला.

दि. २७ फेब्रुवारी २०२१ रोजी 'मराठी भाषा गौरव दिन' कार्यक्रमांमध्ये न्यू आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, अहमदनगर येथील माजी मराठी विभागप्रमुख प्रा.डॉ.भाऊसाहेब खांदवे यांचे 'मराठी भाषा व संस्कृती' या विषयावर व्याख्यान झाले.

दि. २५ मार्च २०२१ रोजी स्वातंत्र्योत्तर लोककलांचे प्रबोधन या विषयावरील कार्यशाळेचा प्रस्ताव सावित्रीबाई फुले, पुणे विद्यापीठाकडे केलेला आहे.

प्रा.लक्ष्मण कोठावळे

- १) दि. ६ जून २०२० मध्ये इंदिरा महाविद्यालय, कळंब, जि.यवतमाळ येथे झालेल्या सामान्य ज्ञान स्पर्धा परीक्षेत ५२% गुण मिळवून उत्तीर्ण झाले.
- २) दि. ११ जून २०२० रोजी बेदार महाविद्यालय, नागपूर येथील वेबिनार कार्यशाळेत सहभाग घेतला.
- ३) दि. १४ जून २०२० रोजी डॉ.आंबेडकर कॉलेज, नागपूर येथे आंतरराष्ट्रीय वेबिनार मध्ये सहभाग.
- ४) दि. २७ जून २०२० रोजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, बुलढाणा येथे झालेल्या आंतरराष्ट्रीय वेबिनारमध्ये सहभाग.
- ५) दि. ६ नोव्हेंबर २०२० रोजी मोहिते पाटील महाविद्यालय मंगळवेढा येथे झालेल्या आय.क्यू.ए.सी. वेबिनारमध्ये सहभाग.
- ६) दि. २५ फेब्रुवारी २०२१ रोजी कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, लातूर येथे झालेल्या संत-साहित्य-स्वरूप आणि विचार या वेबिनार मध्ये सहभाग.
- ७) दि. २८ ते ३१ जानेवारी २०२१ मध्ये झालेल्या विश्व मराठी ऑनलाईन साहित्य संमेलनामध्ये संस्कार संस्कृती कट्टा मध्ये मंगलाष्टकांचे सादरीकरण केले.
- ८) दि. २८ ते ३१ जानेवारी २०२१ मध्ये विश्व मराठी ऑनलाईन साहित्य संमेलनामध्ये सहयोगी महाविद्यालय म्हणून श्री ढोकेश्वर कॉलेजला मराठी विभागाचे सन्मानपत्र नॅकसाठी मिळवून दिले.
- ९) दि. २३ ऑगस्ट २०२० रोजी पारनेर येथे झालेल्या तिसऱ्या अखिल भारतीय पूर्वनियोजन कृषी कवी संमेलनाचे अध्यक्ष.
- १०) दि. १० जानेवारी २०२१ रोजी ज्ञानोदय बहुउद्देशीय संस्था, टाकळीभान ता.श्रीरामपूर येथील संस्थेचा शैक्षणिक व आध्यात्मिक क्षेत्रात केलेल्या उल्लेखनीय कार्याबद्दल राज्यस्तरीय पुरस्कार.
- ११) दि. १ जुलै २०२० रोजी आनंदसिंधु वृद्धाश्रमातील निराधार २५ आईबाबांना कपडे, किराणा, मास्क, सॅनिटायझर यांचे वाटप
- १२) या शैक्षणिक वर्षात ९ दिव्यांग विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक प्रवेशासाठी आर्थिक सहकार्य.
- १३) या शैक्षणिक वर्षात गरीब व गरजू विद्यार्थ्यांना शैक्षणिक प्रवेशासाठी आर्थिक सहकार्य.
- १४) 'नियम पाळा, कोरोना टाळा', 'माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी' या विषयावर प्रत्यक्ष व भ्रमणध्वनीद्वारे प्रबोधन केले. कोरोनाग्रस्त कुटुंबातील जिवित हानी झालेल्या गरीब कुटुंबांना आर्थिक मदत.

- १५) महाविद्यालयाच्या झाडांसाठी मार्च, एप्रिल, मे या तीन महिन्यात पाण्याचे तीन ट्रॅक्टर दिले.
- १६) कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवरती पारनेर तालुक्यातील सर्व कोविड सेंटरला प्रत्येकी ५००/- रुपयांची मदत. त्याचप्रमाणे रुग्णांसाठी आहार, विहार, आचार, विचार या विषयावर प्रबोधनात्मक प्रवचने.
- १७) थोर देशभक्त, राष्ट्रसंतांच्या जयंती व पुण्यतिथीस लागणारा पुष्पहारांचा खर्च कृतज्ञता भावाने केला.

प्रा. श्रीकांत आल्हाट -

- १) दि. ८ व ९ जून २०२० रोजी आर.सी.पटेल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, शिरपूर, जि.धुळे आयोजित दोन दिवशीय ऑनलाईन आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील 'समकालीन मराठी साहित्याची स्थितीगती' या चर्चासत्रात सहभाग.
- २) दि. ९ जून २०२० रोजी श्री यशवंतराव पाटील विज्ञान महाविद्यालय, सोळांकूर आयोजित ऑनलाईन 'बुध्दपौर्णिमा विशेष प्रश्नमंजुषा' मध्ये सहभागी होऊन ६०% गुण संपादित केले.
- ३) दि. ११ जून २०२० रोजी सी.पी.बेरार महाविद्यालय, नागपूर आयोजित ऑनलाईन सूत्रसंचालन कार्यशाळेत सहभाग.
- ४) दि. ९ जुलै २०२० रोजी साईनाथ हायस्कूल अँड ज्युनिअर कॉलेज, अळकुटी, ता.पारनेर आयोजित 'कर्मवीर भाऊराव पाटील जयंती' सामान्यज्ञान स्पर्धा मध्ये सहभागी होऊन ७०% गुण संपादित केले.
- ५) दि. २ ऑगस्ट २०२० रोजी एन.डी.पाटील महाविद्यालय, मलकापूर ता.शाहूवाडी, जि.कोल्हापूर आयोजित राष्ट्रीय वेब सेमिनार मध्ये सहभागी.
- ६) दि. १२ ऑगस्ट २०२० रोजी तात्यासाहेब आठल्ये आर्टस्, एस.आर. सप्रे कॉमर्स व दादासाहेब पिसे सायन्स कॉलेज, देवरुखे जि.रत्नागिरी आयोजित ऑनलाईन कार्यशाळेत सहभाग.
- ७) दि. १५ ऑगस्ट २०२० रोजी पंडीत जवाहरलाल नेहरू महाविद्यालय, औरंगाबाद आयोजित, ऑनलाईन कोरोना जनजागृती प्रश्नमंजुषा मध्ये सहभागी होऊन ५०% गुण संपादित केले.
- ८) दि. २१ ऑक्टोबर २०२० रोजी कला, वाणिज्य, विज्ञान व संगणकशास्त्र महाविद्यालय, आश्वीखुर्द ता.संगमनेर आयोजित 'वाचन प्रेरणा दिना' निमित्त ऑनलाईन राज्यस्तरीय प्रश्नमंजुषा स्पर्धेत यशस्वी सहभाग.
- ९) दि. १५ ऑगस्ट ते २० ऑगस्ट २०२० रोजी दादापाटील राजळे कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय, आदिनाथनगर, ता.पाथर्डी आयोजित ऑनलाईन सामान्यज्ञान प्रश्नमंजुषा मध्ये यशस्वी सहभाग.
- १०) ५ नोव्हेंबर २०२० रोजी न्यू आर्टस्, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, पारनेर आयोजित एम.आय.एल. मराठी विषयाशी निगडित ऑनलाईन कार्यशाळेत सहभाग.

प्रा.लक्ष्मण कोठावळे

मराठी विभाग प्रमुख

हिंदी विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ में अध्ययन-अध्यापन के साथ-साथ १४ सितंबर के उपलक्ष में ऑनलाईन-ऑफलाइन हिंदी दिन संपन्न हुआ है।

हिंदी विभागाध्यक्ष प्रा.डॉक्टर प्रदीपकुमार चौदंते जी के शोध निर्देशन में दो पीएच.डी. छात्रों ने प्रस्तुति पूर्व मौखिकी देकर अंतिम कार्य के लिए शोध प्रबंध सावित्रीबाई फुले, पुणे विश्वविद्यालय में जमा किए हैं।

विभागीय सहायक प्राध्यापक एकनाथ गणपती जाधव ने अपने अध्ययन-अध्यापन का कार्य संभाल कर निम्नांकित कार्य किए हैं।

- १) हिंदी के साथ अन्य विषयों पर लगभग २५ वेबिनार में अपना सहभाग दर्शाया है।
- २) रिक्रेशर कोर्स डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विश्वविद्यालय द्वारा आयोजित दिनांक ०१/०३/२०२१ से १५/०३/२०२१ तक कोर्स पूरा किया है।
- ३) ३ शोध आलेख विभिन्न पत्रिकाओं में प्रकाशित हुए हैं।

प्रा.डॉ.प्रदीपकुमार चौदंते
हिंदी विभागाध्यक्ष

Department of English

- Special English Course is run at undergraduate level. Prof. Anil Kale and Prof. Rukhmini Tutare are working as faculty in this department. Prof. Anil Kale heads the department.
- Department evaluates students through oral test, home assignments, semester exam and annual exam.
- Teachers in the department work in different committees such as admission, IQAC, CDC, Competitive examination, College Magazine, Exam etc.
- Prof. Anil Kale worked as a chairman of T.Y.B.A. English, University examination.
- Teachers used online platforms such as Zoom, Google Meet, Google form for teaching and evaluation.
- During Covid 19 outbreak, teachers worked from home and guided their students online. They also participated in online webinars and online meetings.

Anil Kale
H.O.D. & Asso. Professor
Dept. of English

भूगोल विभाग

१) भूगोल विभागात कार्यरत प्राध्यापक :- डॉ.सुरोशी विजय निवृत्ती, डॉ.कोरडे शिवराम महादू

२) उपक्रमातील सहभाग :-

डॉ.विजय सुरोशी

१. राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील १० वेबिनारमध्ये सहभाग
२. इस्त्रो IIRS अंतर्गत दोन कोर्स पूर्ण केले.
३. S.Y.B.A. नवीन अभ्यासक्रम पुनर्रचना कार्यशाळेत सहभाग

डॉ.शिवराम कोरडे

१. आंतरराष्ट्रीय जर्नलमध्ये दोन शोधनिबंध प्रकाशित केले.
२. राष्ट्रीय, आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील ७० वेबिनारमध्ये सहभाग
३. सा.फु.पुणे विद्यापीठ CBS अभ्यासक्रम आधारित द्वितीय वर्षासाठी आर्थिक भूगोल या पुस्तकाचे लेखन
४. S.Y.B.A. नवीन अभ्यासक्रम पुनर्रचना कार्यशाळेत सहभाग
५. M.A. / M.Sc. नवीन अभ्यासक्रम पुनर्रचना कार्यशाळेत सहभाग

प्रा.डॉ.विजय सुरोशी

भूगोल विभागप्रमुख

राज्यशास्त्र विभाग

प्रा.डॉ.गोकुळ मुंडे - M.A., M.Phil, SET, Ph.D. राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

प्रा.जिजाभाऊ घुले - M.A., M.Phil, SET, Ph.D. (Appr.)

अ) विभागीय स्तरावरील उपक्रम -

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ मध्ये राज्यशास्त्र विभागाच्या वतीने संविधान दिन, मतदार जागृती दिन, इ.उपक्रम राबविले.

ब) उच्च शिक्षण -

१. राज्यशास्त्र विभागातील प्रा.गोकुळ मुंडे यांना सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाची Ph.D. पदवी मिळाली.
२. प्रा.जिजाभाऊ घुले यांनी Pree. Ph.D. Viva दिला असून संशोधनाचा अहवाल सादर केला आहे.

क) विशेष उपक्रम सहभाग -

१. राज्यशास्त्र विभागातील प्रा.गोकुळ मुंडे यांनी कोविड-१९ मधील लॉकडाऊनच्या काळात दोन दिवशीय आंतरराष्ट्रीय वेबिनार व तीन एकदिवशीय राष्ट्रीय वेबिनार पूर्ण केले. त्याचबरोबर दोन आठवडेचे FDP (Faculty Development Program) आणि डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठातील UGC HRDC चा Refresher Course पूर्ण केला तसेच त्यांचे Publish in B.Aadhar, International Peer Reviewed Indexed Research Journal, Impact Factor (SJIF) - 7.675 Naxalism : Political Party System and Parliamentary Democracy या नावाने लेख प्रकाशित झाला आहे.
२. प्रा.जिजाभाऊ घुले यांनी कोविड-१९, मधील लॉकडाऊनच्या काळात आठवड्याचा एक, तीन दिवशीय एक आंतरराष्ट्रीय वेबिनार व तीन एकदिवशीय राष्ट्रीय वेबिनार पूर्ण केले.

ड) विद्यार्थ्यांचे निकाल -

F.Y.B.A. - Sem - I 85.91%, F.Y.B.A. Sem - II 100%, S.Y.B.A. - 92.30%, T.Y.B.A. - 87.50%

इ) विद्यार्थ्यांचे पुढील शिक्षण -

i) M.A. - दोन विद्यार्थी ii) तीन विद्यार्थी स्वयंरोजगार iii) स्पर्धा परीक्षा तयारी दोन विद्यार्थिनी

प्रा.डॉ.गोकुळ मुंडे

राज्यशास्त्र विभागप्रमुख

Department of Commerce

- The undergraduate programme is conducted under the faculty of commerce. The intake at the entry level U.G. class is one division. Total students enrolled during this academic year for Commerce faculty is about Two Hundred Five. The department has well qualified and experienced faculty member. Faculty member of the Department had participated in One International, Fourteen National and Four State Level Webinar also participated in Ten Covid - 19, Commerce Quiz competition. A brief account of departmental activities for the year 2020-21 is as follows :
- **Students Placements** : Mr. Rama Sidu Mane is selected as Office Assistants in Maharashtra Gramin Bank, Nashik.
- **Achievements of Faculty** :
  - 1) **Asst. Prof. Anjali V. Pandule**
Participated and Completed Faculty Development Programme
    - 1) Three Days online Faculty Development Programme on "Use of Digital Tools for Effective Teaching and Learning" organized by D.G. College of Commerce, Satara from 25th June to 27th June 2020.
    - 2) Five days FDP on "Investment in Share Market" organized by Shripatrao Kadam Mahavidyalay, Shirwal from 11th May to 15th May 2021.
    - 3) One week online FDP on "E-content Development and Online Teaching" organized by C.T. Bora College, Shirur from 24th August 2020 to 30 August 2020.
    - 4) One week online FDP on "E-content development and Delivery, Research Methodology and Autonomy" organized by IQAC Cell Kamala Nehru Mahavidyalaya, Nagpur and Modern College of Arts, Science and Commerce, Pune from 27th July 2020 to 1st August 2020.
  - Participated and Completed online Workshop**
    - 1) SPPU Board of Studies Workshop on "Elements of Company Law" for S.Y.B.Com. Revised Syllabus 2019 Pattern held on 29th June 2020.
    - 2) Two days national workshop on "Google Apps for Education and Moodle", Organised by Rajaram College, Satara held on 2nd and 3rd July 2020.
    - 3) One day Workshop on "NAAC core values in the context of National Development and Institutional Development", Organized by Janata Arts and Science Collge, Ruichattisi, in collaboration with New Arts, Commerce and Science Colege, Ahmednagar under UGC Paramarsh Scheme held on 16 July, 2020
    - 4) One Day State Level Workshop on " Research Methodology in Social Science" organized by Punyashok Ahilyabai Holkar Solapur University, Solapur held on 4th March. 2021.
    - 5) Workshop on "Literature Search" conducted by Center for publications Ethics of SPPU held on 11th March, 2021.
    - 6) One Day Workshop on Restructuring Syllabus Under Board of Studies in Business Practices Jointly organized by Board of Studies in business Practices SPPU. Pune and PDHA's Baburaoji Gholap College. Sangavi, Pune held on 4th June. 2021.
    - 7) One Day Workshop on Restructuring of Syllabus of Subject Business Regulatory

Framework organized by Board of Studies Business Law, Faculty of Commerce and Management SPPU, Pune Jointly organized with Modern Education Society's Ness Wadia College of Commerce Pune, held on 7th June, 2021.

2) Asst. Prof. R. M. Mhase

- 1) Qualified SET Examination, December 2020 in subject Commerce to become eligible for the post of Assistant Professor.
- 2) Participated in One Day Workshop on Restructuring of Syllabus of Subject Business Regulatory Framework organized by Board of Studies Business Law, Faculty of Commerce and Management SPPU, Pune Jointly organized with Modern Education Society's Ness Wadia College of Commerce Pune, on 7th June, 2021.

3) Asst. Prof. S.P. Pingat

- 1) One day Workshop on "NAAC core values in the context of National Development and Institutional Development", Organized by Janata Arts and Science College, Ruichhattisi, in collaboration with New Arts, Commerce and Science College, Ahmednagar under UGC Paramarsh Scheme held on 16 July, 2020
- 2) Participated in One Day Workshop on Restructuring of Syllabus of Subject Business Regulatory Framework organized by Board of Studies Business Law, Faculty of Commerce and Management SPPU, Pune Jointly organized with Modern Education Society's Ness Wadia College of Commerce Pune, on 7th June, 2021.

Asst. Prof. Pandule A.V.

Head. Department of commerce

रसायनशास्त्र विभाग

श्री ढोकेश्वर महाविद्यालयाच्या रसायनशास्त्र विभागात स.प्रा.नामदेव वाल्हेकर (एम.एस्सी., नेट.सेट विभागात प्रमुख), प्राध्यापिका नियाज शेख (एम.एस्सी.) प्राध्यापिका सोनल शिंदे (एम.एस्सी.), प्रा.वर्षा चिकने असे एकूण चार प्राध्यापक कार्यरत आहे. रसायनशास्त्र हा विषय विशेष स्तरावर शिकवला जात असून या वर्षी विभागात प्रथम वर्ष ९७, द्वितीय वर्ष ५४, तृतीय वर्ष ४७ असे एकूण १९८ विद्यार्थी शिक्षण घेत आहे. विभागातील ३४ विद्यार्थ्यांचा राष्ट्रीय सेवा योजना विभागात प्रवेश आहे. प्रा.नामदेव वाल्हेकर यांनी नॉर्थ इस्टर्न हिल युनिवर्सिटी, शिलॉंग, मेघालय आयोजित एक महिन्याचा faculty induction programme विशेष प्राविण्य सह पूर्ण केला तसेच विभागातील प्राध्यापकांनी आंतरराष्ट्रीय २६ व राष्ट्रीय ४० चर्चासत्र सहभाग नोंदवला. विद्यार्थ्यांसाठी या वर्षी ONLINE टेस्ट, गृहपाठ, प्रश्नावली सादरीकरण घेण्यात आले. त्याचप्रमाणे २० स्पर्धेमध्ये सहभागी होऊन विशेष प्राविण्य मिळवले. विभागातील मुलांनी अनेक online स्पर्धेत सहभाग नोंदवला आहे. विभागातील अनेक मुलांनी कोरोना योद्धा म्हणून सामाजिक कार्यात सहभाग नोंदवला. सन २०१९-२०२० मध्ये विभागाचा निकाल उत्कृष्ट होता.

प्रा.नामदेव वाल्हेकर

(रसायनशास्त्र विभाग प्रमुख)

भौतिकशास्त्र विभाग अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०१९-२०२० मध्ये सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ, पुणे आयोजित भौतिकशास्त्र विषयाचा निकाल एफ.वाय.बी.एस्सी. - १००%, एस.वाय.बी.एस्सी. - १००%, टी.वाय.बी.एस्सी. - ८५.७१% असा लागलेला आहे. सदर शैक्षणिक वर्षात भौतिकशास्त्र विभागात टी.वाय.बी.एस्सी. या वर्गात प्रथम क्रमांक कुमारी आंधळे निता अशोक, द्वितीय क्रमांक कुमारी आंधळे प्रियंका लहू व तृतीय क्रमांक माने अक्षय नामदेव या विद्यार्थ्यांनी मिळवलेला आहे.

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ मध्ये भौतिकशास्त्र विभागामध्ये प्रा.संजय गायकवाड, प्रा.अमोल पायमोडे, प्रा.वृषाली नवले, प्रा.वंदना साळुंके इत्यादी प्राध्यापक कार्यरत आहेत. विभागामध्ये विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाकरिता विविध उपक्रम राबविले जातात. या वर्षामध्ये विभागाने महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांकरिता दिनांक १० जून २०२० रोजी **"Online Physics Quiz"** चे आयोजन केले होते, त्यामध्ये ५५ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला तसेच त्यांना महाविद्यालयाने Online Participation Certificate वितरीत करण्यात आले. सदर वर्षामध्ये विभागाने टी.वाय.बी.एस्सी. च्या विद्यार्थ्यांकरिता विविध विषयावर सेमिनार चे आयोजन केले होते, त्यामध्ये ४ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. तसेच सदर वर्षात बहुतांश अभ्यासक्रम हा ऑनलाईन पध्दतीने असल्यामुळे विभागातील सर्व प्राध्यापकांने ऑनलाईन तासिका (गुगल मीट), क्लास टेस्ट (गुगल फॉर्म), टूटोरियल, अंतर्गत परीक्षा, प्रात्यक्षिक परीक्षा सुनियोजित पध्दतीने घेतले आहे.

विभागाचा माजी विद्यार्थी श्री. जगताप राजेंद्र बाळू (२०२०-२०२१) हा सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठ आयोजित सेट परीक्षा (डिसेंबर २०२०) मध्ये उत्तीर्ण झाला आहे. दिनांक १ मार्च २०२१ रोजी भौतिकशास्त्र विभागाने राष्ट्रीय विज्ञान दिन (National Science Day) या कार्यक्रमाचे आयोजन केले, यामध्ये विभागातील सर्व प्राध्यापक व विद्यार्थी उपस्थित होते. विभागातील प्रा.संजय गायकवाड यांनी ऑनलाईन National Faculty Development Program, तसेच २२ राष्ट्रीय / राज्यस्तरीय वेबिनार मध्ये सहभाग घेतला आहे. प्रा.पायमोडे अमोल यांनी ऑनलाईन १५ राष्ट्रीय / राज्य स्तरीय वेबिनार मध्ये सहभाग घेतला आहे.

विभागाने एस.वाय.बी.एस्सी. वर्गाच्या विद्यार्थ्यांकरिता प्रथम सत्रात विस्तार सेवा प्रकल्प (Extension Activity Project) हा उपक्रम राबविला आहे. यामध्ये विद्यार्थ्यांनी विविध विषयावर प्रकल्प सादर करून समाजामध्ये नागरिकांचे प्रबोधन केले आहे. तसेच विभागाने एस.वाय.बी.एस्सी. वर्गाच्या विद्यार्थ्यांकरिता द्वितीय सत्रात Online Certificate Course आयोजित केला आहे.

प्रा.संजय गायकवाड

भौतिकशास्त्र विभागप्रमुख

प्राणीशास्त्र विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०१९-२०२० चा निकाल १००% लागला आहे. यावर्षी विभागात मधुमक्षिका पालन सी-१४९ प्रमाणपत्र कोर्स सुरु करण्यात आला आहे. व्यावसायिक दृष्टीने उपयुक्त असल्याने पहिल्याच वर्षी ३८ प्रवेश झाले आहेत. प्रा.दळवी समीर हे २ व ३ फेब्रुवारीला २०२१ रोजी पिंपळगाव बसवंत, जी.नाशिक येथे मधुमक्षिका पालन प्रशिक्षणात सहभागी झाले होते. प्राणीशास्त्र आणि कोरोना विषया वरील अनेक वेबिनार आणि प्रश्नमंजूषा मध्ये सहभागी झाले.

डॉ.गंगोत्री वैशाली या ४ ते १८ जानेवारी २०२१ या कालावधीत डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद येथे बायोसायन्स अँड टेक्नॉलॉजी या विषयावरील रिफ्रेश कोर्स मध्ये सहभागी झाल्या व पुर्ण केला. प्राचार्य डॉ.मतकर हे प्राचार्यांसाठी असलेल्या अनेक वेबिनार मध्ये सहभागी झाले. प्राचार्य डॉ.मतकर यांचा एक रिसर्च शोध निबंध इंटरनॅशनल जर्नल ऑफ एंटोमॉलॉजी रिसर्च जर्नल मधून ११ मार्च २०२१ रोजी प्रकाशित झाला.

डॉ.वैशाली गंगोत्री

प्राणीशास्त्र विभागप्रमुख

संशोधन विभाग

यावर्षी संशोधन समन्वयक म्हणून सहाय्यक प्राध्यापक नामदेव वालहेकर हे काम पाहत आहेत. प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव मतकर Ph.D. मार्गदर्शक असून सध्या त्यांच्याकडे चार विद्यार्थी Ph.D. करत आहेत. तसेच ते M.Phil. चे ही मार्गदर्शक असून एक विद्यार्थी त्यांच्या मार्गदर्शनाखाली M.Phil. करत आहे. महाविद्यालयातील प्रा.गोकुळ मुंडे (राज्यशास्त्र) यांनी यावर्षी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाची Ph.D. पदवी प्राप्त केली. प्रा.रोहिणी म्हसे (वाणिज्य विभाग) व प्रा.शैलजा टिंगरे (इलेक्ट्रॉनिक विभाग) सेट परीक्षा उत्तीर्ण झाल्या आहेत. महाविद्यालयातील प्रा.शांता गडगे (इतिहास विभाग). प्रकाश गावित (इतिहास विभाग) प्रा.जिजाभाऊ घुले (राज्यशास्त्र), प्रा.समीर दळवी (प्राणिशास्त्र), प्रा.रमेश झावरे (वनस्पतीशास्त्र), पुष्पा घोरे (वनस्पतीशास्त्र), प्रा.एकनाथ जाधव (हिंदी), शैलजा इधे (इलेक्ट्रॉनिक्स), दुर्गा रायकर (ग्रंथपाल) यांची Ph.D. चालू असून लवकरच पूर्ण होईल. महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचे राष्ट्रीय स्तरावर १६ व आंतरराष्ट्रीय १२ जर्नल्समध्ये प्रबंध प्रकाशित झाले आहेत. तसेच या वर्षी झालेल्या ३५० हून अधिक online वेबिनार मध्ये महाविद्यालयाच्या प्राध्यापकांनी सहभाग नोंदवला असून महाविद्यालयाने दोन राज्यस्तरीय वेबिनार आयोजित केली होती. पुणे विद्यापीठ संशोधन केंद्र येथे महाविद्यालयातील एकूण ४ प्राध्यापकांनी २०२०-२०२१ या कालावधीसाठी प्रबंध प्रस्ताव सादर केले असून लवकरच त्याला मान्यता मिळेल.

प्रा.नामदेव वालहेकर
संशोधक समन्वयक

विद्यार्थी विकास मंडळ

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ मध्ये विद्यार्थी विकास मंडळांतर्गत सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाकडे एकूण बारा विविध कार्यशाळेचे प्रस्ताव सादर केले होते. त्यापैकी राज्यशास्त्र, मराठी, भूगोल व झुलॉजी या विषयांना प्रत्येकी चार हजार रुपयेचे अनुदान मंजूर झाले असून दि. १७/२/०२० व १८/२/२०२० रोजी सदर कार्यशाळा घेण्यात आल्या.

तथापि कोविड-१९ च्या महामारीमुळे शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ मध्ये सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाने अद्यापपर्यंत कोणते ही उपक्रमाचे प्रस्ताव मागवले नाहीत.

प्रा.डॉ.गोकुळ मुंडे
विद्यार्थी विकास अधिकारी

सांस्कृतिक विभाग

सांस्कृतिक विभागामध्ये प्रा.लक्ष्मण कोठावळे, प्रा.दादासाहेब लोखंडे, प्रा.नामदेव वालहेकर, प्रा.अंजली पांडुळे व प्रा.श्रीकांत आल्हाट हे काम पाहत आहेत. कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर प्रसाद भानुदास खिलारी (F.Y.B.A.) व तेजश्री उमाजी निवडुंगे (S.Y.B.A.) हे प्रवचन व कीर्तनाच्या माध्यमातून आरोग्य धनसंपदा या विषयाचे महत्व सामान्य जनतेला समाजवून सांगत आहेत. श्री. घोडके ओंकार प्रकाश (T.Y.B.A.) व प्रसाद भानुदास खिलारी हे दोन विद्यार्थी तबला व होर्मिनियमचे शास्त्रीय प्रशिक्षण घेत आहेत. सांस्कृतिक विभागाने 'स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील 'लोककलांचे प्रबोधन' या विषयावरील कार्यशाळेसाठी सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाकडे दि. २५/०३/२०२१ रोजी प्रस्ताव केलेला आहे. या कार्यशाळेत प्रा.डॉ.मिलींद कसबे यांचे समाजप्रबोधनाचे प्रभावी माध्यम तमाशा प्रा.अशोक शिंदे समाज प्रबोधनाचे प्रभावी माध्यम-कीर्तन या विषयावर व्याख्याने होणार आहेत. याशिवाय प्रसिध्द शाहीर दत्ता जाधव हे महाराष्ट्रातील लोककलांचे सादरीकरण करणार आहेत. कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर सांस्कृतिक विभागाने हे वरील कार्यशाळेचे नियोजन केलेले आहे.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे
सांस्कृतिक विभाग प्रमुख

आजी माजी विद्यार्थी पालक संघ

आजी माजी विद्यार्थी पालक संघामध्ये प्रा.लक्ष्मण कोठावळे व प्रा.डॉ.शिवराम कोरडे हे काम पहात आहेत. या शैक्षणिक वर्षात वर्षभर कोविड - १९ या वैश्विक महामारीमुळे आजी माजी विद्यार्थी पालक मेळाव्याचे आयोजन करता आले नाही पण शिक्षक पालक व पाल्यांच्या भेटीसाठी श्री ढोकेश्वर कॉलेज परिसरातून येणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या प्रत्यक्ष घरी गेलो त्यांच्याशी संवाद साधला. यामध्ये विद्यार्थ्यांचे व पालकांचे समुपदेशन करून कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर जेवढे विद्यार्थ्यांना सहकार्य करता येईल तेवढे केले. या उपक्रमाला आजी माजी विद्यार्थी व पालकांनीही प्रतिसाद दिला.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे

प्रा.डॉ. शिवराम कोरडे

आजी माजी विद्यार्थी पालक संघ

राष्ट्रीय सेवा योजना विभाग

श्री ढोकेश्वर कॉलेज टाकळी ढोकेश्वर राष्ट्रीय सेवा योजनेमध्ये प्रा.लक्ष्मण कोठावळे, प्रा.नामदेव वाल्हेकर यांची कार्यक्रम अधिकारी म्हणून तर, प्राध्यापिका रुख्मिणी तुतारे यांची सहाय्यक कार्यक्रम अधिकारी म्हणून नव्याने नियुक्ती करण्यात आली आहे. विद्यापीठ नियमानुसार योजनेत ७५ स्वयंसेवक व ७५ स्वयंसेविका असे एकूण १५० विद्यार्थी सहभागी झालेले आहेत. यावर्षी पूर्ण शैक्षणिक वर्षात कोरोनाचा प्रभाव असतानाही महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनेच्या स्वयंसेवकांनी या काळात विशेष अशी उल्लेखनीय कामगिरी केलेली आहे. यामध्ये प्रामुख्याने लोकांना कोरोना काळात भाजीपाला, गॅस, मेडिकल पोहच करणे, सॅनिटायझर वाटप, हॅंड ग्लोज वाटप, विविध सर्वे, इत्यादी कामे अगदी चोखपणे पार पाडली. तसेच विद्यापीठाच्या ऑनलाईन वारी, रक्तदान शिबीर, वृक्षारोपण, रस्ता सुरक्षा अभियान, योग दिन, प्रजासत्ताक दिन, स्वातंत्र्यदिन, स्वच्छता, इत्यादी सर्व कार्यक्रम विद्यापीठ व शासनाच्या मार्गदर्शनाखाली साजरे करण्यात आले.

राष्ट्रीय सेवा योजनेमार्फत या वर्षी महाविद्यालयाच्या प्रांगणात ५० झाडे लावण्यात आली. तसेच महाविद्यालयातील स्वच्छता, झाडांची आळी करणे, पाणी घालणे, गवत काढणे, त्याचबरोबर गावातील सार्वजनिक ठिकाणी साफ सफाई करणे, ढोकेश्वर मंदिर परिसर साफ सफाई करणे इ. कामे योजनेमध्ये केली गेली. तसेच निबंध स्पर्धा, पोस्टर स्पर्धा, व्याख्यानमाला असे विविध स्पर्धा घेण्यात आल्या.

प्रा.नामदेव वाल्हेकर

राष्ट्रीय सेवा योजना

वादविवाद, वक्तृत्व, निबंध समिती

वादविवाद, वक्तृत्व व निबंधलेखन समितीमध्ये प्रा.लक्ष्मण कोठावळे व प्रा.एकनाथ जाधव काम पहात आहेत. या समितीमार्फत यावर्षी खालील उपक्रम घेण्यात आले.

१) दि. १ ते १५ जानेवारी २०२१ या दरम्यान मराठी भाषा संवर्धन पंधरवडा निमित्त व कोविड या वैश्विक महामारीच्या पार्श्वभूमीवर 'कोविड १९ आव्हाने आणि उपाय' या विषयावर निबंधलेखन स्पर्धा घेण्यात आली. यामध्ये ६९ विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला. या निबंधापैकी ३० निबंध लेखक स्पर्धकांच्या निबंधांची निवड 'ज्ञानज्योत' अंकात प्रकाशित करण्यासाठी झालेली आहे.

२) दि. १० फेब्रुवारी २०२१ रोजी न्यू आर्ट्स, कॉमर्स अँड सायन्स कॉलेज, अहमदनगर येथे झालेल्या कॉन्ग्रेस एकनाथराव भागवत स्मृति करंडक वक्तृत्व स्पर्धेत श्री.भालेकर अभिषेक दादा (S.Y.B.Sc.) व श्री. खिलारी प्रसाद भानुदास (F.Y.B.A.) या विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.

समिती प्रमुख

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे

प्रा. एकनाथ जाधव

ज्ञानज्योत अहवाल

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ या वर्षामध्ये संपादक म्हणून प्रा.लक्ष्मण कोठावळे तर सदस्य म्हणून प्रा.डॉ.विजय सुरोशी, प्रा.अनिल काळे, प्रा.एकनाथ जाधव, प्रा.श्रीकांत आल्हाट, प्रा.अंजली पांडुळे, प्रा.दादासाहेब लोखंडे, प्रा.नामदेव वाल्हेकर, प्रा.दूर्गा रायकर व श्री.बाळासाहेब गिरी काम पाहात आहेत. आत्तापर्यंत या संपादक मंडळामार्फत महिला सबलीकरण, वाचन, रौप्य महोत्सवी माझे महाविद्यालय, पारनेर दर्शन हे विशेषांक प्रकाशित झालेले आहेत. यावर्षी कोविड-१९ हा विषय निवडलेला आहे. 'नियम पाळा कोरोना टाळा' हा उद्देश या अंकामागे आहे. कोविडचा उगम, कोविडचा जगावरील परिणाम व कोविडची भविष्यकालीन आव्हाने आणि उपाय याची सखोल माहिती विद्यार्थ्यांना व समाजाला व्हावी या हेतूने या अंकाची निर्मिती करण्यात आलेली आहे.

प्रा. लक्ष्मण कोठावळे

कार्यकारी संपादक, ज्ञानज्योत

परीक्षा व मूल्यमापन विभाग

शैक्षणिक वर्ष २०२०-२०२१ साली परीक्षा विभागात महाविद्यालयीन परीक्षा अधिकारी म्हणून प्रा.पी.एम.गावित हे कार्यरत आहे. त्यांना सहायक म्हणून प्रा.एस.डी.दळवी, प्रा.आर.एम.म्हसे व श्री.व्ही.एम.झावरे काम पाहतात. महाविद्यालयात अनुदानित व विनानुदानित तत्त्वावर ०९ वर्ग चालवले जातात. प्रथम वर्ष बी.ए. / बी.कॉम. / बी.एस्सी. या वर्गाचे २०१९ पॅटर्न नुसार श्रेयांक पध्दतीनुसार विद्यापीठाने निकाल जाहीर केले आहेत. महाविद्यालयात विद्यापीठाच्या नियमानुसार सर्व वर्गाच्या वर्षभरात लेखी, तोंडी व प्रात्यक्षिक परीक्षा नियोजित वेळापत्रकानुसार घेतल्या जातात. एफ.वाय.बी.ए., बी.कॉम., बी.एस्सी., (२०१३ पॅटर्न) वर्गाचे निकाल सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या नियमाच्या आधीन राहून वेळेत लावण्यात आले आहेत. परीक्षेचे कामकाज व्यवस्थितरित्या पार पाडण्यासाठी मा.प्राचार्य, परीक्षा समिती, प्रशासकीय अधिकारी व सर्व शिक्षक व शिक्षकेत्तर कर्मचारी यांचे सहकार्य लाभले त्याबद्दल सर्वांचे ऋण व्यक्त करतो. शैक्षणिक वर्ष २०१९-२०२० मध्ये घेण्यात आलेल्या परीक्षेचा निकाल व प्रथम आलेले विद्यार्थी यांचा अहवाल खालीलप्रमाणे.

अ.नं.	वर्ग	परीक्षार्थी विद्यार्थी	उत्तीर्ण विद्यार्थी	निकाल	प्रथम आलेले विद्यार्थी
१.	प्रथम वर्ष कला	१४२	१४२	१००%	खरमाळे सोनाली
२.	द्वितीय वर्ष कला	१३०	१२४	९८.४१%	गाडे वंदना परशुराम
३.	तृतीय वर्ष कला	८९	७१	७९.७७%	निमसे कोंडीभाऊ
४.	प्रथम वर्ष बी.कॉम.	६०	६०	१००%	बेलकर अंकुश रघु
५.	द्वितीय वर्ष बी.कॉम.	७०	६६	९४.२%	ठाणगे प्रतिक्षा भगवान
६.	तृतीय बी.कॉम.	४४	३८	८४.४%	गोडसे छाया रामदास
७.	प्रथम वर्ष विज्ञान	८४	८४	१००%	वालुंज एन.व्ही.
८.	द्वितीय वर्ष विज्ञान	७०	७०	१००%	चिकणे ज्ञानेश्वर
९.	तृतीय वर्ष विज्ञान	६८	६५	९५.५८%	घोडेकर सुजय रंगनाथ

प्रा. प्रकाश गावित

महाविद्यालयीन परीक्षा समिती अधिकारी

श्री ढोकेश्वर कॉलेज, टाकळी ढोकेश्वर

* अनुदानित शिक्षक कर्मचारी *

अ.नं.	शिक्षकाचे नाव	विषय	मोबाईल नं.
१.	प्राचार्य डॉ. लक्ष्मणराव श्रीधर मतकर	प्राणीशास्त्र	मो. ९०११५०३३३४
	कला		
२.	प्रा. अनिल चंद्रभान काळे	इंग्रजी	मो. ९९७०५३२७६२
३.	प्रा. लक्ष्मण भिकाजी कोठावळे	मराठी	मो. ९४०३३७०९५६
४.	प्रा.डॉ. प्रमोदकुमार किसन चौदंते	हिंदी	मो. ९८६०२८८४३४
५.	प्रा. शांता रंगनाथ गडगे	इतिहास	मो. ९७६६११८३८१
६.	प्रा.डॉ. गोकुळ श्रीरंग मुंढे	राज्यशास्त्र	मो. ९१७५७७७७२३
७.	प्रा. प्रकाश महादू गावित	इतिहास	मो. ८२७५५८३२२५
८.	प्रा.डॉ. विजय निवृत्ती सुरोशी	भूगोल	मो. ९८८१८४१२०४
९.	प्रा. दादासाहेब मुरलीधर लोखंडे	शा.शि.संचालक	मो. ९४२१४७६९७७
१०.	प्रा.डॉ. शिवराम महादू कोरडे	भूगोल	मो. ९४२२७२७६५४
११.	प्रा. एकनाथ गणपती जाधव	हिंदी	मो. ९६७३११९१९४

* अनुदानित शिक्षकेतर कर्मचारी *

अ.नं.	नाव	पद	मोबाईल नं.
१.	श्री. बाळासाहेब गुमन गिरी	सह. अधीक्षक	मो. ९१४६५५५२०३
२.	श्री. जगन्नाथ गोविंदा सावळे	वरिष्ठ लिपिक	मो. ९८९०५२४४९३
३.	श्री. सचिन निवृत्ती लांघी	कनिष्ठ लिपिक	मो. ७७७५९८८०७९
४.	श्री. शिवाजी मुकिंदा बोरुडे	शिपाई	मो. ९४२२७२७५८८
५.	श्री. मुरलीधर चिंधू खाडे	शिपाई	मो. ९५२७०२१४२०
६.	श्री. दादाभाऊ भास्कर बिडे	शिपाई	मो. ९७६७३३४०५५
७.	श्री. राजेंद्र रमेश नागूल	शिपाई	मो. ८९९८५०६२३४

* विनाअनुदानित शिक्षक कर्मचारी *

अ.नं.	शिक्षकाचे नाव	विषय	मोबाईल नं.
१.	प्रा.डॉ. वैशाली माधव गंगोत्री	प्राणीशास्त्र	मो. ९०११५०३३३४
२.	प्रा. समीर दादाभाऊ दळवी	प्राणीशास्त्र	मो. ९४२०१२०७७२
३.	प्रा.डॉ. अंजली मारुती थेटे	वनस्पतीशास्त्र	मो. ९१४६४४१६५५
४.	प्रा. रमेश प्रभू झावरे	वनस्पतीशास्त्र	मो. ९९२३९३४२६८
५.	प्रा. पुष्पा बबन घोगरे	वनस्पतीशास्त्र	मो. ७३५०८१५८४७
६.	प्रा. आरती बाळशिराम आंधळे	वनस्पतीशास्त्र	मो. ८६६९२२७०५५
७.	प्रा. नामदेव मगन वाल्हेकर	रसायनशास्त्र	मो. ९८९०९६७८१४
८.	प्रा. सोनल भाऊसाहेब शिंदे	रसायनशास्त्र	मो. ८६०५२२८८१५
९.	प्रा. वर्षा भास्कर चिकणे	रसायनशास्त्र	मो. ७०५७३७३१६९
१०.	प्रा. शेख नियाजबानो सदर	रसायनशास्त्र	मो. ७०३८२४०९६०
११.	प्रा. शैलजा अरविंद टिंगरे	इलेक्ट्रॉनिक	मो. ९०४९५५६४९४
१२.	प्रा. मनोज बन्सी दूस	इलेक्ट्रॉनिक	मो. ७३५०७७९४४३
१३.	प्रा. संध्या हरिभाऊ बेलकर	गणित विभाग	मो. ९५२७७१९१२४
१४.	प्रा. अंजली विष्णू पांडूळे	वाणिज्य	मो. ९४२००३०२६०
१५.	प्रा. रोहिणी मधुकर म्हसे	वाणिज्य	मो. ९४०४४५४६३५
१६.	प्रा. सविता पांडुरंग पिंगट	वाणिज्य	मो. ९३५९९०७९११
१७.	प्रा. संजय बबन गायकवाड	भौतिकशास्त्र	मो. ७६७३१३२२२४
१८.	प्रा. अमोल किसन पायमोडे	भौतिकशास्त्र	मो. ९५७९९२२११२
१९.	प्रा. वृषाली आबासाहेब नवले	भौतिकशास्त्र	मो. ८६९८७२७५०४
२०.	प्रा. वंदना प्रकाश साळुंके	भौतिकशास्त्र	मो. ८३९०७३७५३९
२१.	प्रा. जिजाभाऊ सिताराम घुले	राज्यशास्त्र	मो. ९६५७७३०४६१
२२.	प्रा. श्रीकांत गोपीनाथ आल्हाट	मराठी	मो. ९९२१७५६४८१
२३.	प्रा. रुक्मिणी तात्याबा तुतारे	इंग्रजी	मो. ९६८९२६२२६५
२४.	प्रा. दुर्गा सुहास रायकर	ग्रंथालय	मो. ९१५६४००७७८

* विनाअनुदानित शिक्षकेतर कर्मचारी *

अ.नं.	नाव	पद	मोबाईल नं.
१.	श्री. विकास मारुती झावरे	संगणक ऑपरेटर	मो. ९०११२७६२७२
२.	श्री. महेश भाऊसाहेब वाव्हळ	संगणक ऑपरेटर	मो. ८६००४८३९७०
३.	श्रीमती कांचन नारायण डोंगरे	संगणक ऑपरेटर	मो. ९६५७४३२३४८
४.	श्रीमती मंगळ गंगाधर धावडे	सफाई कामगार	मो. ८१४९८४९६२६
५.	श्रीमती मनिषा संतोष माकरे	सफाई कामगार	मो. ९०७५१२२७४८
६.	श्री. बाबा गणपत गोरडे	नाईट वॉचमन	मो. ९३०७६९९५०१

महाविद्यालयातील पिण्याच्या पाण्याच्या टाकीचे उद्घाटन करताना संस्थेचे अध्यक्ष मा.नंदकुमार झावरे साहेब, उपाध्यक्ष मा.रामचंद्रजी देरे साहेब, सहसचिव मा.अॅड.विश्वासराव आठरे पा., विश्वस्त मा.सिताराम खिलारी, प्राचार्य, प्राध्यापक व विद्यार्थी

मा.अॅड.विश्वासराव आठरे पा. यांनी भेट दिलेल्या वृक्षाला जल अर्पण करताना संस्थेचे अध्यक्ष मा.नंदकुमार झावरे साहेब तसेच संस्थापदाधिकारी, प्राध्यापक व विद्यार्थी

महाविद्यालयाचा माजी विद्यार्थी श्री.सौरभ आवटे याची उत्पादन शुल्क उपनिरीक्षकपदी नियुक्ती झाल्याबद्दल सत्कार करताना मा.प्राचार्य

'ज्ञानज्योत' नियतकालिक प्रकाशन प्रसंगी प्रमुख पाहुणे प्रा.डॉ.बाळासाहेब सागडे (सिनेट सदस्य), विश्वस्त मा.सिताराम खिलारी, प्राचार्य व मान्यवर

महाविद्यालयाच्या विशेष भेटीप्रसंगी वृक्षारोपण करताना वनविभागाचे अधिकारी श्री.जगताप,श्री.आवारी, श्री.कुटे, प्राचार्य व सेवकवृंद

'मराठी भाषा गौरव दिन' निमित्त मनोगत व्यक्त करताना प्रमुख पाहुणे डॉ.भाऊसाहेब खांदवे, मा.प्राचार्य व मराठी विभागप्रमुख प्रा.कोठावळे

महाविद्यालयाची ठळक वैशिष्ट्ये

- सुसज्ज इमारत व जिमखाना
- अनुभवी, उच्चशिक्षित व तज्ज्ञ प्राध्यापक वर्ग
- अद्ययावत विज्ञान प्रयोगशाळा व मौलिक ग्रंथसंपदा
- गरजू व होतकरु विद्यार्थ्यांसाठी कमवा व शिका योजना
- स्पर्धा परीक्षा मार्गदर्शन केंद्र
- राजकीय पत्रकारिता कोर्स
- संगीत प्रमाणपत्र कोर्स
- ट्रॅव्हल अॅण्ड टुरिझम कोर्स
- टॅली इ.आर.पी. ९ सर्टिफिकेट कोर्स
- मधुमक्षिका पालन सर्टिफिकेट कोर्स
- विविध प्रकारच्या शिष्यवृत्तींची व्यवस्था
- भव्य क्रीडांगण व पार्किंग सुविधा
- मुलींचे सुसज्ज वसतिगृह
- राष्ट्रीय सेवा योजना
- राष्ट्रीय छात्र सेना

महाराष्ट्र वन्यजीव विज्ञान विद्यापीठ अहमदनगर
श्री डॉक्टर कॉलेज, टाकळी डॉक्टर
ला.मालेर, जि. अहमदनगर.